

ZADARSKA TRGOVINA SOLJU U XIV I XV STOLJEĆU

Tomislav Raukar

1. Proizvodnja soli imala je u toku čitava srednjeg vijeka veliko značenje za dalmatinske gradove. Neophodna u prehrani ljudi i stoke, sol je zarana postala predmet trgovine, ali, zbog oskudnosti ranosrednjovjekovnih izvora, gotovo ništa ne znamo o proizvodnji i prometu soli prije XII st., da bismo tek od XIII st. mogli cjelovitije pratiti proizvodne uvjete i trgovačke putove dalmatinske soli.

Proizvodno-prometni proces dalmatinske soli u kasnom srednjem vijeku nije još dovoljno istražen, iako izvori XIV i XV st. sadrže obilje podataka o soli. U hrvatskoj i jugoslavenskoj historiografiji dosad se samo dvije radnje bave posebno problemom soli. Još god. 1955. Milena Gecić je u radnji »Dubrovačka trgovina solju u XIV veku« iscrpno opisala način proizvodnje soli na području Dubrovnika u XIV st., trgovinu solju, njezine pravce i uvjete za uvoz i izvoz soli s područja Republike, upotrijebivši obilatu građu iz dubrovačkog arhiva.¹ Osam godina kasnije N. Čolak je opisao »Proizvodnju i pomorsku trgovinu paškom soli do pada Paga pod mletačku vlast g. 1409«, ali pri tom nije upotrijebio bogatu, neobjelodanjenu građu iz zadarskog arhiva, pa je čitav sustav zadarsko-paške trgovine solju ostao nedovoljno objašnjen.²

Osim u navedenim raspravama, proizvodnja i trgovina solju u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima dodiruje se u više drugih radova, ali uvijek samo usput, u okviru širih cjelina.

Opisujući sistem prihoda dalmatinskih gradova u srednjem vijeku, M. Kostrenčić je s nekoliko sažetih redaka, na temelju odredaba trogirskog i splitskog statuta, upozorio na komunalni monopol soli,³ dok je V. Foretić, u monografiji »Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420«, iscrpno i dobro opisao korčulansku trgovinu solju u tom razdoblju, spomenuvši, koliko mi je poznato, jedini u hrvatskoj historiografiji djelatnost kraljevskih trigesi-

¹ Milena Gecić, Dubrovačka trgovina solju u XIV veku, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, knj. III, Beograd 1955, 95—153.

² N. Čolak, Proizvodnja i pomorska trgovina paškom soli do pada Paga pod mletačku vlast g. 1409, Pomorski zbornik 1, Zadar 1963, 477—515.

³ M. Kostrenčić, Slobode dalmatinskih gradova po tipu trogirskom, Rad JAZU 239, Zagreb 1930, 85.

matora i zakupnika daće na sol u anžuvinskom razdoblju.⁴ U monografiji »Dubrovnik i Levant (1280—1460)« B. Krekić je dopunio navedenu raspravu M. Gecić opisavši u sklopu dubrovačko-levantskih odnosa u kraćem, ali vrlo dobro argumentiranom poglavlju, uvoz soli s Levanta u Dubrovnik.⁵ G. Novak je u opsežnoj »Povijesti Splita« samo ukratko opisao splitsku trgovinu solju do početka XV st.,⁶ dok je M. Šunjić, u radu »Dalmacija u XV stoljeću«, donio više korisnih podataka o mletačkoj politici prema dalmatinskoj trgovini soli u XV st., iako problem soli nije pažljivije analizirao, pa nije upozorio na razliku između cijene i izvozne daće na sol (tracta).⁷ I najzad, sovjetski povjesničar M. M. Frejdenberg, raspravljajući o »Trgovini dalmatinskog grada u XIII i XIV st.«, isključio je iz svog prikaza trgovinu solju, što je bilo i razumljivo jer je raspolagao samo s tiskanom izvornom građom.⁸

Taj kratki pregled literature svjedoči da je u cjelini dalmatinske trgovine solju iscrpno ispitana samo dubrovačka trgovina, dok je trgovina solju u drugim dalmatinskim gradovima, osim Korčule, istražena vrlo fragmentarno, jer se N. Čolak, u gore spomenutu radu, najviše zadržao na proizvodnji soli i posjedovnim odnosima nad solanama na Pagu. Najzanimljiviji period u dalmatinskoj srednjovjekovnoj trgovini solju, anžuvinski, vrlo je slabo poznat, a i struktura mletačke politike u toku XV. st. prema dalmatinskoj soli, što je onemogućilo bilo kakvu sintezu o tom problemu u historiografiji.

Ovaj rad, koji se većim dijelom temelji na neobjelodanjenoj građi iz Historijskog arhiva u Zadru, prilog je istraživanju trgovine dalmatinskih gradova u kasnom srednjem vijeku (1300—1500) kojoj je upravo promet soli bio najvažniji. Dakako, u jednom radu nije moguće iscrpno istražiti cjelokupnu proizvodnju i promet soli u dalmatinskim gradovima, pa sam se ograničio na njihov najvažniji dio: zadarsku trgovinu solju, iako sam je nastojao uspoređivati i s trgovinom u drugim dalmatinskim gradovima. U težište istraživanja postavio sam dva pitanja: 1) odnos komunalne i državne vlasti prema proizvodnji i trgovini solju u dalmatinskim gradovima u kasnom srednjem vijeku i 2) oblici i prometni pravci zadarske trgovine solju u tom razdoblju.

Budući da od svih predmeta trgovine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima promet soli pokazuje najjasnije ovisnost o promjeni političkih uvjeta, trgovinu solju u XIV i XV st. najbolje je podijeliti u tri razdoblja: 1) period autonomnih komuna (do Zadarskog mira god. 1358), 2) anžuvinsko razdoblje (do mletačkog osvajanja dalmatinskih gradova 1409—20) i 3) razdoblje mletačke vlasti (XV st.).

⁴ V. Foretić, Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420, Zagreb 1940, 312—14.

⁵ B. Krekić, Dubrovnik i Levant (1280—1460), Beograd 1956, 78—82.

⁶ G. Novak, Povijest Splita I, Split 1957, 460—1.

⁷ M. Šunjić, Dalmacija u XV stoljeću, Sarajevo 1967, 228—30.

⁸ M. M. Frejdenberg, Torgovlja dalmatinskogo goroda v XIII—XIV vv., Sovetskoe slavianovedenie 2, Moskva 1967, 34.

2. Trgovina solju u dalmatinskim gradovima i uvjeti u kojima se ona odvijala u prvom razdoblju (do god. 1358) pokazuju, usprkos nekim zajedničkim obilježjima, znatne razlike, ovisno o političkom položaju grada. Dok je Dubrovnik, usprkos mletačkom suverenitetu (1205—1358), upravo u tom razdoblju nesmetano gradio svoj zakonodavni sustav o soli koji nije doživio promjene ni dolaskom pod vlast ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika, dotle je Zadar bio u mnogo težem položaju u tom istom razdoblju, osobito nakon god. 1347, nasuprot Splitu koji je tada vodio samostalnu gospodarsku politiku u cjelini, pa i prema trgovini solju, ali je god. 1358, za razliku od Dubrovnika, zajedno sa Zadrom i drugim dalmatinskim gradovima izgubio važan prihod od prometa soli. Ipak, usprkos tim razlikama, analiza uvjeta u kojima se u XIV i XV st. vršio promet soli vodi do zaključka da je odnos komune i državne vlasti prema trgovini solju imao zajedničko obilježje: kontrolu nad cjelokupnim prometom soli. Zbog toga s pravom možemo govoriti o komunalnom ili anžuvinskom monopolu soli: komuna ili anžuvinska Camera regia nisu, doduše, imale isključivo pravo prodaje i kupnje soli, jer je izvoz soli morem bio dopušten, ali su ipak vršile potpunu kontrolu nad svim oblicima prodaje soli.

Razvitak komunalnog monopola soli nije moguće pratiti u cjelini jer u izvorima prije XII st. nema o tome nikakvih podataka, ali su pojava komunalnog nadzora nad trgovinom solju i postanak daća na sol po svoj prilici istodobni razvitku drugih daća u dalmatinskom gradovima.⁹ Tek od druge polovice XIII st. (najstariji sačuvani notarski spisi) i od početka XIV st. (plitski, trogirski statut) može se iscrpno pratiti zakonodavstvo o soli u dalmatinskim gradovima.

Prvi pouzdani podatak o plaćanju daće na sol nalazi se u ugovoru između Zadra i Pise iz god. 1188. kojim se određuje da Pizanci plaćaju u zadarskoj luci za svaki brod natovaren solju ili vinom 2 romanata.¹⁰ To je tek početno razdoblje u razvitku gradskih poreza, u kojem se daća ne plaća prema količini soli, nego paušalno za čitav brodski teret, ali taj ugovor pokazuje da je zadarska komuna već u posljednjoj četvrtini XII st., a vjerojatno i ranije, uspostavila stanovit nadzor nad prometom soli u gradskoj luci.

Građa iz XIII st. (dubrovački statut, trogirski notarski spisi) svjedoči da je grad podvrgao čitav promet soli komunalnom nadzoru. Prema dubrovačkom statutu iz god. 1272. nitko, bilo stranac, bilo dubrovački građanin, nije smio dovesti sol u Dubrovnik i prodati drugome, osim dubrovačkoj komuni, bez kneževa dopuštenja, a tek ako se nije mogao sporazumjeti s komunom, smio je sol izvesti iz Dubrovnika.¹¹ Statut je istodobno zabranjivao dubrovačkim građanima da prodaju sol »ad minutum, neque in grossum« u

⁹ Usp. o tome: T. R a u k a r, Prilog poznavanju sistema prihoda dalmatinskih gradova u XIV stoljeću, *Historijski zbornik XXI—XXII/1968—69* (u tisku).

¹⁰ T. S m i č i k l a s, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije II*, Zagreb 1904, 223—4.

¹¹ V. B o g i š i ć — K. J i r e č e k, *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272.*, MHJSM IX, Zagreb 1904. (L. VI, c. XVI, De sale), 130.

Dubrovniku bez kneževa dopuštenja.¹² Nije potrebno dalje pratiti razvitak dubrovačkog zakonodavstva o soli — odredbom iz god. 1313. još jače je naglašena dužnost proizvođača soli na dubrovačkom teritoriju da sol prodaju općini¹³ — jer je to već uradila M. Gecić u navedenu radu, ali je za naš predmet važno da utvrdimo da je dubrovačka općina u drugoj polovici XIII st. vodila strogi nadzor nad trgovinom solju u Dubrovniku, odnosno da je komunalni monopol soli uspostavljen u Dubrovniku barem od tog razdoblja, a vjerojatno i prije.

Odredbe o trgovini solju u Trogiru iz god. 1279, sačuvane u trogirskim notarskim spisima, u ugovoru o zakupu općinskih daća, još izrazitije naglašavaju komunalni monopol soli.¹⁴ Između drugih daća zakupljen je i »forum salis«, dakle pravo na ubiranje daća na sol i prodaje soli u Trogiru. Ugovor je određivao da samo zakupnici smiju izvoziti sol u zaleđe (»per terram«) i morem do Omiša, zabranjujući trogirskim građanima da prodaju sol na malo (ad minutum): to je bilo isključivo pravo zakupnika »forum salis« koji su smjeli prodavati samo količinu do 10 modija soli. Na izvoz soli morem plaćala se izvozna carina.¹⁵

Odredbe iz god. 1279. o načinu prodaje soli, koje su imale statutarnu važnost za Trogir u razdoblju prije redigiranja statuta, dopunjuje i potvrđuje trogirski statut iz god. 1322. I statut zabranjuje trogirskim građanima izvoz soli u zaleđe, odnosno morem do Solina.¹⁶ Statut određuje, kao i odredbe iz 1279, da samo općinski činovnici smiju prodavati sol ad minutum, dopuštajući izvoz soli iz Trogira morem, osim do Solina, i u količini od najmanje 10 modija, uz plaćanje izvozne carine od 40 solda na 1 centenarij (= 100 modija) soli.¹⁷

Trogirske odredbe iz god. 1279. i statut iz god. 1322. razlikuju dva temeljna oblika trgovine solju: a) gradsku trgovinu na malo (ad minutum) i b) izvoznu trgovinu solju na veliko (in grossum), dijeleći pri tom izvoznu trgovinu solju na: 1) izvoz u zaleđe (per terram) i 2) izvoz morem (per mare) u druge dalmatinske gradove ili do talijanske obale Jadrana. Prodaja soli u gradu ad minutum isključivo je pravo komune koju vrši preko svojih činovnika ili je prepušta zakupnicima općinskih prihoda, pri čemu je količina od 10 modija soli granična između trgovine na malo i trgovine na veliko. Izvoz soli u zaleđe, u srednjovjekovnu Hrvatsku ili Bosnu, također je monopol komune.

Odredbe splitskog statuta vrlo su slične odredbama trogirskog statuta: i u Splitu u prvoj polovici XIV st. prodaja soli na malo i izvoz u zaleđe monopol su komune.¹⁸

¹² Na istom mjestu (L. VI, c. XVII, Quod nullus vendat salem in Ragusio).

¹³ Isto, 207 (L. VIII, c. LXV, De sale qui fiet in districtu Ragusii, quo feri possit).

¹⁴ M. Barada, Trogirski spomenici I/2, MSHSM 45, Zagreb 1950, 199—201.

¹⁵ Isto, 200.

¹⁶ I. Strohal, Statut i reformacije grada Trogira, MHJSM X, Zagreb 1915, 86—7 (L. II, c. 90, De pena vendencium sal ad minutum, vel extraencium sal de civitate Tragurij).

¹⁷ Na istom mjestu.

¹⁸ J. Hanel, Statuta et leges civitatis Spalati, MHJSM 2, Zagreb 1878, 204—5 (L. V, c. 41, Ordinamenta super sale; c. 44, De eodem).

Sve navedene zakonodavne odredbe o soli pripadaju posljednjoj četvrtini XIII i prvoj četvrtini XIV st. i međusobno su vrlo slične: razlikuju se samo prema stupnju komunalnog prava na proizvedenu sol na gradskom području. Dalmatinska komuna vrši monopol nad najunosnijim oblicima trgovine solju (maloprodaja, izvoz u zaleđe), pri čemu može slobodno određivati cijene i ostvarivati znatan prihod. Usprkos tom zajedničkom obilježju u politici dalmatinskih komuna prema trgovini solju u drugoj polovici XIII i u prvoj polovici XIV st., odnos pojedinih komuna prema proizvođačima soli na gradskom području bio je različit. Dok u trogirskom statutu nema traga odredbi o obaveznoj prodaji soli s gradskog područja komuni, splitski statut određuje da je splitski građanin, kad želi izvesti sol »in grossum«, dužan najprije tu sol ponuditi komuni i tek ako komuna ne želi otkupiti sol, vlasnik je smije izvesti, i to samo »per mare«,¹⁹ a dubrovački statut, kako smo vidjeli, još izrazitije naglašava pravo komune na proizvedenu ili uvezenu sol.²⁰ Takva odredba bila je uvjetovana razvijenijom trgovinom komune, osobito dubrovačke, sa zaleđem. Iz sačuvanih odluka splitskog velikog vijeća vidi se da je u sredini XIV st. odnos komune prema proizvođaču soli na splitskom području, u odnosu na spomenute odredbe u statutu, pooštren. God. 1352. vijeće prihvaća molbu Franje Vučine da mu se dopusti sagraditi solane na Poljudu, ali uz obvezu da čitavu sol proda komuni, i to za četvrtinu jeftinije nego što se sol prodaje u općinskom skladištu, a samo ako komuna ne bi htjela otkupiti sol, smije ju izvesti iz Splita.²¹

Prema tome, dalmatinski grad, u razdoblju do Zadarskog mira (1358), u potpunosti nadzire promet soli na gradskom području, monopolizirajući najunosnije oblike trgovine solju, prodaju na malo i izvoz u zaleđe, kao važan izvor gradskih prihoda. Proizvođač soli na gradskom teritoriju uglavnom je dužan prodati sol komuni koja može dopustiti izvoz soli morem, naplaćujući pri tom izvozu carinu. Drugim riječima: proizvođač u tom razdoblju uopće ne raspolaže slobodno vlastitom solju, nego komuna koja ima monopol nad trgovinom solju na svom području.

3. Politički razvitak Zadra u XIII i u prvoj polovici XIV st. bio je bitno drugačiji od političkog razvitka u drugim dalmatinskim gradovima, pa se to odrazilo i na sustav prihoda zadarske komune, a osobito na trgovinu solju. Dok su Split ili Trogir do Zadarskog mira slobodno raspolagali gradskim prihodima u cjelini, pa i prihodima od soli — priznavanje mletačke vlasti (Trogir 1322, Split 1327) nije donijelo nikakve promjene s obzirom na gradske prihode — dotle je na prihode zadarske komune u XIII i u prvoj polovici XIV st. bitno utjecalo mletačko vrhovništvo, pri čemu se opseg gradskih prihoda koji je pripadao komuni od god. 1205. do 1347. sve više smanjivao. Prema ugovoru između Zadra i Venecije iz god. 1205. komuna je zadržala

¹⁹ Isto, 205 (L. V, c. 43, De eodem).

²⁰ V. bilj. 11 i 13.

²¹ G. Alacevich, *Il Regimento del Nobiluomo Marco Bembo da Venezia*, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* XXXI/1910, 159.

sve gradske daće i trećinu lučkih pristojbi, obvezavši se na godišnji danak Veneciji od 150 perpera ili 3000 kunskih koža.²² Prihod od prodaje soli ne spominje se u tom ugovoru, pa je po svoj prilici ostao komuni, kao u posljednjoj četvrtini XII st. (ugovor između Zadra i Pise, 1188). Ugovor između Zadra i Venecije iz god. 1247. prvi put izričito spominje sol. Gradski prihodi ostali su i dalje komuni, koja je dobila i dvije trećine lučkih pristojbi, uz uobičajeni danak Veneciji od 150 perpera ili 3000 kunskih koža, ali je polovica dobiti od prodaje soli — ugovor određuje da u Zadru bude »portus salis« — pripala Veneciji, a samo polovica komuni.²³ Jedno stoljeće kasnije, nakon zadarskog ustanka 1345—46, položaj zadarske komune temeljito se mijenja. God. 1347. mletačka vlada uvodi u Zadar novi sistem daća (»reformationes datiorum«), koje su sve pripale mletačkoj komori,²⁴ a istodobno nameće Zadru nov sistem prodaje soli.

Neposredno nakon donošenja »reformationes datiorum« vlada određuje da izvozna daća od 5 dukata na centenarij modija soli pripada mletačkoj komori (24. VII 1347)²⁵, a god. 1351. ograničava slobodan izvoz soli iz Zadra i Paga odredbom da gradski rektori ne smiju dopustiti izvoz soli »alio, quam Venecijs«.²⁶ Prema konačnom ugovoru o prodaji soli između Zadra i Venecije (24. VI 1352) bilo je određeno da cjelokupna sol, proizvedena na zadarskom području, osim 12 milijarija koji ostaju Zadru za gradsku upotrebu i za prodaju u zaleđe Morlacima, pripada Veneciji uz cijenu od 10 dukata za centenarij bolje i 8½ dukata za centenarij slabije soli.²⁷ Venecija je istodobno oduzela Pagu ¾ čitave soli, uz cijenu od 10 dukata za centenarij, dok je izvozna daća od 5 dukata na centenarij preostale ¼ soli i dalje pripadala mletačkoj komori (30. IV 1352).²⁸

Zadarsko-paška proizvodnja i trgovina solju tim je odlukama temeljito podređena Veneciji, a izvorni, doduše oskudno sačuvani, podaci pokazuju da su te odluke i ostvarene. Venecija je dakle u sredini XIV st., u desetljeću od zadarskog ustanka protiv mletačke vlasti (1345—46) do Zadarskog mira (1358), prvi put ostvarila potpuni nadzor nad zadarskom trgovinom solju, zamijenivši dotadašnji komunalni monopol mletačkim.

4. Anžuvinsko razdoblje označava temeljitu promjenu u dalmatinskoj trgovini solju: njezin nosilac postaje, umjesto komune, Kraljevska komora soli i tridesetine (Camera regia salis et tricessime) u Dalmaciji i Hrvatskoj. O djelatnosti Camere regie već sam iznio nekoliko najvažnijih podataka,²⁹ ali budući da su u hrvatskoj historiografiji samo postojanje Camere regie

²² S. Ljubić, Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i mletačke republike I, Zagreb 1868, 21—2.

²³ Isto, 70—1.

²⁴ Listine III, Zagreb 1872, 1—3. Usp. Raukar, n. dj.

²⁵ Isto, 14.

²⁶ Isto, 218.

²⁷ Isto, 237. Termin »Morlaci« označava stočarsko stanovništvo u srednj. Hrvatskoj.

²⁸ Isto, 230.

²⁹ Raukar, n. dj.

i njezina djelatnost u Dalmaciji u drugoj polovici XIV st. jedva poznati, prilika je da ovdje kažem nešto više o njoj i o njezinoj ulozi u dalmatinskoj trgovini solju u tom razdoblju.

Razvitak Camere regie teško je pratiti jer su izvori o toj instituciji, kao i općenito o anžuvinskom sistemu poreza u Dalmaciji, malobrojni, pa su notarski spisi iz druge polovice XIV st., u prvom redu zadarski, jedino vrelo podataka. Zbog toga mnoga razdoblja u razvitku Camere regie u Dalmaciji ostaju i dalje nedovoljno poznata i objašnjena.

Prvo pitanje na koje nije moguć siguran odgovor jest: kad je Ludovik uveo novi porez, tridesetinu, u dalmatinske gradove i kad je komunama oduzeo prihod od soli? Po svoj prilici to se zbilo ubrzo nakon Zadarskog mira, dakle u toku god. 1358, jer trogirski isprava od 5. VIII 1359. već iscrpno utvrđuje način plaćanja tridesetine i način prodaje soli. Djelatnost Camere regie u Dalmaciji potrajala je, barem u većem dijelu dalmatinskih gradova, do u početak XV stoljeća. Camera regia salis et tricessime djelovala je u Zadru po svoj prilici od god. 1358. do mletačkog osvajanja Zadra, jer Venecija god. 1409. u cjelini preuzima strukturu i način djelovanja anžuvinske Kraljevske komore. Na žalost, upravo o Zadru i o zadarskoj komori sve do sredine 60-ih godina XIV st. malo znamo, jer notarski spisi prestaju s god. 1356. i nastavljaju se tek s god. 1365, pa zbog toga ne znamo pouzdano kako je izgledao anžuvinski porezni sustav u Zadru u prvim godinama djelovanja Kraljevske komore, ali budući da je taj sustav najvjerojatnije bio jedinstven u svim dalmatinskim gradovima, podaci iz spomenute trogirski isprave mogu poslužiti pri rekonstrukciji početnog razdoblja u djelatnosti Camere regie u cjelini.

Camera regia salis et tricessime djelovala je na području Dalmacije i srednjovjekovne Hrvatske, i to u dalmatinskim gradovima od Raba do Korčule, dok Dubrovnik nije, jedini od dalmatinskih gradova, bio uključen u anžuvinski porezni sustav. Na području srednjovjekovne Hrvatske komore su postojale u Karlobagu (Scrisia), Obrovcu i Skradinu, važnim točkama u prometu između dalmatinskih gradova i srednjovjekovne Hrvatske, osobito za izvoz soli.

Iako djelatnost Kraljevske komore možemo pratiti u sačuvanim izvorima tek od sredine 60-ih godina XIV st., ipak je upravna struktura komore bila dograđena, po svoj prilici, već u početku anžuvinskog razdoblja. Prema spomenutom trogirskom privilegiju iz god. 1359, koji određuje da sol u Trogiru kupuje »offitialis regius«, možemo zaključiti da su i u drugim dalmatinskim gradovima postojali kraljevski činovnici koji su ubirali tridesetinu i porez na sol, pa i u Zadru. Najčešće su ti kraljevski činovnici uzimali komore u zakup, a vrhovni upravljač svih komora u Dalmaciji i Hrvatskoj bio je zakupnik zadarske komore: u jednom dokumentu iz god. 1366. Baltazar de Sorba nosi naslov »per totam Dalmatiam et Croatiam pro regia maiestate Hungarie exactor trigesimarum et dacij salis«.³⁰

³⁰ Historijski arhiv u Zadru (dalje: HAZ), Spisi zadarskih notara (dalje: SZN), Petrus Perençanus, B. I/3, fol. 19vo—20ro, 24. VII 1366.

Nije poznato kad je Baltazar de Sorba dobio tu dužnost, možda već na početku anžuvinskog razdoblja, ali već u sredini god. 1367. Ludovik ju je oduzeo Sorbi. Ispravom od 4. IX 1366. Ludovik obavještava hrvatsko-dalmatinskog bana Konju, kaštelane i komorske činovnike da je »Comitatum seu officium tricesimarum et salium nostrorum regni Dalmacie« povjerio Frizonu (Frixonus) de Prottis, namjesniku Senja, naređujući im da »omnes camaras et loca tricesimarum et salium nostrorum« u Dalmaciji i Hrvatskoj »a manibus prefati Balthesari et suorum officialium sequestrando et removendo, prefato Frixoni eiusque hominibus et officialibus statuere, locare et assignare debeatis«. ³¹ Budući da je Ludovik naložio Frizonu da od tridesetine i soli isplati Karlu Dračkom 5000 florena, a u komori nije bilo toliko novaca, Frizon je 2. VI 1367. dao u zakup Petru Ljubavcu (de Glubauaç) i Tadiji de Sganu »tricesimas et offitium tricesimarum cuiuitatis Jadre« na jednu godinu za 1500 florena (samo tridesetinu, ali ne i datium salis). ³² To je, koliko mi je poznato, prvi sačuvani naziv anžuvinske komore za tridesetinu i sol u dokumentima: Comitatum seu officium tricesimarum et salium. Frizon je od god. 1367. do potkraj 1369. bio »pro regia maiestate Hungarie in Dalmacia camerarius et generalis exactor tricesimarum et dacij salis«. ³³ Još potkraj god. 1369. Frizon je boravio u Zadru, gdje je 2. XI, kao vrhovni upravitelj komore soli i tridesetine, imenovao svog opunomoćenika, ³⁴ ali iz dokumenta od 22. XII 1369. doznajemo da Frizon više ne upravlja komorom: Ludovik je zagrebačkom ispravom od 5. XII 1369. povjerio »negocium tricesime et salis nostrorum in partibus Dalmacie existens« arhiđakonu Stjepanu Krčkom (Stephanus de Vegla), koji je 22. XII 1369. dao u zakup dvojici splitskih patricija, Matiji Papaliću i Ciprijanu Zaninovu de Ciprianis, »officium tricesimarum et dacium salis« Skradina, Šibenika, Trogira, Splita, Braća, Hvara i Korčule s njihovim distriktima, dakle sve komore u Dalmaciji, osim Raba, Paga i Zadra, na dvije godine za 6000 dukata godišnje. ³⁵ Nije poznato do kada je Matija Papalić bio zakupnik komore, dok je Ciprijan Zaninov još god. 1378. spomenut kao komorski činovnik, ³⁶ a čak god. 1396. uzima u zakup komoru Korčule. ³⁷

O djelatnosti zadarske komore u razdoblju od 1370. do 1375. ima malo podataka: god. 1372. spominje se Grgur de Zadulinis kao »generalis exactor dacij salis et tricesimarum Dalmacie«, ³⁸ a od sredine 70-ih godina XIV st. komora prelazi u ruke Firentinaca koji općenito od tog razdoblja, a osobito između god. 1380. i 1390, dominiraju u zadarskom i dalmatinskom gospodarstvu. Među Firentincima, zakupnicima komore, ističu se Andrija Bartolinijev (Andreas condam Bartolini de Florentia, 1377), ³⁹ Honofrije Ivanov (Honofrius condam Johannis de Florentia, 1377—78) ⁴⁰ i osobito Cion iz Firenze

³¹ Isti, B. I/5, fol. 30vo—31vo, 2. VI 1367.

³² Na istom mjestu.

³³ Isti, B. I/9, fol. 34vo—35vo, 9. II 1368.

³⁴ Isti, B. I/11, fol. 20vo—21vo, 2. XI 1369.

³⁵ Isti, B. I/12, fol. 19vo—20vo, 22. XII 1369.

³⁶ HAZ, SZN, Petrus de Serçana, B. II/11, fol. 16ro, 11. V 1378.

³⁷ Isti, B. III/60, 18. V 1396.

³⁸ HAZ, SZN, Petrus Perençanus, B. I/17, fol. 11ro—12ro, 8. XI 1372.

³⁹ HAZ, SZN, Petrus de Serçana, B. II/8, fol. 10ro; B. II/9, fol. 5vo—6ro.

⁴⁰ Isti, B. II/10, fol. 5vo—6ro; B. II/11, fol. 16ro.

(Cionus Matignj de Florentia) i magister Petar, nazvan »monetarius« ili »a moneta« (magister Petrus monetarius condam Johannes de Florentia). Djelatnost Ciona iz Firence i magistra Petra ispunjava 80-te godine XIV st., ali dok Ciona iz Firence poznajemo prema notarskim imbrevijaturama u prvom redu kao činovnika i zakupnika Camere regie, dotle je magister Petar bio jedan od najistaknutijih poslovnih ljudi u anžuvinskom Zadru, financijer, bankar, brodovlasnik, trgovac, ali ja ću ovdje pokušati osvijetliti samo njegovu djelatnost u Kraljevskoj komori i u zadarskoj trgovini solju.^{40a}

Magister Petar došao je u Zadar po svoj prilici u drugoj polovici 70-ih godina XIV st., a god. 1379. prvi put se spominje kao »offitalis generalis« svih komora soli i tridesetine u Dalmaciji.⁴¹ Podaci o magistru Petru iz Firence u zadarskim notarskim spisima nisu iscrpni za čitavo razdoblje njegove djelatnosti u Zadru (do god. 1390), najbrojniji su za god. 1385—90, dok za razdoblje god. 1380—85. ima o njemu znatno manje podataka. Ukoliko bismo smjeli suditi prema intenzitetu njegova pojavljivanja u notarskim spisima, magister Petar je najživlje sudjelovao u zadarskoj trgovini solju između god. 1385. i 1390, ali takav zaključak ipak valja donijeti sa stanovitim oprezom jer pravi uzrok te pojave nije poznat. Zbog te praznine u izvorima nije moguće u cjelini pratiti ni njegov rad u Kraljevskoj komori nakon god. 1379, odnosno ne može se sigurno utvrditi je li magister Petar čitavo to desetljeće, do god. 1390, bio vrhovni upravljač (offitalis generalis) Camere regie, ali uspoređujući njegov rad s djelatnošću drugog istaknutog zakupnika komore u tom razdoblju, Ciona iz Firence, čini se vjerojatnijom pretpostavka da magister Petar nije od god. 1379. do 1390. neprekidno bio zakupnik komore ili, drugim riječima, čini se da se rad te dvojice Firentinaca u Kraljevskoj komori kronološki dopunjavao. God. 1382. magister Petar kao »regius offitalis trigesime et salis camerarum Dalmatie« potvrđuje svom suradniku Angelu de Sancto Geminiano da je od njega primio svu sol i novac »tam racione offitij salis et trigesime, quam zeche monetarum«⁴² ali od god. 1383. do 1386. nema u izvorima podataka o naslovu magistra Petra ni o njegovu radu u Cameri regii, a upravo u tom razdoblju najživlju djelatnost u komori razvija Cion iz Firence, pa je magister Petar, možda, potkraj god. 1382. ili u toku 1383. prestao biti vrhovnim upravljačem Kraljevske komore.

U srpnju 1387. magister Petar ponovo je »maior offitalis camerarum salis et tricesime Dalmatie«, jer 3. VII prima od kotorskog plemića Mihne de Pelegrina (Michna quondam ser Nice de Pelegrina) 80 dukata u ime daće na izvoz soli iz Zadra.⁴³ Nema točnih podataka o vremenu kad je magister Petar ponovo dobio tu dužnost u komori, ali vjerojatno to valja vezati uz uspostavu Žigmundove vlasti u Zadru u sredini god. 1387, nakon poraza Ivana Paližne

^{40a} O magistru Petru iz Firence usp.: A. Teja, *Aspetti della vita economica di Zara*, Parte I, Zadar 1936, 13—4.

⁴¹ Isti, B. II/13, fol. 18°—19°, 8. VII 1379.

⁴² HAZ, SZN, Johannes de Casulis, B. I, F. I/1, fol. 31°, 5 V 1382.

⁴³ HAZ, SZN, Articutus de Riuignano, B. I, F. III/1, 3. VII 1387.

u početku lipnja te godine, jer je Cion iz Firence, kako ćemo vidjeti, bio u financijskoj vezi s Paližnom. U početku god. 1389. magister Petar je »offitialis generalis camerarum salis et tricesime Dalmatie«, jer je ban Ladislav od Lučenca uz njegovu suglasnost dao u zakup Anti Lukinu iz Firence izvoznu daću (tracta) za 15 milijarija soli,⁴⁴ a još potkraj te godine magistar Petar spominje se kao komorski činovnik.⁴⁵ Podaci o magistru Petru iščezavaju iz notarskih spisa u sredini god. 1390, pa je tada, ili možda nešto kasnije, po svoj prilici prestala i njegova djelatnost u komori.

Izvorni podaci o Cionu iz Firence obuhvaćaju god. 1383. do 1387: kao komorski činovnik Cion se prvi put spominje u sredini god. 1383. (10. VIII prodaje komorsku sol Vlasima),⁴⁶ ali je moguće da je on već i prije bio činovnik Camere regie. Kako sam već spomenuo, njegova djelatnost u Zadru pretežno se odnosi na Kraljevsku komoru, ali se i on, poput drugih Fiorentinaca, bavio trgovinom, iako se njegova samostalna djelatnost ne može ni usporediti s izvanredno opsežnim i raznolikim radom magistra Petra.

U Cionovoj djelatnosti ogleda se struktura rada Kraljevske komore. Najviše sačuvanih podataka odnosi se na prodaju tracte, odnosno na dopuštenje za izvoz soli. Tako se, na primjer, 24. II 1385. Andrija iz Ascolija obvezuje platiti Cionu 260 dukata »pro resto tracte trium miliarium salis«,⁴⁷ a 6. I 1386. dopušta Venturinu iz Cesene da izveze iz Paga i iz zadarskog distrikta u Kotor, nakon što je platio izvoznu carinu (tracta), 5 milijarija soli.⁴⁸ O Cionovu radu u komori svjedoče i podaci o financijskim odnosima s drugim komorama u Dalmaciji, a god. 1385. Cion se obvezuje, kao komorski činovnik, Anti Grisogonisu da će mu platiti 140 dukata u ime najma kuće koju je Cion uzeo u zakup »occaxione offitij tricesime et salis«.⁴⁹

Teško je nešto pouzdanije reći, kako sam već upozorio, o odnosu između Ciona i magistra Petra. Cion iz Firence nikad u izvorima ne nosi naziv »exactor generalis«, kao magistar Petar, nego je uvijek samo »offitialis«, ali je njegova djelatnost u komori, u sredini 80-ih godina, bila odlučujuća: u početku lipnja 1385. Cion se obvezuje hrvatsko-dalmatinskom banu Ivanu da će mu u ime provizije isplatiti iz sredstava Camere regie 700 dukata, a isplatu, u Cionovo ime, vrše Gvido iz Firence i magister Petar,⁵⁰ nakon čega im Cion prepušta »omnes et singulas camaras Dalmatie«, dopuštajući im da smiju »recipere omnes intratas dictarum camerarum, tam salis, quam tricesime«, dok ne naplate 700 dukata.⁵¹ I taj podatak potvrđuje ranije izraženu pretpostavku da magister Petar između god. 1383. i 1386. nije upravljao komorom, ali istodobno dokazuje da su Cion i magister Petar u tom razdoblju poslovno surađivali.

⁴⁴ HAZ, SZN, Raymundus de Modiis, B. I, F. I, fol. 347ro—348ro, 4. I 1389.

⁴⁵ Isti, F. I, fol. 423ro, 12. IX 1389.

⁴⁶ HAZ, SZN, P. de Serçana, B. II/21, fol. 14ro, 10. VIII 1383.

⁴⁷ Isti, B. II/24, fol. 16^{ro-vr}, 24. II 1385.

⁴⁸ Isti, B. II/26, fol. 3ro, 6. I 1386.

⁴⁹ Isti, B. II/25, fol. 5^{ro-vr}, 29. V 1385.

⁵⁰ Isti, B. II/25, fol. 5ro—6ro, 2. VI 1385.

⁵¹ Na istom mjestu.

Cionova djelatnost u zadarskoj komori, vrlo intenzivna između god. 1383. i 1386, naglo se prekida u sredini god. 1386. Novi činovnik komore, Blaž iz Firence, optužio je 21. VII 1386. Ciona, »olim officialem dicte trigesime«, da je lošim poslovanjem nanio znatnu štetu komori.⁵² Nije poznat rezultat te optužbe, niti je li Cion bio primoran da komori nadoknadi štetu, ali u početku god. 1387. Cion je još jednom obnovio svoju moć u komori, zahvaljujući odnosima s Ivanom Paližnom.

Nakon zarobljavanja kraljica Elizabete i Marije (u srpnju 1386), čitava Dalmacija dolazi pod vlast vranskog priora Ivana Paližne, koji je imao i naslov bana Slavonije, Dalmacije i Hrvatske. Budući da su mu za ratne operacije bila neophodna znatna novčana sredstva, Ivan Paližna, kao hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban, daje u siječnju 1387. u zakup Cionu iz Firence Cameru salis et tricesime.⁵³ To istodobno dokazuje da je Paližnina vlast nad Zadrom i drugim dalmatinskim gradovima bila u početku god. 1387. vrlo čvrsta, inače iskusni Cion ne bi bio uzeo u zakup komorske prihode. 28. I 1387. Ivan Paližna uputio je pismo svim dalmatinskim gradovima, obavještavajući ih da je dao u zakup »officium Camerarum vniuersarum salis et trigesime de Regno Dalmatie vtilitatesque et prouentus earundem anni presentis nobili et prudenti viro Chiono Mazini de Florentia, nostro dilecto familiari«. ⁵⁴ Paližna pri tom, potpuno razumljivo, ne navodi iznos zakupa, nego samo kaže da je Cionu prodao prihode komore »pro certa quantitate pecunie«, ali se iz notarskog instrumenta od 2. II 1387, u kojem se utvrđuju rokovi isplate zakupa, vidi da je Cion zakupio komorske prihode za 18.000 dukata, i to počevši od 9. veljače.⁵⁵ U izvorima nema podataka o toku Cionova zakupa, ali je razvitak događaja između Žigmunda i ustanika već za četiri mjeseca učinio ugovor bespredmetnim. Žigmund je nakon krunidbe za ugarsko-hrvatskog kralja (31. III 1387) dobio podršku Venecije protiv ustanika, pa je mletačka vlada 15. IV 1387. pozvala dalmatinske gradove da budu vjerni Mariji i Žigmundu.⁵⁶ Već u početku lipnja 1387. zajedničkom akcijom, u

⁵² HAZ, SZN, R. de Modiis, B. I, F. I, fol. 135vo—136°, 21. VII 1386.

⁵³ Ciona iz Firence je u hrvatskoj historiografiji prvi spomenuo I. Lucius, u djelu »Memorie storiche di Tragurio ora detto Traù«, Venecija 1673, na str. 331, gdje kaže da je Ivan Paližna, kao nosilac banskog naslova, dao u zakup komoru soli i tridesetine »ad vn Fiorentino«, nakon čega citira splitski prijepis Paližnina pisma od 28. I 1387, u kojem se Cion spominje na dva mjesta, najprije uglavnom točno kao »Chionus Mazini de Florentia«, a zatim kao »Chium Marini« (akuzativ!). Je li tako stajalo već u Paližninu pismu ili je krivac pisar prijepisa ili se radi o tiskarskoj pogrešci, ne može se utvrditi. U notarskim imbrevijaturama njegovo ime glasi: »Cionus Matigni de Florentia« ili »Cionus Macigni de Florentia« (notari: P. de Serçana i A. de Riuignano) i »Çionus Macigni de Florentia« (notar R. de Modiis). Preuzimajući podatke iz Luciusa, Vj. K l a i ć se odlučio za drugi dio Cionova imena (druga varijanta), istakavši da je Paližna dao u zakup prihod soli i carine u Dalmaciji »Firenticu Marinu« (Povjest Hrvata II/1, Zagreb 1900, 229), dok se V. Brunelli odlučuje za oblik »Cione Marini« (Storia della città di Zara I, Venecija 1913, 508), što je bio rezultat nepoznavanja notarskih spisa iz zadarskog arhiva (obojući kao izvor služi samo Lucius).

⁵⁴ Lucius, n. dj., 331.

⁵⁵ HAZ, SZN, A. de Riuignano, B. I, F. II, 2. II 1387.

⁵⁶ Vj. K l a i ć, n. dj. II/1, 233.

kojoj su sudjelovali Ivan Krčki, krbavski knezovi i mletačka flota, Marija je oslobođena iz novigradskog zatočeništva, a zatim je slijedio i slom Paližnine vlasti u Dalmaciji: u sredini god. 1387. svi dalmatinski gradovi priznali su Žigmundovu vlast. U takvim prilikama Cion je gotovo sigurno izgubio zakup *Camere salis et tricessime*. Bio je to istodobno i kraj njegove djelatnosti u zadarskoj komori, jer se Cion od sredine god. 1387. više ne spominje u zadarskim notarskim spisima, a već 3. VII iste godine magister Petar se spominje kao vrhovni činovnik (*maior officialis*) komore, koji je i u doba Žigmunda zadržao taj položaj, stečen u doba kralja Ludovika.

Nesigurne i nesređene prilike u Dalmaciji i Hrvatskoj u 90-im godinama XIV st. utjecale su i na strukturu *Camere salis et tricessime*, odnosno na način raspodjele njezina prihoda. Temeljno obilježje novog poreznog sustava koji je Ludovik uveo u dalmatinske gradove nakon god. 1358. jest da su tridesetina i porez na sol pripadali Kraljevskoj komori: dalmatinski grad je time izgubio porez na sol koji je dotad pripadao komuni. Ludovik je raspolagao s prihodima *Camere salis et tricessime* u Dalmaciji i ne postoji nijedan podatak koji bi upućivao na zaključak da je kralj odstupio od tog načela i da je nekoj od dalmatinskih komuna prepustio prihod od komore ili barem jedan njezin dio. Politički razvitak nakon Ludovikove smrti (1382) donosi u tom pogledu prve promjene: 3. XI 1383. kraljica Elizabeta prepusta Trogiru 2000 florena iz sredstava *Camere salis et tricessime* »pro reformatione et restauratione muri dicte ciuitatis« i to je prvi sačuvani podatak o prepustanju komorskih sredstava nekoj dalmatinskoj komuni.⁵⁷ Nije poznato je li i zadarska komuna u 80-im godinama XIV st. dobila dio sredstava iz Kraljevske komore, jer u izvorima nema o tome podataka, ali ta mogućnost nije sasvim isključena. U toku 90-ih godina ta je pojava češća: zadarska komuna u tom razdoblju nastoji da preuzme djelatnost *Camere regie salis et tricessime*, odnosno da je izdvoji iz banske nadležnosti, što jasno održava opću političku nesigurnost u Dalmaciji u tom razdoblju hrvatskog ustanka i slabost Žigmundove vlasti.

Nakon smrti kralja Tvrtka (oko 10. III 1391)⁵⁸ Stjepan Dabiša uspio je zadržati vlast nad dalmatinskim gradovima, osim Zadra koji je i dalje priznavao Žigmunda, zahvaljujući Žigmundovoj nemoći da poduzme odlučniju akciju u Dalmaciji. Upravo u tom razdoblju (1391—93) Žigmund je prepustio Zadru tridesetinu i prihod od soli. Podatak o tome sačuvan je u uputama koje je zadarska komuna izradila svojim poslanicima koji su išli u Đakovo da iznese kralju Žigmundu zadarske optužbe protiv bana Ivana Krčkog (20. V 1393).⁵⁹

Žigmund je potkraj god. 1392. imenovao Ivana Krčkog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskim banom s ciljem da potisne Dabišu iz Dalmacije, ali se ban Ivan uskoro sukobio sa Zadrom.⁶⁰ Ban je opustošio zadarski teritorij, a

⁵⁷ Lucius, n. dj., 327—8.

⁵⁸ S. Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Beograd 1964, 165.

⁵⁹ F. Šišić, *Ljetopis Pavla Pavlovića patricija zadarskoga*, *Vjestnik zemaljskog arhiva VI*, Zagreb 1904, 43—6 (iz djela I. Luciusa »*Inscriptiones dalmaticae*«).

⁶⁰ Klaić, n. dj., 263.

zadarska komuna zabranila je izvoz zadarske soli u komore koje su ostale u banovoj nadležnosti. Zadarska je komuna, osim toga, preuzela i izvoznu daću na sol (*tracta salis*) koja je tada iznosila 10 dukata na centenarij modija soli.⁶¹ U spomenutim uputama od 20. V 1393. zadarska je komuna naredila svojim poslanicima (Teobald de Nassis i Macol de Fanfogna) da pred Žigmundom brane taj postupak i da istaknu da je komuna, nakon što je »serenissimus dominus noster rex dedit in manibus nostris trigesimum istud et tractam«, dopustila banu Ivanu da slobodno izvozi sol, uz uvjet da nadoknadi štetu nanесenu zadarskom teritoriju, ali budući da je ban to odbio, komuna je preuzela naplaćivanje izvozne daće od 10 dukata na centenarij soli (»nos. . . facimus exigere istos decem ducatos pro centenario«), da bi s time nadoknadila štetu.⁶² Iz uputa se ne vidi kad je Žigmund prepustio zadarskoj komuni tridesetinu i porez na sol — nije isključeno da je to bilo još za života Tvrtkova — ali se iz idućeg zahtjeva vidi da je Žigmund u drugoj polovici god. 1392. posebnim pismom zatražio od zadarske komune »ut elapso mense septembri, dominus banus haberet medietatem tricesimae et tractae salis«, dok bi komuni ostala samo polovica.⁶³ Usprkos Žigmundovu pismu, zadarska je komuna nastavila s ubiranjem čitava iznosa *tracte* od 10 dukata za centenarij, a poslanici su dobili zadatak da ishode u Žigmunda i službenu potvrdu za to, obrazlažući to velikim troškovima za uzdržavanje Zemunika, odnosno da zamole da Žigmund »dignetur nobis integrum et liberum dare ipsum trigesimum et tractam salis«. ⁶⁴

Ništa se ne zna o rezultatima tog poslanstva, niti jesu li poslanici uopće i iznijeli Žigmundu tužbe i zahtjeve zadarske komune, ali su upute poslanicima dragocjen dokaz da je zadarska komuna u početku 90-ih godina XIV st. dobila, dijelom i prisvojila, dotadašnje kraljevske poreze, tridesetinu i izvoznu daću na sol. Zasad je teško reći do kada je zadarska komuna ubirala te poreze, odnosno kad je Žigmund ponovo vratio te poreze kraljevskoj komori. Čini se da je još u srpnju 1393. *tracta salis* pripadala zadarskoj komuni: 3. VII Ivan Primicerović iz Zadra potvrđuje da duguje drapariju Petru, sinu protomagistra Andrije, »offitiales salium« 3 dukata »pro tracta XXX modiorum salis«, ukoliko smijemo suditi prema Petrovu naslovu »offitiales salis«, umjesto »offitiales camere salis et tricessime«. ⁶⁵ Sigurno je samo to da su na samom početku god. 1395. tridesetina i porez na sol bili ponovo kraljevski porezi. Zadarski rektori Pavao Pavlović, Damjan de Begna i Toma de Petrizo donose 7. I 1395. odluku, prema nalogu novog bana Nikole Gorjanskog, da dosadašnji zakupnici »tracte salis staree et insularum ciuitatis Jadre, atque insule Pagi«, Petar de Nassis, Juraj de Drassillo (Georgius condam Missuli de Drassillo) i Petar protomagistra Andrije, prepuste »offitium dicte tracte« Damjanu de Nassis i Jurju de Rosa, koje je postavio ban Nikola Gorjanski,

⁶¹ Šišić, n. dj., 45; Klaić, n. dj., 263.

⁶² Šišić, n. dj., 45.

⁶³ Na istom mjestu.

⁶⁴ Isto, 45—6; Klaić, n. dj., 264.

⁶⁵ HAZ, SZN, P. de Serçana, B. III/44, 4. VII 1393.

naređujući istodobno i Mihi de Soppe, Šimunu Detrico i Petru de Gallo, »emptoribus et offitialibus salis et tricesimi camere ciuitatis Jadre« da »dicitum offitium et cameram predictam« prepuste Damjanu de Nassis i Jurju de Rosa.⁶⁶

Nije poznat uzrok te promjene koja je donesena na nalog bana Nikole Gorjanskog, odnosno kralja Žigmunda. Po svoj prilici ona ipak nije bila samo formalne naravi, nego odraz promjene u statusu tih poreza: možda su tridesetina i porez na sol tek oko tog doba ponovo postali kraljevskim porezima, što je bilo omogućeno i obnovom Žigmundove vlasti nad Dalmacijom i Hrvatskom.⁶⁷ Damjan de Nassis i Juraj de Rosa, kao kraljevski odnosno banski, činovnici dobili su nadzor nad svim poslovima koje je Camera regia salis et tricessime imala u doba Ludovika (tridesetina, prodaja soli i izvozna daća na sol), pa se stoga može uzeti da je Kraljevska komora u Zadru obnovljena u punom opsegu upravo u početku god. 1395. Istodobno je Žigmund uspostavio i druge komore u Dalmaciji i Hrvatskoj, davši im ponovo jedinstvenu upravu: već u početku ožujka 1395. Damjan de Nassis i Juraj de Rosa nazivaju se »offitiales camerarum salium et tricessime in partibus Dalmatie«,⁶⁸ a u sredini travnja iste godine »offitiales generales salis et tricessime per totam Dalmatiam«.⁶⁹

Novi komorski činovnici, Damjan de Nassis i Juraj de Rosa, razvili su intenzivnu djelatnost, po svoj prilici poticani od kralja Žigmunda kome su za ostvarenje njegovih pothvata bile neophodne goleme količine novca, a upravo Camera salis et tricessime u Dalmaciji, posebno u Zadru, bila je važan izvor sredstava. Najbrži način za prikupljanje novca bio je zakup komorskih prihoda. Sistem zakupa pojedinih komora bio je uobičajen, kako smo vidjeli, od početka djelatnosti Camere regie, ali ni iz jednog razdoblja nije sačuvano toliko podataka o zakupu komorskih prihoda kao iz god. 1396, dakle iz perioda nakon ponovne uspostave Kraljevske komore u kojem je Žigmund pripremao rat protiv Turaka, čemu po svoj prilici valja pripisati tako intenzivno zakupljivanje komora u Dalmaciji.

Dubrovčanin Ivan Menčetić (Johannes condam Blaxij de Menče de Ragusio), opunomoćenik Damjana de Nassis i Jurja de Rosa, sklopio je u toku god. 1396. više ugovora o zakupu komorskih prihoda. 10. I 1396. Ivan Menčetić je dao u zakup Pavlu Radmanovu iz Obrovca »duas partes trigessimj et salis introitus camere Obrouatij«, zadržavši 1/3 za sebe. Čitav zakup komore Obrovca iznosio je 700 dukata godišnje.⁷⁰ Isti Ivan Menčetić dao je 9. III 1396. u zakup dvojici rapskih građana »introitus et prouentus camere tricessime ciuitatis Arbi et eius districtus et tractam salis dicte ciuitatis et districtus«, dakle rapsku tridesetinu i izvoznu daću, na dvije godine za 200

⁶⁶ Isti, B. III/52, 7. I 1395.

⁶⁷ Ćirković, n. dj., 174.

⁶⁸ HAZ, SZN, P. de Serčana, B. III/53, 3. III 1395.

⁶⁹ Isti, B. III/54, 14. IV 1395.

⁷⁰ HAZ, SZN, Vannes q. Bernardi de Firmo, B. I, F. I/11, fol. 172°—173°, 8. III 1396.

dukata.⁷¹ 18. V iste godine Ivan Menčetić, u ime Damjana de Nassis i Jurja de Rosa, daje u zakup Ciprijanu Zaninovu de Ciprianis komoru Korčule (»introytus et prouentus camararum salis et tricesime ciuitatis et insule Corčule«) za 45 dukata godišnje.⁷² Iz notarskog dokumenta od 26. V 1396. vidi se da je u sredini god. 1395. bila zakupljena i komora Trogira: Nikola Jakovljević, trogirski građanin, obvezuje se Ivanu Menčetiću, opunomoćniku Damjana de Nassis i Jurja de Rosa, da će mu platiti 207 dukata u ime ostatka isplate »offitij camere Tragurij«.⁷³ 1. VI 1396. Ivan Menčetić dao je u zakup tridesetinu i prihod od soli otoka Hvara (»introytus, fructus et prouentus salis et tricesimj ciuitatis Farie et eius districtus«) za 45 dukata godišnje Ivanu Vidoševu, Nikoli Stanojevu i Marku Slavogostovu »uice et nomine dicti comunis Farie«, dakle zakupnik je bila hvarska komuna.⁷⁴ 12. VI 1396. Ivan Menčetić dao je u zakup Lovri Pasinijevu iz Firence, nastanjenom u Splitu, jednu polovicu »camere trigessimj et datij salis ciuitatis Spaletj« na dvije godine za 1150 dukata godišnje.⁷⁵ I najzad, 15. VIII 1396. Damjan de Nassis dao je u zakup šibenskom građaninu Mihajlu Primovu »tractam salis ciuitatis Sibenici et eius districtus et insularum per mare«, dakle ne šibensku tridesetinu, ni prodaju soli u komori, nego samo izvoznu daću, na dvije godine za 550 dukata.⁷⁶

Prema tome, Damjan de Nassis i Juraj de Rosa dali su u zakup u toku god. 1396. preko svog opunomoćenika Ivana Menčetića sve Kraljevske komore u Dalmaciji i Hrvatskoj, osim zadarske koju su sami držali u zakupu. Nije sačuvan podatak o zakupu skradinske komore, ali to po svoj prilici valja pripisati slučaju, jer je sigurno i ta komora data u zakup. Izuzetak je samo Karlobag: Damjan de Nassis i Juraj de Rosa nisu dali u zakup »offitium salis et tricessime in Scrisio«, nego su u Karlobagu postavili svog čovjeka da u njihovo ime pobire tridesetinu i porez na sol. 16. X 1397. Ivan Menčetić vrši obračun poslovanja s Dominikom iz Karlobaga (Dominicus condam Dissacij de Scrisio), komorskim činovnikom, i potvrđuje da je ovaj isplatio sav novac koji je ubrao u ime Damjana de Nassis i Jurja de Rosa »tam pro tricessimo, quam pro sale recepto et pro tracta salis«.⁷⁷

Teško je reći do kada su Damjan de Nassis i Juraj de Rosa ostali na čelu komore soli i tridesetine u Dalmaciji i Hrvatskoj. Prilikom zakupa korčulanske komore (18. V 1396) istaknuto je da se ugovor sklapa »pro toto tempore quo dicti conductores tenere debent dictas camararum«, odnosno do 9. I 1398,⁷⁸ iz čega proizlazi da su Damjan de Nassis i Juraj de Rosa zakupili

⁷¹ HAZ, SZN, P. de Serčana, B. III/59, 9. III 1396.

⁷² Isti, B. III/60, 18. V 1396.

⁷³ Isti, B. III/60, 26. V 1396.

⁷⁴ Isti, B. III/60, 1. VI 1396.

⁷⁵ HAZ, SZN, V. de Firmo, B. I, F. I/12, fol. 187°, 12. VI 1396.

⁷⁶ HAZ, SZN, P. de Serčana, B. III/61, 15. VIII 1396. Svi ugovori vrijedili su od 10. I 1396. bez obzira na datum sklapanja ugovora.

⁷⁷ Isti, B. IV/69, fol. 20°, 16. X 1397.

⁷⁸ V. bilj. 72.

10. I 1396. od bana Nikole Gorjanskog sve komore u Dalmaciji i Hrvatskoj na dvije godine. Zbog toga su se i svi ugovori o zakupu, točnije o podzakupu, pojedinih komora sklapali s važnošću od 10. I bez obzira na datum sklapanja ugovora. Da su Damjan de Nassis i Juraj de Rosa držali zakup komore barem do kraja tog dvogodišnjeg razdoblja, do 9. I 1398, dokazuje dokument od 15. IV 1399, kojim Damjan de Nassis potvrđuje Mihajlu Primovu, zakupniku tracte salis u Šibeniku, da je isplatio svih 550 dukata u ime dvogodišnjeg zakupa.⁷⁹ Jesu li Damjan de Nassis i Juraj de Rosa zakupili komoru i u god. 1398. i 1399, nije poznato, jer o tome nema podataka. Sigurno je da su Damjan de Nassis i Juraj de Rosa upravljali Kraljevskom komorom soli i tridesetine u Dalmaciji i Hrvatskoj od 7. I 1395. do 9. I 1398. i da potkraj 1399. oni više nisu bili vrhovni zakupnici komore, jer 24. XI comes Petar nosi naslov »comes camerarum salis et trigessimj regalis in Dalmatia«, kao predstavnik bana Nikole Gorjanskog,⁸⁰ što istodobno dokazuje da je Camera regia salis et tricessime zadržala upravnu strukturu, kao kraljevska institucija, do u sam početak XV stoljeća.

Upravo tada, u početku XV st., zbiva se nova promjena u razvitku komore: zadarska komuna ponovo preuzima promet soli i ubiranje daća na sol, a djelatnost Kraljevske komore gubi se za kraće razdoblje. To se po svoj prilici zbilo u toku god. 1401, kao rezultat novog slabljenja Žigmundove vlasti. U travnju 1401. Žigmund je uhvaćen i skinut s prijestolja. Iako je Žigmund već u kolovozu 1401. vraćen na prijestolje, ipak je to značilo slabljenje njegove vlasti u Dalmaciji, a osobito u Zadru koji je trajno od god. 1387. priznavao njegovu vlast. Upravo god. 1401. ojačale su u dalmatinskim gradovima pozicije Ladislava Napuljskog, koga su podupirali bosanski kralj Stjepan Ostoja i vojvoda Hrvoje Vukčić.⁸¹ U takvim prilikama slabi Žigmundova vlast nad Zadrom, a u lipnju 1401. vojvoda Hrvoje zahtijeva od Zadrana da priznaju vlast Ladislava Napuljskog, ali je do toga došlo tek u početku rujna 1402: 27. VIII zadarsko veliko vijeće dopustilo je Ladislavovu namjesniku u Dalmaciji i Hrvatskoj, Alojziju Aldemariscu, da uđe u grad, a 3. IX Zadar je priznao vlast Ladislava Napuljskog.⁸²

U tom interregnumu, od potkraj travnja 1401, kad se gubi Žigmundova vlast nad Zadrom, pa do učvršćivanja Ladislavove vlasti u toku god. 1403, zadarska komuna preuzima, iskoristivši nestanak neposredne kraljevske vlasti, nadležnosti Kraljevske komore, u prvom redu regalno pravo prodaje soli, obnavljajući na taj način komunalni monopol soli iz prve polovice XIV stoljeća. U sredini listopada 1401. prodaja soli, koju je do 1401. vršila Camera regia salis et tricessime, u rukama je zadarske komune: 14. X 1401. Ivan de Grisogonis potvrđuje da duguje Kolanu de Matafaris »nomine comunis Jadre recipienti« 90 dukata za 1 milijarij (= 1000 modija) soli »de sale comunis

⁷⁹ HAZ, SZN, P. de Serçana, B. IV/79, fol. 10^{ro-vr}, 15. IV 1399.

⁸⁰ HAZ, SZN, V. de Firmo, B. I, F. II/1, fol. 125ro, 24. XI 1399.

⁸¹ Klaić, n. dj., 298.

⁸² Šišić, n. dj., 33—5.

Jadre».⁸³ 20. X 1401. Kolan de Matafaris naziva se »officialis super sale comunis«⁸⁴ i kao komunalni činovnik prodaje 17. X 600 modija komunalne soli,⁸⁵ 20. X četiri centenarija⁸⁶ i 23. X tri centenarija soli,⁸⁷ što je, dakako, samo fragment, sačuvan u notarskim imbrevijaturama, o komunalnoj trgovini solju potkraj god. 1401. Na samom početku god. 1402. (7. I) Petar de Gallo, Šimun de Fanfogna i Mihajlo de Soppe prodaju, kao »procuratores camere comunis Jadre«, 5 centenarija soli »de sale sedente in Pago, de sale comunis Jadre«.⁸⁸

Ti podaci pokazuju da je u drugoj polovici 1401. prodaju soli u Zadru preuzela, umjesto Camere regie salis et tricesime, zadarska komora (Camera comunis Jadre), odnosno zadarska komuna koja je imenovala Kolana de Matafaris činovnikom (officialis) »super sale comunis«. Zadarska komuna držala je u svojim rukama prodaju soli u toku god. 1402. i na samom početku god. 1403, usprkos priznavanju Ladislavove vlasti u početku rujna 1402. Ladislav Napuljski je odmah nakon što je Zadar priznao njegovu vlast pokušao uspostaviti svoja regalna prava, u prvom redu Kraljevsku komoru soli i tridesetine. Već 5. IX 1402. Alojzije Aldemarisco imenovao je Pavla Pavlovića, kako sam izvještava u svom »Memoriale«-u, kraljevim prokuratorom »omnium suarum camerarum trentesimae et salis in partibus Dalmatiae et Croatiae existentium«.⁸⁹ Imenovanje Pavla Pavlovića upraviteljem komore soli i tridesetine u Dalmaciji i Hrvatskoj ostalo je, barem do početka 1403, samo na papiru, jer je Ladislavova vlast bila preslaba da oduzme zadarskoj komuni najvažnije regalno pravo, prodaju soli. Je li Pavao Pavlović kasnije, u toku 1403. ili 1404, i ostvario povjerenu dužnost, ne može se reći, ali je vjerojatnije, budući da u »Memoriale«-u uopće više ne spominje ni tu čast, ni Kraljevsku komoru, da nije do toga došlo.

Sigurno je da je zadarska komuna u početku god. 1403. još imala u svojim rukama prodaju soli. To dokazuje notarski ugovor od 18. I 1403: tog dana zadarski rektori Gvido de Matafaris, Andrija de Grisogonis i Toma de Petrizo, zatim Blaž de Soppe i Ante de Grisogonis, »offitiales super uenditione salis comunis«, sklapaju s Jurjem de Rosa, nekadašnjim vrhovnim zakupnikom Camere salis et tricesime, trgovačko društvo (societas) za prodaju 50 milijarija soli, u koje je zadarska komuna uložila 25 milijarija, a Juraj de Rosa drugih 25 milijarija.⁹⁰ Isti »offitiales super uenditione salis comunis« prodaju 20. I 1403. Martinu iz Rekanata 3 milijarija soli.⁹¹ Zadarska je komuna, dakle, samo od 18. do 20. I 1403. stavila u promet ukupno 28 milijarija soli, što je vrlo velika količina, a ona je sigurno bila i veća, jer sve prodaje nisu bilježene u notarskim spisima, pa se sa sigurnošću može zaključiti da je zadarska komuna od druge polovice god. 1401. barem do siječnja 1403. čvrsto držala u

⁸³ HAZ, SZN, V. de Firmo, B. I, F. II/1, fol. 244°, 14. X 1401.

⁸⁴ Isti, B. I, F. II/1, fol. 247°, 20. X 1401.

⁸⁵ Isti, B. I, F. II/1, fol. 244°, 17. X 1401.

⁸⁶ V. bilj. 84.

⁸⁷ Isti, B. I, F. II/1, fol. 248°, 23. X 1401.

⁸⁸ Isti, B. I, F. II/1, fol. 264°, 7. I 1402.

⁸⁹ Šišić, n. dj., 35.

⁹⁰ HAZ, SZN, J. de Casulis, B. I, F. II/3, fol. 6°, 18. I 1403.

⁹¹ Isti, B. I, F. II/3, fol. 6°, 20. I 1403.

svojim rukama i nadzirala promet soli na zadarskom teritoriju: gornji podaci dokazuju da je komuna kupovala i prodavala sol, a istodobno je ubirala i izvozu daću na sol (*tracta*), preuzevši na taj način cjelokupno poslovanje *Camere salis et tricesime*. Da je zadarska komuna u tom razdoblju ubirala i izvozu daću na sol, vidi se iz spomenuta ugovora od 18. I 1403. u kojem se ističe da zadarska komuna ulaže u navedenu *societas* 25 milijarija soli »*libera ab omni tracta*« i da su na isti način i 25 milijarija soli koje je uložio Juraj de Rosa također oslobođeni plaćanja izvozne daće.⁹²

U idućem razdoblju (do god. 1409) teško je sa sigurnošću pratiti razvitak *Camere regie salis et tricesime*, točnije odnos između Kraljevske komore i zadarske komune ili, drugim riječima, teško je odgovoriti na pitanje: je li zadarska komuna i nakon god. 1403. zadržala nadležnost ili barem jedan dio nadležnosti nad zadarskom trgovinom solju? Odgovor je težak zbog toga jer je u zadarskim notarskim spisima sačuvano vrlo malo podataka o trgovini solju upravo u tom razdoblju (1403—09).

Čini se da je Ladislav Napuljski već u prvim mjesecima god.1403. uspio oduzeti zadarskoj komuni nadležnost nad zadarskom trgovinom solju. Sigurno je da je u veljači 1403. barem ubiranje izvozne daće na sol bilo kraljevo pravo, jer je 16. II 1403. Ladislav Napuljski, na zahtjev poslanika zadarske komune Jakova de Raducis i Šimuna de Detrico, smanjio izvozu daću na sol od 10 na 5 dukata za centenarij modija.⁹³ Vrlo je vjerojatno, iako za to nema potvrde u sačuvanim izvorima, da je Ladislav istodobno oduzeo zadarskoj komuni i ubiranje tridesetine i pravo na prodaju soli. U notarskom instrumentu od 8. X 1403. ističe se da su Kosa de Begna i Juraj de Rosa u toku te godine posudili kralju Ladislavu i Alojziju de Aldemarisco stanovitu svotu novca (»*certam quantitatem ducatorum*«) »*pro quibus ducatis obligati sunt per regiam maiestatem ipsis ser Cosa et ser Georgio camere salis et tricesime Jadre et Pagi*«, pa Juraj de Rosa potvrđuje da je u ime otplate tog duga primio 800 dukata, i to dijelom »*de cameris salium et tricesime Jadre et Pagi, et partim pro tracta salis*« koju Juraj de Rosa nije platio pri izvozu soli, od kojih 800 dukata se obvezuju polovicu dati Kosi de Begna.⁹⁴ I to upućuje na zaključak da je Ladislav Napuljski već u toku prvih mjeseci god. 1403. obnovio Kraljevsku komoru soli i tridesetine u Zadru, a vjerojatno i u drugim gradovima Dalmacije i Hrvatske, ali ostaje otvoreno pitanje o opsegu nadležnosti Kraljevskih komora do mletačkog osvajanja Dalmacije (1409—20), i to zbog toga jer se Ladislav sam odricao dijela komorskih prihoda. Tako je Ladislav god. 1404. prepustio kralju Ostoji polovicu tridesetine u Trogiru i Sibeniku,⁹⁵ a izvorni podaci o tome, koji su do nas doprli, vrlo su nepotpuni.

Iako je Ladislavova vlast u Dalmaciji postepeno slabila, ipak se djelatnost Kraljevske komore u Zadru održala i u god. 1405, što je razumljivo i zbog toga jer je Zadar do mletačkog osvajanja priznavao, jedini od dalmatinskih gra-

⁹² V. bilj. 90.

⁹³ F. Rački, Izvadci iz kralj. osrednjega arhiva u Napulju za jugoslavjensku poviest, Arhiv za povjestnicu jugoslavensku VII, Zagreb 1863, 49 (16. II 1403).

⁹⁴ HAZ, SZN, P. de Serčana, B. V/96, 8. X 1403.

⁹⁵ F. Šišić, Nekoliko isprava iz početka XV st., Starine JAZU 39, Zagreb 1938, 238—9.

dova, vlast Ladislava Napuljskog. 15 II 1405. splitski patricij Ivan iz Bolonje (Johannes Johannes de Bononia, nobilis ciuis Spaleti) dopušta, kao »officialis camerarum salis et tricesimi ciuitatis Jadre«, zadarskim građanima Misolu Nikole i Vlatku Dragoribiću da izvezu sa zadarskih otoka 14 centenarija soli, uz plaćanje izvozne daće (tracta) od 5 dukata za centenarij modija soli.⁹⁶ Iz dokumenta se jasno vidi da je Ivan iz Bolonje bio kraljevski, a ne komunalni činovnik, odnosno da je u početku god. 1405. »camera salis et tricesimi ciuitatis Jadre« bila kraljevska ustanova.

Za razdoblje od god. 1405. do 1409. nije mi poznat ni jedan podatak o zadarskoj komori soli i tridesetine, pa ostavljam otvorenim pitanje njezine nadležnosti u periodu pred priznavanje mletačke vlasti. Nešto podataka o tom razdoblju u razvitku zadarske komore sadrže odluke mletačkih providura i zadarskih rektora, donesene od srpnja do rujna god. 1414.⁹⁷ Između ostaloga jedna se odredba odnosi i na »officium salis et tricesimi«: providuri i rektori određuju da zadarski blagajnici (camerarii) moraju ispitati račune Girarda de Carnaruto i Šimuna de Nassis »qui fuerunt officiales dicti officii trintesimi et salis, videndo dictas eorum rationes solummodo a tempore quo serenissima dominatio Venetiarum habuit dominium Jadre citra«.⁹⁸ Iz tog podatka doznajemo ne samo imena dvojice komorskih činovnika u trenutku mletačkog osvajanja Zadra (1409) nego zaključujemo da je Venecija 1409. u cjelini preuzela strukturu komore soli i tridesetine u Zadru, ostavivši joj neko vrijeme na čelu i činovnike koje je zatekla u trenutku osvajanja. Taj podatak dokazuje da je postojao direktni kontinuitet između anžuvinske komore (do 1409) i mletačke komore (nakon 1409) u Zadru, ali ne daje, na žalost, odgovor na pitanje: čija je bila zadarska komora u trenutku mletačkog osvajanja Zadra, kraljevska ili komunalna? Možda se, ipak, može pretpostaviti, s obzirom na potpunu slabost Ladislavove vlasti u tom razdoblju, da je komuna, kao i na samom početku XV st. kad se gubi Žigmundova vlast nad Zadrom, još jednom preuzela nadležnosti Kraljevske komore soli i tridesetine, doduše i ovaj put samo za vrlo kratko vrijeme.

Razvitak anžuvinske Kraljevske komore u Zadru pokazuje, prema tome, dva jasno odijeljena razdoblja: dok je u prvom, u doba kralja Ludovika (do 1382), komora čvrsto držala u svojim rukama sva regalna prava (tridesetinu, porez na sol i prodaju soli), dotle u drugom razdoblju (do 1409) zadarska komuna, koristeći se slabošću kraljevske vlasti i općom političkom nesigurnošću u Dalmaciji i Hrvatskoj, oduzima povremeno Kraljevskoj komori njezine nadležnosti, pa posljednje desetljeće XIV i prvo desetljeće XV st. obilježava suparništvo između zadarske komune i kraljevske vlasti oko prihoda od soli. U razdoblju političke nesigurnosti između Ludovikove smrti (1382) i mletačkog osvajanja (1409) zadarska komuna nastoji obnoviti komunalni monopol nad solju koji je imala u prvj polovici XIV stoljeća.

⁹⁶ HAZ, SZN, A. de Riugnano, B. III, F. IX/2, 15. II 1405.

⁹⁷ Listine VII, Zagreb 1882, 169—81.

⁹⁸ Isto, 172.

5. Već iz ovog prikaza o povijesnom razvitku Kraljevske komore soli i tridesetine u Dalmaciji i Hrvatskoj jasno se vide njezina organizaciona struktura i oblici djelatnosti. Zakupnik zadarske komore bio je najčešće vrhovni zakupnik svih komora u Dalmaciji i Hrvatskoj, pa je zbog toga i nosio naslov »offitalis generalis« ili »generalis exactor«. On je davao u podzakup komore u Dalmaciji i Hrvatskoj, vodio je nadzor nad njima i sabirao njihove prihode. God 1379. magister Petar, kao vrhovni upravitelj svih komora, imenuje Kresu de Nassis (Cressius condam Nicolaj de Nassis) svojim opunomoćenikom »specialiter ad administrandum omnes et singulas camaras salium et tricesime totius dicti regni Dalmatie«, povjeravajući mu dakle nadzor nad komorama u dalmatinskim gradovima, a po svoj prilici i prikupljanje komorskih prihoda.⁹⁹ God. 1385. Cion iz Firence imenuje opunomoćenika, Gvida iz Firence (Guido Tolosinj de Florentia), »ad petendum, exigendum et recipiendum ab offitibus dicti offitij omnium et singularum camerarum Dalmatie, tam salis, quam tricessime, omnes et singulos introitus et prouentus dictarum camerarum«. ¹⁰⁰ Čitav prihod komora u Dalmaciji sabirao se, dakle, u rukama zakupnika zadarske komore, pa se i po tome vrhovna komorska uprava nalazila u Zadru.

Jurisdikcija nad Kraljevskom komorom soli i tridesetine u Dalmaciji i Hrvatskoj pripadala je hrvatsko-dalmatinskom banu, kao kraljevu predstavniku, ali prema oskudno sačuvanim podacima čini se da tako nije bilo u svim razdobljima djelatnosti Camere regie. U početku je Ludovik izravno postavljao vrhovne zakupnike komore. Tako Ludovik ispravom od 4. IX 1366. samo obavještava hrvatsko-dalmatinskog bana Konju da je Frizona de Prottis imenovao, umjesto Baltazara de Sorba, vrhovnim upraviteljem Kraljevske komore u Dalmaciji.¹⁰¹ Potkraj 70-tih godina XIV st. jurisdikcija nad komorama u Dalmaciji pripadala je u kraljevo ime ostrogonskom nadbiskupu Ivanu koji je, kao kraljev namjesnik u Dalmaciji (»vicarius regius generalis in partibus Dalmacie«, u listopadu 1377. naredio Mafeju de Matafaris i drugim činovnicima u komori da isplate Karlu Dračkom proviziju od 6000 florena.¹⁰² U kasnijem razvitku jurisdikcija nad Drijevimama (do 1382) i nad komorama u Dalmaciji i Hrvatskoj pripadala je hrvatsko-dalmatinskom banu. God. 1381. Ivan iz Bolonje (Johannes Talenti de Bononia) i Tadija iz Firence (Taddeus Jacobi de Florentia) uzimaju u zakup od bana Emerika Bubeka Drijeva (mercatum Narenti),¹⁰³ a u ugovoru o zakupu korčulanske komore (18. V 1396) izričito se navodi da Ivan Menčetić, u ime Damjana de Nassis i Jurja de Rosa, daje komoru u zakup uz iste uvjete »quibus dicti conductores dictas camaras salis et tricessime emerunt et conduxerunt a... Nicolao de Gara, regnorum Dalmacie et Croacie bano«. ¹⁰⁴

Djelatnost Camere regie salis et tricessime na području Dalmacije bila je višestruka: 1) ubiranje tridesetine, 2) kupnja i sabiranje soli, 3) prodaja soli

⁹⁹ HAZ, SZN, P. de Serçana, B. II/13, fol. 18vo—19ro, 8. VII 1379.

¹⁰⁰ Isti, B. II/25, fol. 6vo, 2. VI 1385.

¹⁰¹ HAZ, SZN, P. Perençanus, B. I/5, fol. 30vo—31vo, 2. VI 1367.

¹⁰² HAZ, SZN, P. de Serçana, B. II/10, fol. 5ro, 6. XI 1377.

¹⁰³ Isti, B. II/17, fol. 16vo, 18. VII 1381.

¹⁰⁴ Isti, B. III/60, 18. V 1396.

»ad minutum« i izvoz soli u zaleđe i 4) ubiranje izvozne daće na sol (tracta), što pokazuje da je Camera regia, s obzirom na promet soli, samo preuzela raniji komunalni monopol soli.

Takva struktura djelatnosti Kraljevske komore odražava se već u Ludovikovu privilegiju Trogiru od 5. VIII 1359.¹⁰⁵ Privilegijem se određuje da trogirsku sol kupuje kraljevski činovnik (offitialis regius) uz cijenu od 32 libre za centenarij modija »ad mensuram civitatis Jadre« i da tu sol ima prodavati uz cijenu od 80 libara za centenarij, ali 3 solda jeftinije nego u drugim dalmatinskim gradovima.¹⁰⁶ Ludovik pri tom nije odredio da se sol obavezno mora prodavati komori, jer je privilegij dopuštao vlasnicima soli da je izvoze »per mare« uz izvoznu carinu od 3 florena za centenarij.¹⁰⁷ Čini se da je tako ostalo do kraja djelatnosti Camere regie, jer nije sačuvan ni jedan podatak koji bi upućivao na obvezu proizvođača da sol prodaju komori. Istodobno nije poznat nijedan podatak o prodaji soli zadarskoj komori. Zakupnici komore (magister Petar, Cion iz Firence i drugi) često su nabavljali sol, ali su redovito to radili, barem koliko se može zaključiti iz notarskih ugovora, za vlastiti račun, a ne u ime komore. Usprkos tome jasno je da je Camera regia salis et tricessime u Dalmaciji nabavljala sol, ali se ne može točno utvrditi način na koji je osiguravala jeftinu sol. Indirektne podatke o tome sadrže ugovori o zakupu pojedinih komora. Kad Damjan de Nassis daje 15. VIII 1396. u zakup izvoznu daću na sol (tractam salis) Šibenika, onda se u ugovoru izričito naglašava da činovnici svih komora koje su podložne »dominio regis Hungarie« smiju »extrahere de ciuitate Sibenici et eius districtus et insulas omnes quantitates salis« koje će biti neophodne »pro cameris predictis« i vjerojatno je ta sol koju su druge komore nabavljale na šibenskom teritoriju bila oslobođena izvozne daće (tracta), pa dakle i jeftinija.¹⁰⁸ Kraljevskoj komori bile su potrebne veće količine soli u prvom redu za prodaju soli građanima, jer je Camera regia, kao do god. 1358. komuna, imala monopol nad prodajom soli »ad minutum« u samom gradu i distriktu. Osim toga, Camera regia imala je monopol i na izvoz soli u zaleđe dalmatinskih gradova (per terram), a izvozila je sol i »per mare«, iako je taj oblik trgovine solju bio pretežno u rukama pojedinaca, odnosno nije bio komorski monopol. U veljači 1364. Baltazar de Sorba i Danijel de Varicassis dolaze kao Ludovikovi poslanici u Veneciju da ispitaju mogućnost prodaje soli iz Dalmacije u Ferrari i Padovi.¹⁰⁹ Budući da je Sorba tada bio vrhovni upravitelj komora u Dalmaciji, jasno je da je Ludovik na taj način pokušao osigurati u prvom redu prodaju komorske, dakle kraljeve, soli u Lombardiji, pa Lucius s pravom dodaje da je ta prodaja soli imala za cilj »augmentar molto le rendite della Corona Regia«.¹¹⁰

Kako je već istaknuto, izvoz soli morem (per mare) nije bio monopol komore: vlasnici su sol smjeli izvoziti morem. Komora je monopolizirala samo one oblike trgovine solju u kojima nije moglo biti konkurencije, ali je i izvoz

¹⁰⁵ Smičiklas, n. dj. XII, 589—92.

¹⁰⁶ Isto, 590—1.

¹⁰⁷ Na istom mjestu.

¹⁰⁸ HAZ, SZN, P. de Serçana, B. III/61, 15. VIII 1396.

¹⁰⁹ Lucius, n. dj., 282.

¹¹⁰ Isto, 283.

soli morem podvrgla svom nadzoru, naplaćujući na izvezenu sol izvoznu carinu (tracta), pri čemu se sol nije smjela izvoziti iz dalmatinskih gradova bez znanja komorskih činovnika i plaćanja tracte.

Plaćanje izvozne carine na sol, u odnosu na prethodno, komunalno razdoblje u trgovini solju, nije bilo novost, jer se odredbe o izvoznj carini nalaze već u najranijim dokumentima o načinu prodaje soli. Trogirski statut određuje izvoznu carinu od 40 solda malih denara za svaki centenarij,¹¹¹ dok je Venecija u sredini XIV st. utvrdila daću od 5 dukata na centenarij soli izvezene iz Zadra i Paga.¹¹² Ludovik je godine 1359. odredio, kako smo vidjeli, izvoznu daću od 3 florena na centenarij trogirske soli, ali je kasnije ta daća bila mnogo viša.

Komore su najčešće izravno ubirale izvoznu daću. God. 1377. Mafej de Matafaris, Andrija Bartolinijev iz Firence i Dionizije Ilijin iz Splita, »offitiales regie camere salium et tricessime in partibus Dalmacie«, dopuštaju dvojici zadarskih draparija, Madiju Jakovljevu i Zaninu Jakovljevu, da izvezu s Paga 10.000 modija soli, nakon što su platili 800 florena u ime izvozne carine: tracta je prema tome iznosila 8 florena za jedan centenarij soli.¹¹³ God. 1835. tracta je bila otprilike jednaka: Belota Marojević iz Paga duguje 24 dukata za izvoz 300 modija soli — tracta je iznosila 8 dukata za centenarij soli.¹¹⁴ Već iduće godine (12. VI 1386) isti Belota plaća za izvoz 300 modija soli 30 dukata, odnosno tractu od 10 dukata za 1 centenarij soli.¹¹⁵ Taj iznos tracte (10 dukata za centenarij) najčešće se spominje u dokumentima, iako je tracta ponekad iznosila i manje od 10 dukata, a istodobno je to bio i najviši iznos izvozne carine u anžuvinskom razdoblju. God. 1389. tracta je također iznosila 10 dukata za centenarij: Mihajlo iz Šibenika plaća 200 dukata za izvoz 2000 modija soli,¹¹⁶ kao i 1395. kad se Martin iz Rekanata obvezao Damjanu de Nassis da će mu za izvoz 300 modija soli platiti 30 dukata.¹¹⁷

Iako je od 1390. do 1400. tracta od 10 dukata za centenarij bila uobičajena, ipak je tracta ponekad iznosila i manje od 10 dukata. God. 1395. Juraj de Drasillo i Petar protomagistra Andrije sklapaju ugovor s Damjanom de Nassis i Jurjem de Rosa o izvozu 20 milijarija (= 200 centenarija) soli iz otoka Paga i sa zadarskih otoka, obvezavši se da će za to platiti »pro tracta« 1250 dukata, odnosno 6 1/4 dukata za centenarij.¹¹⁸ Uzrok različitim iznosima tracte je nejedinstven carinski sistem u anžuvinskom razdoblju: zakupnicima komora soli i tridesetine bila je određena samo maksimalna visina tracte, ali ne i njezin iznos. U ugovoru o zakupu tracte salis Šibenika (15. VIII 1396) bilo je utvrđeno da zakupnik »accipere non possit ultra decem ducatorum auri pro tracta cuilibet centenarij salis« prilikom izvoza iz Šibenika, »sed minus possit accipere ad sue libitum uoluntatis«.¹¹⁹ Prema tome, iznos tracte ovisio

¹¹¹ V. bilj. 16.

¹¹² V. bilj. 25 i 28.

¹¹³ HAZ, SZN, P. de Serçana, B. II/9, fol. 5°—6°, 8. VI 1377.

¹¹⁴ Isti, B. II/25, fol. 12°, 30. VII 1385.

¹¹⁵ HAZ, SZN, R. de Modiis, B. I, F. I, fol. 124°, 12. VI 1386.

¹¹⁶ Isti, B. I, F. I, fol. 423°, 12. IX 1389.

¹¹⁷ HAZ, SZN, P. de Serçana, B. III/53, 14. III 1395.

¹¹⁸ Isti, B. III/54, 14. IV 1395.

¹¹⁹ Isti, B. III/61, 15. VIII 1396.

je o volji zakupnika, koji pri tom nije smio naplatiti izvoznju carinu iznad 10 dukata za centenarij. Takav način utvrđivanja tracte razumljiv je sa stajališta vrhovnog zakupnika komore koji je dobivao iznos zakupnine, a bilo mu je svejedno koliko će podzakupnik ubrati izvozne carine, nastojeći ipak da spriječi pretjerano povećavanje tracte jer bi to moglo zakočiti promet soli.

Osim što su komore izravno naplaćivale tractu na određene količine izvezene soli, komora je ponekad prodavala i prepuštala pravo na ubiranje izvozne carine za veće količine soli pojedincima izvan Camere regie. 4. I 1389. ban Ladislav od Lučenca daje u zakup Anti Lukinu iz Firence »tractam quindecim millium modiorum salis ad mensuram Jadre« sa zadarskih otoka i s otoka Paga za 1500 dukata.¹²⁰ Prava zadarske komore na ubiranje tracte prešla su tim ugovorom na Antu Lukina iz Firence dok ne izveze 15 milijarija soli. Tu količinu soli mogao je izvesti on sam ili je umjesto toga mogao naplaćivati izvoznju carinu od izvoznika soli, umjesto zadarske komore, jer je ugovorom bilo određeno da »nulla persona de dictis locis salem extrahere possit... nisi cum consensu et concordia dicti ser Antonij«.¹²¹ Takvi ugovori o prepuštanju tracte dosta su rijetki, pa se čini da im je komora pribjegavala samo u izuzetnim prilikama.

Da bismo upotpunili istraživanje o razvitku Camere regie salis et tricesime u Dalmaciji i Hrvatskoj u anžuvinskom razdoblju, valja se ukratko osvrnuti na dva pitanja za koja ima vrlo malo podataka, pa mogu biti samo dijelom riješena: 1) iznos komorskih prihoda i 2) način njihove upotrebe.

Prihodi Camere regie salis et tricesime sastojali su se od poreza na sol i od prodaje soli, te od tridesetine, pri čemu je veći dio potjecao od trgovine i poreza na sol. Visinu prihoda komore gotovo je nemoguće utvrditi, jer su poznati samo izdvojeni podaci o zakupu pojedinih komora koje sam već spomenuo, ali nije poznat iznos za koji je komorski »officialis generalis« zakupljivao čitavu Cameru salis et tricesime u Dalmaciji od nosioca jurisdikcije nad njom (ban, kraljev vikar). Lucius donosi prilično vjerojatan podatak iz zapisa Velikog vijeća u Splitu da se Kraljevska komora prije god. 1366. zakupljivala za 12.000 florena godišnje, a kasnije za još veći iznos.¹²² S tim je u skladu već spomenuti podatak da je god. 1387. Ivan Paližna dao u zakup sve komore u Dalmaciji i Hrvatskoj Cionu iz Firence za 18.000 dukata, što bismo po svoj prilici mogli označiti prosječnim iznosom komorskih prihoda u tom razdoblju, iako to nije dovoljno za čvršće zaključke. Još manje je poznato o visini profita koji je zakupnik dobivao pri upravljanju komorom, jer o tome uopće nema podataka, ali je sigurno da je utjecaj zakupnika na trgovinu solju bio vrlo velik.

Prihodi Camere regie salis et tricesime u Dalmaciji pripadali su kraljevu fisku, pa ih je komora i dijelila prema kraljevim naredbama. Sačuvano je više zanimljivih podataka o upotrebi komorskih prihoda, pri čemu su postojala dva načina: 1) isplata u gotovu novcu i 2) prepuštanje pojedinih komora, odnosno prava na ubiranje poreza na stanovit rok. God. 1377. komora ispla-

¹²⁰ HAZ, SZN, R. de Modiis, B. I, F.I, fol. 347vo—348°, 4. I 1389.

¹²¹ Na istom mjestu.

¹²² Lucius, n. dj., 283.

čuje Karlu Dračkom godišnju proviziju od 6000 florena,¹²³ a god. 1385. Cion iz Firence obvezuje se da će platiti hrvatsko-dalmatinskom banu Ivanu 700 dukata »pro resto prime page dicti domini bani sui prouisionis«, iz čega proizlazi da je dio komorskih sredstava pripadao i banu.¹²⁴ Upravitelji komora su često, u cilju isplate različitih obveza, prepuštali pravo na ubiranje komorskih prihoda. God. 1385. Cion iz Firence prepušta Kresi de Varicassis i Marku de Giglardo prihod komora soli i tridesetine u Zadru i Pagu, dok ne uberu svotu od 519 dukata.¹²⁵ Već u rujnu iste godine Cion je dopustio Jakovu iz Ortone da izveze s Paga 1500 modija soli, a od ukupnog iznosa tracte (105 dukata) Kreso de Varicassis i Marko de Giglardo dobili su 40 dukata.¹²⁶

Jedan od najzanimljivijih primjera o prepuštanju komorskih prihoda vezan je uz magistra Petra iz Firence. God. 1387. petorica zadarskih patricija (Marko de Cessamis, Ivan de Petrizo, Miha de Nassis, Ivan de Soppe i Kreso de Varicassis) kupili su od magistra Petra 20 bala firentinske tkanine (petias viginti pani florentini) uz cijenu od 1000 dukata koje su predali novoizabranom vranskom prioru Albertu Lackoviću za kralja Žigmunda i kraljicu Mariju (»in seruitium serenissimi principis et domini domini Sigismundi, dei gratia regis Vngarie, Dalmatie Croatie etc. et serenissimi principis domine Marie, regine Vngarie«), obvezujući se magistru Petru da će mu taj iznos platiti u roku od 6 mjeseci.¹²⁷ Budući da je ta firentinska tkanina pripala kralju Žigmundu i kraljici Mariji, kralj ju je i isplatio, ali ne u gotovu novcu, nego je magister Petar, kao »offitialis generalis« Kraljevske komore, prepustio petorici zadarskih plemića, svojim kupcima, »cameram salis Jadre, nec non cameram salis Pagi« na 6 mjeseci, dok ne uberu iznos od 1000 dukata da bi ga mogli vratiti magistru Petru.¹²⁸

6. Podvrgavši god. 1409. Zadar svojoj vlasti, Venecija je preuzela i sustav anžuvinske Camere salis et tricessime. Iako je nekim dalmatinskim gradovima (Šibenik, Split) ostavila njihove prihode, ipak se taj izuzetak nije odnosio na komoru soli i tridesetine. Split je, priznavajući god. 1420. mletačku vlast, zatražio od Venecije da mu ostanu svi prihodi, što je vlada i prihvatila, ali »excepto XXX^{mo} et camera salis, que sint nostrę dominationis«.¹²⁹ Šibenčani su u tom pogledu bili oprezniji pa su sami ponudili Veneciji tridesetinu i daću na sol, istaknuvši u svojim zahtjevima iz god. 1412. »quod ducale dominium solumodo habere debeat trentesimum cum gabella salis«, i to na način kako je bilo u doba kralja Ludovika.¹³⁰ Poslanici zadarske komune u svojim zahtjevima iz rujna 1409. nisu uopće spomenuli tridesetinu i daću na sol, nego su samo općenito zatražili da komuna raspolaže sa svojim приходima, ali je vlada to 5. IX odbila i odredila da svi prihodi zadarske komune pripadnu mletačkoj komori, osim iznosa od 600 dukata za plaće nekih općinskih činovni-

¹²³ HAZ, SZN, P. de Serčana, B. II/10, fol. 5vo, 6. XI 1377.

¹²⁴ Isti, B. II/25, fol. 5vo—6vo, 2. VI 1385.

¹²⁵ Isti, B. II/25, fol. 12vo, 12. VIII 1385.

¹²⁶ Isti, B. II/25, fol. 19vo—20vo, 20. IX 1385.

¹²⁷ HAZ, SZN, R. de Modiis, B. I, F. I, fol. 206vo, 22. X 1387.

¹²⁸ Isti, B. I, F. I, fol. 206vo—207vo, 22. X 1387.

¹²⁹ Hanel, n. dj., 303.

¹³⁰ Listine VI, Zagreb 1878, 291—2.

ka.¹³¹ Prema tome, mletačka vlada je između god. 1409. i 1420. preuzela čitav prihod od dalmatinske trgovine solju, odnosno nadležnosti koje je do tog razdoblja imala Camera regia salis et tricesime.

Mletačku politiku prema dalmatinskoj trgovini solju u XV st. obilježava nastojanje za strogom kontrolom proizvodnje i trgovine solju, što je u sredini XV st. dovelo do stagnacije zadarsko-paške trgovine solju. Ni iz jednog razdoblja u dalmatinskoj trgovini solju ne postoji toliko odluka i zabrana, ponekad i proturječnih, kao iz prve polovice XV st., što pokazuje da je mletačka vlada uz velik napor ostvarivala nadzor nad prometom dalmatinskom solju, pa se odredbe protiv krijumčarenja soli izmjenjuju s čestim promjenama u iznosu tracte i s odlukama o prikupljanju soli u zadarskoj komori.

Mletačke odluke o zadarskoj proizvodnji i trgovini solju u XV st. sadrže najviši mogući stupanj državne kontrole nad prometom soli i znatno su oštrije nego odredbe iz sredine XIV st. (zadarsko-mletački ugovor od 24. VI 1352). To se može objasniti važnošću trgovine solju za Mletačku Republiku u kasnom srednjem vijeku. U XIV i još više u XV st. Venecija je razvila izvanredno opsežnu trgovinu solju. Mletački trgovci kupovali su sol na Sardiniji, Siciliji, na Cipru, u sjevernoj Africi, u Istri, a od god. 1409—20. Venecija je stekla i potpuni nadzor nad proizvodnjom soli u dalmatinskim gradovima.¹³² Tako nabavljene goleme količine soli Venecija je izvozila u unutrašnjost, ostvarujući velike profite i nastojeći da pojedina područja monopolizira kao vlastito tržište, pa je Venecija zbog toga i odgovorila Ludoviku god. 1364, kad je pokušao izvesti dalmatinsku sol u Lombardiju, da su Ferrara i Padova dužne nabavljati sol u Veneciji.¹³³ Mogućnost da se kupcu iz unutrašnjosti nametnu visoke cijene soli — vidjet ćemo to i na primjeru Camere regie pri prodaji soli Vlasimal — donosila je goleme prihode: u sredini XV st. mletački prihod od trgovine solju iznosio je 165.000 dukata, dok je istodobno cjelokupni prihod Republike iznosio 677.250 dukata, pa je sol tada donosila Veneciji točno 1/4 cjelokupnih prihoda.¹³⁴

Ti podaci najbolje objašnjavaju uzroke mletačke politike prema dalmatinskoj trgovini solju u XV stoljeću. Ne može se reći s kolikim je iznosom dalmatinska, u prvom redu paška, sol sudjelovala u приходima Republike, jer o tome nema podataka, ali taj je udio sigurno bio znatan. Zadarski knez Cristofor Canal, u svojoj relaciji iz god. 1594, ističe da Republika dobiva godišnje od paške soli 150.000 dukata i premda je taj iznos netočan i vrlo pretjeran, ipak rječito upozorava na veliku gospodarsku važnost dalmatinske soli za Veneciju.¹³⁵

Venecija je god. 1409, kad je podvrgla svojoj vlasti Zadar, najprije zadržala sustav anžuvinske komore soli i tridesetine, ali su zatim, od god. 1410. dalje, slijedile najrazličitije odluke kojima je mletačka vlada sve više poštivala uvjete za proizvodnju i prodaju zadarske i paške soli.

¹³¹ Isto, 9.

¹³² G. L u z z a t t o, *Ekonomska povijest Italije I*, Zagreb 1960, 277—8.

¹³³ Lucius, n. dj., 282.

¹³⁴ Luzzatto, n. dj., 310—11.

¹³⁵ G. N o v a k, *Commissiones et relationes venetae V*, MSHSM 48, Zagreb 1966,

Vidjeli smo da u anžuvinskom razdoblju vlasnik soli nije bio dužan da proda svoju sol Kraljevskoj komori, što je pridonijelo cvatu trgovine solju u drugoj polovici XIV stoljeća. Venecija je već god. 1414. uspostavila nadzor nad proizvodnjom soli na zadarskom teritoriju, određivši da svi vlasnici solana moraju sol donijeti u Zadar do kraja mjeseca listopada.¹³⁶ Jako su vlasnici solana na zadarskim otocima zahtijevali god. 1422. od mletačke vlade da taj propis izmijeni, ističući da su zbog toga mnoge solane napuštene, i da im dopusti da sol drže uskladištenu na otocima,¹³⁷ ipak je ta odredba potvrđena i još jasnije izražena u dukali Francisca Foscarija od 8. VI 1423. koja iscrpno regulira zadarsku trgovinu solju.¹³⁸ Dukalom je bilo određeno da svi vlasnici solana na zadarskom teritoriju (sub regimine Jadre) moraju donijeti čitavu sol u Zadar svake godine do kraja listopada te da moraju, najkasnije u roku od 15 dana nakon što su dovezli sol, prijaviti mletačkim blagajnicima točnu količinu soli. Tek kad zadarski rektori utvrde »quanta salis quantitas erit necessaria pro nostro comuni pro vendendo a parte terre« i kad tu količinu zadarska komuna otkupi putem javne dražbe (incantus), vlasnici mogu ostatak soli izvesti, i to samo »per viam maris«.¹³⁹ Ta je odluka vrlo slična odredbama nekih dalmatinskih statuta iz druge polovice XIII i početka XIV st. (Dubrovnik, Split), ali je ipak mnogo temeljitija i oštrija, a uz to ona je, osim za Zadar, vrijedila i za Pag i Rab.

Mletačka je komora monopolizirala, kao komune i Camera regia salis et tricesime u XIV st., maloprodaju soli u gradu i distriktu, te izvoz soli u zaleđe (per viam terre). Dukala od 8. VI 1423. zabranjivala je izvoz soli u zaleđe, a vlada je nastojala na različite načine spriječiti krijumčarenje soli, u prvom redu u Obrovac. Zadarska komora imala je i monopol nad prodajom soli »ad minutum« u gradu. Već na samom početku mletačkog razdoblja (1414) vlada je u upravnom pogledu odijelila dva temeljna oblika trgovine solju (ad minutum i ad grossum) odredbom da uredom za tridesetinu i maloprodaju soli upravlja jedan od blagajnika, dok dopuštenje za izvoz soli (ad grossum) izdaje samo zadarski knez.¹⁴⁰ U nešto kasnijim tekstovima mjesto gdje se sol prodavala na malo naziva se »gabella salis« i ono je gotovo u toku čitava XV st. bilo u izravnoj nadležnosti komore, dok su se sve druge zadarske daće, pa i tridesetina, davale u zakup. U sredini XV st. vlada je postavljala posebnog činovnika u zadarskoj gabeli soli »ad vendendum sal«.¹⁴¹ Tek potkraj XV st. »gabella salis Jadre« data je u zakup javnom dražbom (29. VI 1486) i otada je to postalo redovito, pa je zadarska komora izravno ubirala samo izvoznu daću na sol (tracta).¹⁴² Mletačka je vlada, osim toga, nastojeći da stekne potpunu kontrolu nad cjelokupnom proizvodnjom soli na zadarskom i paškom po-

¹³⁶ Listine VII, 177.

¹³⁷ Listine VIII, Zagreb 1886, 147—8.

¹³⁸ HAZ, Ducali e terminazioni I, fol. 28°—29°, 8. VI 1423. (usp. i Listine VIII, 228—31).

¹³⁹ Isto, fol. 28°.

¹⁴⁰ Listine VII, 174.

¹⁴¹ HAZ, Ducali e terminazioni I, fol. 139°, 5. XII 1454.

¹⁴² HAZ, Datia et incantus ciuitatis Jadre et eius districtus, L. III/11, fol. 104°—105°, 29. VI 1486.

dručju i da spriječi krijumčarenje soli u zaleđe, odredila dukalom od 8. VI 1423. da sve solane na području zadarske jurisdikcije (na terrafermi), u Ninu i Ljubi, preuzme mletačka komora i da se ubuduće ne obrađuju, a isto tako i sve solane na Pagu, izvan paške uvale.¹⁴³ Usprkos tim odredbama, sol se i dalje krijumčarila a državni prihodi od soli postajali sve manji, pa je mletački senat 16. IX 1455. istaknuo »quod camere nostre salis Dalmatie male administrate sunt«, naredivši upraviteljima vladina ureda za sol (prouisoribus nostris salis) da jedan od njih odmah otputuje u Dalmaciju i da pregleda poslovanje komora za sol.¹⁴⁴

Mletačka je vlada u toku prve polovice XV st. vodila pogrešnu politiku prema dalmatinskoj trgovini solju. Sukobivši se s činjenicom da su se državni prihodi od soli u toku prve polovice XV st. postepeno smanjivali, usprkos svim nastojanjima vlade da oni budu što veći, vlada je reagirala mnoštvom odredaba i zabrana, pa je stvoren vrlo složen centralizirani sistem nadzora nad proizvodnjom i trgovinom solju u Dalmaciji, koji, dakako, nije donio očekivane rezultate jer vlada nije uzela u obzir da ta centralizirana kontrola sve više guši trgovačku inicijativu u dalmatinskim gradovima i da izvoz dalmatinske soli sve više opada, ne toliko zbog krijumčarenja ili lošeg poslovanja komora, koliko zbog najrazličitijih ograničenja koja je sama vlada postavljala trgovcima soli. U razdoblju od god. 1427. do 1441. mletački prihodi od soli u Dalmaciji smanjili su se od četrnaest na šest tisuća dukata godišnje,¹⁴⁵ a vlada ipak nije uspijevala, usprkos izravnim upozorenjima iz Dalmacije da svoju politiku promijeni, da to opadanje zaustavi. To se u prvom redu odnosi na mletačku carinsku politiku prema izvozu dalmatinske soli: vladine neprekidne promjene u visini izvoznih daća (tracta) i njihovo često povećavanje su smanjivali izvoz dalmatinske soli, što je jasno rečeno u zahtjevima paških poslanika u Veneciji god. 1458. Pažani su najprije upozorili da je izvozna daća na sol, u trenutku kad je Venecija stekla Pag (1409), iznosila 5 dukata za centenarij modija soli za sve izvozne pravce i da je tada komora imala prihod od 12—13.000 dukata godišnje, a zatim konstatirali da je mletačka vlada, »pensando hauer piu intrada«, povećala izvozne daće na takav način da su kupci iz Drijeva, Abruzzija, Marke, Romagne i sa terraferme od Senja do Obrovca prestali kupovati pašku sol i traže je drugdje, pa je stvarni rezultat vladine politike bilo smanjivanje prihoda komore na svega 4—5.000 dukata.¹⁴⁶ Pažani su predložili da vlada smanji izvoznu carinu za Abruzze od 10 na 5 dukata, a za izvoz na terrafermu (u srednjovjekovnu Hrvatsku) od 32 na 20 dukata, ali je vlada te zahtjeve odbila, ne uzevši u obzir da je previsoka izvozna carina jedan od najvažnijih uzroka stagnaciji u dalmatinskoj trgovini solju u prvoj polovici XV stoljeća.¹⁴⁷

Budući da je upravo tracta salis bila najznatniji izvor prihoda komore, mletačka vlada se teško odlučivala na njezino smanjivanje, pa je usporedba s visinom izvoznih carina u XIV st. vrlo zanimljiva. Najmanje podataka o

¹⁴³ HAZ, Ducali e terminazioni I, fol. 28vo, 8. VI 1423.

¹⁴⁴ Isto, fol. 150vo—151vo.

¹⁴⁵ Šunjić, n. dj., 229, bilj. 50.

¹⁴⁶ Listine X, Zagreb 1891, 136.

¹⁴⁷ Isto, 137.

izvoznim daćama na sol sačuvano je iz prve polovice XIV st. kad su ih određivale same komune, ali, ako bismo sudili prema odredbi u trogirskom statutu (40 solda, dakle svega 2 libre malih denara na centenarij modija soli!),¹⁴⁸ zaključili bismo da je dalmatinska komuna u prvoj polovici XIV st. postavljala vrlo niske izvozne carine za sol, da ne bi otežala izvoz vlastite soli. Anžuvinska Camera regia u drugoj polovici XIV st. znatno je povećala tractu, ali je, ipak, određivala maksimalni iznos carine (10 dukata), u svrhu osiguravanja komorskih prihoda, jer bi veća izvozna carina smanjila izvoz soli, a time i prihode komore. U razdobljima kad je zadarska komora preuzimala nadležnosti Camere regie jedan od rezultata te promjene bilo je i smanjivanje tracte, iako upravo za ta razdoblja ima malo podataka o visini izvozne carine: god. 1402. Juraj de Rosa prodaje 1100 modija soli zajedno s tractom za 121 dukat, dakle centenarij za 11 dukata, pri čemu je na tractu otpadalo između 5 i 6 dukata za centenarij.¹⁴⁹ God. 1403. Ladislav Napuljski smanjuje na zahtjev poslanika zadarske komune izvoznu daću od 10 na 5 dukata za centenarij modija soli,¹⁵⁰ što je ostalo na snazi do mletačkog osvajanja Zadra i Paga (1409).

Prema tome, dalmatinski grad je u drugoj polovici XIV i u početku XV st. težio za što manjom izvoznom carinom za sol, pa se na visini tracte jasno odražava sukob gospodarskih interesa između komune i državne vlasti: dok je komuna, usprkos tome što je već od druge polovice XIII st., a po svoj prilici i prije, čvrsto držala monopol soli, u tom pogledu zastupala gradske gospodarske interese, dotle je državna vlast imala pred očima isključivo vlastite fiskalne interese.

Ali, dok je Camera regia u drugoj polovici XIV st. ipak sačuvala stanovite gospodarske omjere u visini tracte, u odnosu na cijenu za 1 centenarij soli, dotle je mletačka vlada u XV st. vodila u tom pogledu čistu fiskalnu politiku. Dok je do god. 1409. tracta za izvoz paške soli iznosila 5 dukata za 1 centenarij (dokazuju to zahtjevi Pažana u Veneciji god. 1458!), bez obzira na pravac izvoza, dotle je između god. 1409. i 1413. tracta za izvoz soli »per terram« iznosila 20 dukata,¹⁵¹ a tracta za izvoz u Drijeva (pro Narenta) 10 dukata za centenarij.¹⁵² God. 1413. paškoj komuni dopušteno je sniženje carine pri izvozu soli u srednjovjekovnu Hrvatsku s 20 na 15 dukata,¹⁵³ ali je već 31. VIII 1414. uvedena jedinstvena tracta za izvoz iz svih dalmatinskih gradova, bez obzira na pravac (per viam maris i per viam terre) od 20 dukata za centenarij soli, što se održalo do god. 1423.¹⁵⁴ 8. VI 1423. izvozna carina za Drijeva (Neretva) smanjena je od 20 na 10 dukata,¹⁵⁵ ali je istodobno tracta za Rijeku, Krk i Senj utvrđena na 30 dukata.¹⁵⁶ Između godine 1423. i 1428. tracta na izvoz

¹⁴⁸ V. bilj. 17.

¹⁴⁹ HAZ, SZN, P. de Serçana, B. IV/91, 11. IV 1402.

¹⁵⁰ V. bilj. 93.

¹⁵¹ Listine VII, 125—6.

¹⁵² Isto, 179.

¹⁵³ Isto, 125—6.

¹⁵⁴ Isto, 179.

¹⁵⁵ Listine VIII, 228—9.

¹⁵⁶ Šunjić, n. dj., 228.

soli na terrafermu (Rijeka, Krk, Senj) smanjena je s 30 na 25 dukata,¹⁵⁷ ali je ipak dužd Francisco Foscari u dukali od 10. XII 1428. morao konstatirati da se znatno smanjio приход komora soli »propter excessivum precium inpositum tracte salis«, pa je carina na izvoz soli na terrafermu smanjena još jednom s 25 na 20 dukata, a tracta na izvoz soli morem (Drijeva, Italija) od 10 na 5 dukata za centenarij modija soli.¹⁵⁸

Prema tome, između god. 1423. i 1428. tracta na izvoz soli morem (u prvom redu u Drijeva, a zatim do susjedne talijanske obale) smanjena je od 20 na 5 dukata, dok je tracta na izvoz soli u srednjovjekovnu Hrvatsku ostala na istoj visini od 20 dukata, ali je u međuvremenu povišena na 30 i snižena na 25 dukata, pa 20-te godine XV st. obilježava ipak općenito snižavanje izvozne carine za sol. Posljednje sniženje tracte na 5 dukata za centenarij (u stvari vraćanje na iznos carine u početku XV st.!), pri izvozu soli morem, ostalo je vrlo kratko na snazi: već 23. IX 1429. dužd Francisco Foscari je novom duka-lom ukinuo odredbe dukale od 10. XII 1428, kojom je bila utvrđena tracta od 5 dukata, uz obrazloženje da su trgovci zbog smanjenja carine povećali cijenu soli od 16 libara za centenarij na 26 libara, pa je razlika u iznosu carine pripala trgovcima.¹⁵⁹ U sredini XV st. (prema zahtjevima Pažana iz god. 1458) tracta na izvoz soli morem još je iznosila 10 dukata, ali je daća na sol pri izvozu u srednjovjekovnu Hrvatsku nekako oko tog vremena povećana na 32 dukata.¹⁶⁰

Neprekidno kolebanje mletačke vlade u utvrđivanju tracte na sol u prvoj polovici XV st. najbolje pokazuje koliko je srednjovjekovni carinski sustav bio osjetljiv mehanizam i koliko su izvozne daće utjecale na intenzitet trgovačkog prometa. Previsoke izvozne carine smanjivale su konkurentsku sposobnost dalmatinskog trgovca solju, pa su dalmatinski gradovi gubili svoja uobičajena tržišta (npr. Drijeva!), ali ograničenja koja je mletačka vlada postavljala dalmatinskoj trgovini solju u prvoj polovici XV st. nisu se sastojala samo u previsokim izvoznim carinama nego i u čestom ograničavanju pravaca izvoznog trgovini solju.

U tom pogledu djelatnost anžuvinske Camere regie čini sredinu između odredaba komuna i mletačke vlade. U anžuvinskom razdoblju točno je bio utvrđen komorski monopol (maloprodaja soli, izvoz u zaleđe), ali Camera regia salis et tricessime ničim nije ograničavala izvoz soli morem, pa je trgovac mogao slobodno prodavati sol u Drijevim, Kotoru, na talijanskoj obali ili u Rijeci, gdje god je htio. Gradski statuti i odredbe iz druge polovice XIII i iz prve polovice XIV st. već poznaju tzv. »loca prohibita« — trogirске odredbe o zakupu »forum salis« (1279) zabranjuju izvoz soli morem do Omiša,¹⁶¹ a dubrovački statut iz god. 1272. prodaju soli od Budve do Pelješca¹⁶² — ali su tek mletačke odluke iz prve polovice XV st. izrasle u cjelovit sustav zabrana i ograničenja. Mletačka je vlada često određene gradove ili čitave regije pro-

¹⁵⁷ HAZ, Ducali e terminazioni I, fol. 41^{ro-vo}, 10. XII 1428.

¹⁵⁸ Na istom mjestu.

¹⁵⁹ Isto, fol. 42vo—43ro.

¹⁶⁰ Listine X, 137.

¹⁶¹ V. bilj. 14.

¹⁶² Bogišić—Jireček, n. dj., 130 (L. VI, c. XVII).

glašavala zabranjenima za izvoz proizvoda iz Dalmacije, što je kočilo dalmatinsku trgovinu. 29. IV 1441. dužd Francisco Foscari upozorava zadarske rektore da se sol izvozi sa zadarskog područja i iz drugih dijelova Dalmacije u Lombardiju (in Padum), što je bilo područje rezervirano za mletačke trgovce, pa naređuje rektorima da spriječe izvoz soli »ad aliquem locum prohibitum«. ¹⁶³ Iako je vlada iz razumljivih razloga upravo sol izdvajala iz takvih ograničenja — 28. III 1446. dužd Francisco Foscari posebnom dukulom obavještava zadarske rektore da se odredba od 12. III 1446. o zabrani izvoza žita i hrane u Marke (ad partes Marchie) ne odnosi na sol — ipak je mletački carinski i općenito trgovački sustav kočio razvitak dalmatinske trgovine solju u XV st., što je rezultiralo i smanjenjem mletačkih prihoda od soli.

7. Prikaz uvjeta u kojima se odvijala dalmatinska trgovina solju u kasnom srednjem vijeku pokazao je da pojedina razdoblja (komunalno, anžuvinsko i mletačko) sadrže mnoga zajednička obilježja, ali i razlike. Cjelovitu ocjenu o tom razdoblju teško je donijeti i zbog toga što uvjeti za trgovinu solju u pojedinim gradovima u istom razdoblju nisu bili jednaki. Istraživač, ipak, može čitavo to razdoblje u dalmatinskoj trgovini solju ocjenjivati prema jednom kriteriju: kakav je bio položaj vlasnika soli (proizvođač, trgovac) u određenom razdoblju, odnosno: na koji su način odredbe o soli utjecale na trgovinu tim proizvodom — što omogućava donošenje cjelovitijih zaključaka.

Sva tri razdoblja u dalmatinskoj trgovini solju između 1300. i 1500. obilježava postojanje monopola soli. Promet solju u tom razdoblju nadzire i dalmatinska komuna i anžuvinska Camera regia i mletačka vlada ili, drugim riječima, komunalni monopol soli (prva polovica XIV st.) zamjenjuje anžuvinski (Camera regia salis et tricesime), nakon kojega slijedi mletački (XV st.). Iako je sa stajališta vlasnika soli bilo svejedno tko je nosilac monopola i tko ubire izvoznu carinu, ipak položaj vlasnika soli nije bio jednak u svim razdobljima. Dalmatinska komuna u drugoj polovici XIII i u prvoj polovici XIV st. održavala je znatno stroži nadzor nad proizvodnjom soli i trgovinom solju (Dubrovnik, Split, Trogir) nego anžuvinska Camera regia, ali je zato anžuvinski sustav donio povišenje izvozne carine za sol. Mletački sustav u prvoj polovici XV st. ujedinjuje u sebi obilježja komunalnog i anžuvinskog sustava, pojačavajući znatno nadzor državne vlasti nad proizvodnjom soli i održavajući visoke izvozne carine. Zbog toga je anžuvinski sustav o soli bio najelastičniji: Camera regia nije ničim ograničavala trgovinu solju (izvoz morem) i položaj vlasnika soli bio je najpovoljniji upravo u drugoj polovici XIV stoljeća. Camera regia nije primoravala proizvođača, kao komuna u XIV ili mletačka komora u XV st., da dio soli prodaje komori, pa je trgovina solju u tom razdoblju doživjela najveći procvat. Upravo je obrnut bio rezultat u mletačkom razdoblju: nakon cvata u drugoj polovici XIV st., iduće XV st. donosi stagnaciju trgovine solju u Dalmaciji.

8. Nakon prikaza uvjeta u kojima se odvijala dalmatinska trgovina solju u XIV i XV st. potrebno je, prije nego što prijeđemo na prikaz zadarske trgovine solju u tom razdoblju, objasniti naslov ove radnje: iako sam u naslov stavio »zadarska« trgovina solju, ipak tu neće biti riječi samo o prometu soli

¹⁶³ HAZ, Ducali e terminazioni I, fol. 79°, 29. IV 1441.

koja je proizvedena na zadarskom teritoriju, nego u prvom redu o trgovini paškom solju, ali u kojoj su sudjelovali zadarski trgovci. U stvari, upravo je nemoguće odijeliti zadarsku od paške trgovine solju jer se one mnogostruko isprepleću. Ne bih ovdje ulazio u problem političke i upravne jurisdikcije koju je zadarska komuna imala nad paškom trgovinom solju u nekim dijelovima XIV i XV st. (zadarska komuna, na primjer, drži u prvoj polovici XIV st. pašku daću na sol, *dacium salis Pag!*), jer bih time dotakao pitanje političkih odnosa između Zadra i Paga,¹⁶⁴ što nije predmet ove radnje, pa ću spomenuti samo najvažniji razlog: sudjelovanje Zadrana u proizvodnji i trgovini paškom solju u XIV i XV st. bilo je toliko veliko da se čini sigurnim zaključak, iako problem posjedovanih odnosa nad paškim solanama nije temeljitije istražen, da su Zadrani dominirali u prometu paške soli. Sol se proizvodila na različitim dijelovima zadarskog teritorija, na terrafermi (Nin, Ljuba, Sukošan, Biograd) i osobito na zadarskim otocima (Vrgada, Pašman, Dugi otok, Ugljan i dr.), ali je zadarski trgovac najviše trgovao paškom solju.

Najmanje podataka o zadarskoj trgovini solju sačuvano je za prvu polovicu XIV st., ali i oskudni podaci pokazuju da je ona već tada bila vrlo razvijena. Već u početku XIV st. Zadrani su izvozili sol u Drijeva, koja su tada još bila pod vlašću srpskog kralja Milutina.¹⁶⁵ God. 1318. Stjepan Leonardov i Krisul de Bose, nastanjeni u Zadru, primaju od Mihe de Varicassis 3 libre grossorum, obvezujući se da će kupiti sol i drugu robu i odvesti ih »usque Nerentum« i ondje prodati.¹⁶⁶ Iz podataka koje je M. Gecić sakupila u dubrovačkom arhivu vidi se da su Dubrovčani u prvoj polovici XIV. st. nabavljali sol u Zadru i Paga, te da je god. 1332. paška sol kupljena u Lješuu.¹⁶⁷ Ti su podaci samo neznatni fragmenti o zadarskoj i paškoj trgovini solju u tom razdoblju, ali oni ipak pokazuju da je zadarska i paška sol već u tom razdoblju, a najvjerojatnije i prije, postala predmet razvijene trgovine i da se zarana izvozila duž obje obale Jadrana.

Podaci iz sredine XIV st. nešto su brojniji, pa se mogu sigurnije utvrditi obilježja zadarske trgovine solju nakon što je Venecija postavila oštra ograničenja cjelokupnom gospodarskom razvitku Zadra, pa i trgovini solju (zadarsko-mletački ugovor od 24. VI 1352). U tom razdoblju, kao rezultat mletačkih represalija nakon zadarskog ustanka (1345—46), gotovo nestaje djelatnost zadarskog patricijata u trgovini solju, pa njom dominiraju mletački trgovci. Među njima se ističe Petar de Valle (Petrus de Valle de Venetijs), koji je između god. 1353. i 1356. razvio opsežnu djelatnost u Zadru. God. 1353. Petar de Valle daje na obrađivanje svoje solane u Zatonu, u ninskom distriktu, Desinji Prodanovu iz Paga, pri čemu je Desinja dobivao samo deveti dio soli,

¹⁶⁴ Usp. o tome: M. Suić, Pag, Zadar 1953; N. Klaić, Paški falsifikati, Radovi Filozofskog fakulteta, Historijska grupa 1, Zagreb 1959, 15—20.

¹⁶⁵ M. Dinić, Trg Drijeva i okolina u srednjem veku, Godišnjica Nikole Čupića, knjiga 47, Beograd 1938, 120—1.

¹⁶⁶ M. Zjacić — J. Stipišić, Spisi zadarskih bilježnika II, Zadar 1969. 141—2.

¹⁶⁷ Gecić, n. dj., 112, 117.

od koje se opet obvezao polovicu prodati Petru de Valle.¹⁶⁸ Iste godine Petar de Valle kupuje polovicu od 24 solane u Privlaci, u ninskom distriktu, za 1250 libara¹⁶⁹ i kupuje manje količine soli (15 i 60 modija).¹⁷⁰ Budući da se Petrova djelatnost nije ograničavala na sol (1355. prodaje vunene tkanine)¹⁷¹ i da je posjedovao vinograde u Turnju (in Tuclezano),¹⁷² a čak je posuđivao novac kr-bavskim knezovima,¹⁷³ Petar de Valle je tipični predstavnik mletačkog go-spodarskog prodiranja u Zadar u posljednjim godinama mletačke vlasti.

Prema zadarsko-mletačkom ugovoru o soli (24. VI 1352), Venecija je Zadru ostavila 12 milijarija soli za gradske potrebe i izvoz soli u zaleđe, dok je ostatak soli Zadar bio dužan prodati Veneciji.¹⁷⁴ Zbog toga je nakon god. 1352. bila smanjena mogućnost prometa zadarske soli, što dokazuju i sačuvani notarski dokumenti iz tog razdoblja, u kojima se isključivo spominje trgovina ninskom i nešto manje paškom solju. Petar de Valle posjeduje solane u ninskom distriktu, gdje nabavlja i sol: 11. III 1353. kupuje sol na otoku Viru,¹⁷⁵ a 19. III u Ninu.¹⁷⁶ Nije zabilježeno kamo je Petar de Valle izvezio sol, u Veneciju ili do susjedne talijanske obale: jedini sačuvani podatak o izvozu ninske soli odnosi se na izvoz 900 modija soli u Anconu (1354).¹⁷⁷ To je jedino razdoblje kasnosrednjovjekovne zadarske trgovine solju u kojem je, kako se čini, dominirao promet ninskom solju. Nakon Zadarskog mira (1358), kad su nestala ograničenja koja je nametnula mletačka vlada, gubi se i pretežnost ninske soli u zadarskoj trgovini.

9. Razdoblje anžuvinske vlasti nad Zadrom doba je cvata zadarske trgo-vine solju. Ali kao što je za razdoblje između god. 1352. i 1358. bilo moguće pratiti zadarsku trgovinu solju samo od 1353. do 1356, jer su za taj period sačuvani notarski spisi, tako trgovinu solju u anžuvinskom razdoblju možemo pratiti tek od god. 1365. dalje, kad se ponovo nastavljaju zadarski notarski spisi, pa se zbog toga ne zna kako je izgledala ta trgovina u važnom raz-doblju koje teče od Zadarskog mira (1358) do sredine 60-ih godina XIV stoljeća.

U drugoj polovici 60-ih godina XIV st. izrazita je prevlast zadarskog patricijata u trgovini solju: mletačkih trgovaca više nema, dok se Firentinci pojavljuju tek od sredine 70-ih godina XIV stoljeća. U ovom razdoblju solju trguju zadarske patricijske obitelji Nassis, Ciualelli, Galelli, Begna, Zadulini i druge koje posjeduju solane na zadarskim otocima i na Pagu. Dokumenti uglavnom spominju trgovinu solju unutar patricijata, a manje izvoz soli. Patricijat trguje malim i velikim količinama soli, ali su one ipak u prosjeku

¹⁶⁸ HAZ, SZN, Andreas q. Petri de Cantio, B. I, F. I, fol. 3°, 9. III 1353.

¹⁶⁹ Isti, B. I, F. II, fol. 9°—10°, 1. XII 1353.

¹⁷⁰ Isti, B. I, F. I, fol. 6°—^o, 19. III 1353; fol. 7°—^o, 27. III 1353.

¹⁷¹ Isti, B. I, F. IV, fol. 2°, 3. II 1355.

¹⁷² Isti, B. I, F. V, fol. 59°, 12. V 1356.

¹⁷³ Isti, B. I, F. IV, fol. 46°, 17. VIII 1355.

¹⁷⁴ V. bilj. 27.

¹⁷⁵ HAZ, SZN, A. de Cantio, B. I, F. I, fol. 4°—5°, 11. III 1353.

¹⁷⁶ Isti, B. I, F. I, fol. 6°—^o, 19. III 1353.

¹⁷⁷ Isti, B. I, F. III, fol. 26°, 11. IX 1354.

veće nego u prethodnom desetljeću. God. 1367. Grisogon de Civaellis prodaje Benediktu Galelli 200 modija soli,¹⁷⁸ a Stjepan de Qualis Mihi de Nassis 300 modija soli,¹⁷⁹ ali su u prometu bile i znatno veće količine soli: god. 1366. Marin de Matafaris prodaje Mihi de Nassis 1000 modija paške soli,¹⁸⁰ a god. 1369. Franjo de Zadulinis zadarskim građanima Mihajlu i Kolanu de Flumine 2500 modija soli.¹⁸¹

Veći dio te soli kojom međusobno trguje zadarski patricijat potječe s otoka Paga i pretežno je bila namijenjena izvozu duž obje obale Jadrana. I u sredini 60-ih godina, kao i u prvoj polovici XIV st., paška se sol izvozi u Kotor koji je tada još priznavao vrhovnu vlast Srbije. God. 1366. Miha de Nassis, koji upravo tada kupuje od Marina de Matafaris 1000 modija paške soli, sklapa ugovor s četvoricom vlasnika jednog broda o prijevozu soli iz Paga u Kotor,¹⁸² a iduće godine i Benol Galelli upućuje jedan brod, natovaren solju, iz Paga u Kotor.¹⁸³ Sol se izvozila i do susjedne talijanske obale po svoj prilici u većim količinama, iako je o tome za ovo razdoblje sačuvano malo podataka. God. 1372. Kolan de Flumine, kojega smo također susreli kao kupca soli na zadarskom teritoriju, izvozi 600 modija soli u Pesaro.¹⁸⁴

Prema tome, izvori iz druge polovice 60-ih i prve polovice 70-ih godina XIV st. pokazuju da postoje dva oblika trgovine solju: istodobno s odvijanjem lokalne, zadarsko-paške, trgovine u kojoj sudjeluje zadarski patricijat, a sol uglavnom ostaje uskladištena na Pagu, teče i izvozna trgovina solju duž obje obale Jadrana. Pri tom su trgovci soli, uglavnom patricijat, istodobno i vlasnici solana, pa se u prvom redu trguje vlastitom solju: težnja za posjedovanjem vlastitih solana očita je u zadarskih trgovaca u čitavu kasnom srednjem vijeku, jer je samo trgovina vlastitom solju mogla donijeti velike prihode. Evo samo jednog primjera: Marin de Matafaris, koji god. 1366. prodaje 1000 modija paške soli,¹⁸⁵ istodobno posjeduje i solane na Pagu, pa god. 1367. prodaje Kosi de Begna 16 solana na Pagu za 400 dukata.¹⁸⁶

Od sredine 70-ih godina XIV st. pojavljuju se novi nosioci zadarske trgovine solju, Firentinci, ali će njihova djelatnost doći do puna izražaja tek u 80-im godinama. Dakako, to ne znači da se zbog toga smanjila uloga domaćeg trgovca: trgovinom solju u tom razdoblju bave se i Firentinci i zadarski patricijat, ali je već izrazita i uloga paškog trgovca u prometu soli.

Uloga Firentinaca u zadarskoj trgovini solju u 80-im godinama XIV. st. ogleda se osobito u upravljanju Kraljevskom komorom soli i tridesetine, ali se oni istodobno bave i prometom soli. Od svih Firentinaca koji su trgovali solju najzanimljivija je djelatnost magistra Petra. O njemu je već bilo dosta govora kao o vrhovnom zakupniku Kraljevske komore, a sada bih želio

¹⁷⁸ HAZ, SZN, P. Perenćanus, B. I/5, fol. 29ro–^{vo}, 24. V 1367.

¹⁷⁹ Isti, B. I/5, fol. 29ro, 25. V 1367.

¹⁸⁰ Isti, B. I/2, fol. 3ro, 17. V 1366.

¹⁸¹ Isti, B. I/10, fol. 38ro, 10. III 1369.

¹⁸² Isti, B. I/2, fol. 1ro–2ro, 6. V 1366.

¹⁸³ Isti, B. I/5, fol. 5ro–6ro, 13. IV 1367.

¹⁸⁴ Isti, B. I/16, fol. 12ro, 28. IV 1372.

¹⁸⁵ V. bilj. 180.

¹⁸⁶ Smičiklas, n. dj. XIV, 89–91.

istaknuti i njegovu izravnu djelatnost u zadarskoj trgovini solju. Magister Petar razvija između god. 1385. i 1390. izvanredno opsežnu trgovinu solju. Iako je bio tek kraće vrijeme nastanjen u Zadru, magister Petar se nije ograničio na kupoprodaju soli, nego je u svojim rukama ujedinio cjelokupnu djelatnost oko soli, od proizvodnje, preko prometa do prodaje soli i ulaganja stečena kapitala u nove oblike trgovine. U početku razdoblja, u kojem se njegovo ime sve češće susreće u notarskim spisima, god. 1385. i 1386, magister Petar pretežno trguje tuđom solju, ali već od god. 1387. počinje kupovati solane i stvarati vlastite izvore za svoju razgranatu trgovinu.

Magister Petar uglavnom je trgovao vrlo velikim količinama soli. Poznat mi je samo jedan primjer da je magister Petar kupio soli ispod jednog milijarija: god. 1385. kupuje od Grgura de Zadulinis 600 modija soli¹⁸⁷ — sačuvani podaci odnose se redovito na mnogo veće količine. God. 1387. magister Petar kupuje od Kose de Begna 16.500 modija (16½ milijarija),¹⁸⁸ a od Benedikta de Gallo 10.000 modija soli.¹⁸⁹ Samo iz podataka koji su zabilježeni u notarskim spisima proizlazi da je magister Petar kupio u drugoj polovici god. 1387, u razdoblju nakon uspostave Žigmundove vlasti u Zadru i nakon što je ponovo postao vrhovni zakupnik Kraljevske komore, ukupno oko 30 milijarija soli! Uskoro je magister Petar počeo trgovati vlastitom solju, jer je u listopadu 1387. uzeo u zakup nekoliko solana na Pagu,¹⁹⁰ a zatim kupio skladište za sol na Pagu za 300 dukata.¹⁹¹ U prosincu 1387. kupuje od Gvida de Matafaris 16 solana i još jedno skladište za sol na Pagu za 600 dukata.¹⁹² U kolovozu 1388. magister Petar kupuje još 16 solana na Pagu za 557 dukata,¹⁹³ a potkraj listopada iste godine zakupljuje 9³/₅ solana na Pagu.¹⁹⁴ Naveo sam iscrpnije podatke o njegovu stjecanju solana na Pagu — god. 1386. magister Petar kupuje i 1/4 broda za 120 dukata¹⁹⁵ — da bih pokazao s kakvom je širinom i kolikim sredstvima magister Petar pristupio trgovini solju, a to je bio samo jedan dio njegove izvanredno opsežne djelatnosti u Zadru.

Velike količine soli koje je kupovao ili dobivao iz svojih solana magister Petar izvezio je u Italiju ili duž istočne jadranske obale. God. 1386. izvozi sol iz Paga u Ascoli (11. III: 3000 modija),¹⁹⁶ ali se čini da je magistra Petra najviše privlačio izvoz soli u srednjovjekovnu Bosnu, u novosagrađeni Tvrtkov Brštanik (mercatum Brestanichi), jer su tu postojale mogućnosti za uključivanje u izvoz bosanskih kovina prema zapadnoj Evropi i izgledi za stjecanje velikih kapitala.

¹⁸⁷ HAZ, SZN, R. de Modiis, B. I, F. I, fol. 94^{ro-vr}, 16. XII 1385.

¹⁸⁸ HAZ, SZN, A. de Riuignano, B. I, F. III/1, 13. VI 1387.

¹⁸⁹ HAZ, SZN, R. de Modiis, B. I, F. I, fol. 227ro, 27. XII 1387.

¹⁹⁰ Isti, B. I, F. I, fol. 200ro—201ro, 5. X 1387.

¹⁹¹ Isti, B. I, F. I, fol. 201ro, 5. X 1387.

¹⁹² HAZ, SZN, A. de Riuignano, B. I, F. III/3, 8. XII 1387.

¹⁹³ HAZ, SZN, R. de Modiis, B. I, F. I, fol. 298ro, 18. VIII 1388.

¹⁹⁴ Isti, B. I, F. I, fol. 323^{ro-vr}, 22. X 1388.

¹⁹⁵ Isti, B. I, F. I, fol. 138ro, 4. VIII 1386.

¹⁹⁶ HAZ, SZN, P. de Serçana, B. II/26, fol. 5^{ro-vr}, 11. III 1386.

God. 1386. (16. IV) magister Petar prodaje Girardinu de Carnaruto 4 milijarija soli, obvezujući se da će mu tu sol predati »conductam usque ad Brestanicum... in portu mercati Brestanichi«, za 1160 dukata, odnosno uz cijenu od 29 dukata za centenarij, pri čemu je magister Petar snosio sve troškove do Brštanika (u prvom redu troškove prijevoza, naulum).¹⁹⁷ Budući da je Girardin de Carnaruto platio magistru Petru za tu količinu soli samo 340 dukata, ugovorom je bilo predviđeno da Girardin može u ime duga predati magistru Petru u Brštaniku odgovarajuću količinu bosanskog olova, i to po cijeni od 12 dukata za milijarij libara »ad pondus grossum Venetiarum«.¹⁹⁸ Izvoz soli u Brštanik bio je po svoj prilici vrlo unosan, jer iduće godine (20. V) magister Petar izvozi u Brštanik 10 milijarija paške soli.¹⁹⁹ Prema tome, magister Petar vrši između god. 1385. i 1390. vrlo istaknutu ulogu u zadarskoj trgovini solju: Petar je posjedovao vlastite solane i skladišta za sol na Pagu, kupovao je sol, posjedovao vlastite brodove za prijevoz soli, izvezio je i prodavao sol, ulažući kapital u promet drugim vrstama robe (npr. olovo iz Bosne, tkanine iz Italije i dr.).

Drugi istaknuti Firentinac iz 80-ih godina XIV st., zakupnik Camere salis et tricessime, Cion iz Firence, također je trgovao solju, ali je njegova djelatnost bila mnogo skromnija u odnosu na široko razgranat rad magistra Petra. God. 1384. sudjeluje, zajedno s Honofrijem iz Firence i Venturinom iz Cesene, u kupnji 5 i po milijarija soli od Mihe de Rosa,²⁰⁰ a potkraj te godine kupuje od istog Mihe de Rosa 7 milijarija soli.²⁰¹ Ali, dok djelatnost magistra Petra možemo dobro pratiti i slijediti trgovačke putove kojima se kretala Petrova sol, za Ciona to nije moguće jer iz izvora nije poznato na koji je način tu sol prodavao (nije isključena mogućnost da je dio vlastite soli prodavao preko Kraljevske komore u zaleđe Zadra!), ni kamo ju je izvezio.

U zadarskoj trgovini solju između god. 1380. i 1390, a i kasnije do god. 1409, vrlo intenzivno sudjeluje i zadarski patricijat, koji je svoju važnost, kao i u prethodnom razdoblju, temeljio na vlasništvu nad paškim solanama. Među pripadnicima zadarskog patricijata koji su u tom razdoblju trgovali solju osobito su zanimljiva dvojica de Rosa: Miha (Micha condam ser Petri de Roxa) i njegov sin Juraj (Georgius condam ser Miche de Roxa), zakupnik Camere salis et tricessime (1395—98).

Vijesti o Mihi de Rosa, koje su do nas doprle, vrlo su fragmentarne, pa nije moguće ni približno rekonstruirati njegovu djelatnost u prometu paškom solju. Prvi poznati podatak o Mihinoj trgovini solju potječe iz god. 1356: 29. IV prodaje Zadrarinu Zoilu de Ursolino 1000 modija paške soli.²⁰² Nakon toga gotovo 30 godina iz oskudno sačuvanih podataka ne doznajemo ništa o Mihinoj trgovini solju, iako sa sigurnošću valja pretpostaviti da je

¹⁹⁷ HAZ, SZN, A. de Riuignano, B. I, F. II, 16. IV 1386.

¹⁹⁸ Na istom mjestu.

¹⁹⁹ Isti, B. I, F. III/1, 20. V 1387.

²⁰⁰ HAZ, SZN, P. de Serçana, B. II/23, fol. 4°, 14. VII 1384.

²⁰¹ Isti, B. II/24, fol. 3°, 17. XII 1384.

²⁰² HAZ, SZN, A de Cantio, B. I, F. V, fol. 53°, 29. IV 1356.

i u tom razdoblju trgovao solju. Iz god. 1384. i 1385. sačuvano je o njemu svega nekoliko podataka, ali se u tom kratkom razdoblju ističe, poput magistra Petra, prometom velikih količina soli: 14. VII prodaje 5 $\frac{1}{2}$ milijarija soli,²⁰³ 17. XII iste godine 7 milijarija soli Cionu iz Firence,²⁰⁴ a 24. I 1385. 7 milijarija soli Venturinu iz Cesene,²⁰⁵ pa je od srpnja 1384. do siječnja 1385. prodao ukupno 19 $\frac{1}{2}$ milijarija soli, što je samo količina koja je ostala zabilježena u notarskim spisima.

Miha de Rosa redovito prodaje pašku sol, što je razumljivo jer je na Pagu posjedovao velik broj solana, iako je i o njegovim solanama sačuvano malo podataka. God. 1368. Miha de Rosa kupuje na dražbi 20 solana na Pagu za 2013 libara, a iz opisa međa vidi se da je uz kupljene solane već posjedovao i druge solane.²⁰⁶ Nije poznato je li Miha de Rosa i kupovao sol, kao ni to je li izvezio sol, jer o tome nema podataka, ali se ipak može zaključiti da je uglavnom trgovao vlastitom solju: on je najjasniji primjer za tip trgovca solju iz redova zadarskog patricijata koji je istodobno i vlasnik solana, odnosno istodobno proizvođač i trgovac solju.

Nakon god. 1385. nema više podataka o Mihi de Rosa, a u početku 90-ih godina pojavljuje se njegov sin Juraj, za kojeg se 5. IV 1390. kaže da je sin »condam ser Miche de Roxa«.²⁰⁷ O Jurju de Rosa sačuvano je dosta podataka, pa njegovu djelatnost možemo iscrpnije pratiti nego rad njegova oca Mihe.

Djelatnost Jurja de Rosa u zadarskoj trgovini solju donekle podsjeća na ulogu koju je u 80-im godinama tog stoljeća imao magister Petar iz Firence. I Juraj je, kao i magister Petar, bio zakupnik Camere salis, a istodobno je uvelike ulogovao solju. Upravo od početka 90-ih godina nestaje dosad dominantne uloge Firentinaca u zadarskoj trgovini, pa zadarski patricijat ostaje jedini nosilac trgovine solju. I Juraj, kao i njegov otac Miha, trguje velikim količinama soli: god. 1390. prodaje magistru Petru 2000 modija soli,²⁰⁸ a god. 1393. Andriji de Cesamis također 2000 modija soli, u oba primjera podrijetlom s otoka Paga.²⁰⁹ U početku god. 1395. preuzima, zajedno s Damjanom de Nassis, Kraljevsku komoru soli i tridesetine i upravo iz druge polovice 90-ih godina XIV st., kad razvija veliku djelatnost kao komorski zakupnik, nema podataka o njegovoj vlastitoj trgovini solju. Na samom kraju XIV st. (1398. ili 1399) prestaje Jurjev rad u Kraljevskoj komori i u prvom desetljeću XV st., do pada Zadra pod Veneciju (1409) Jurjeva trgovačka djelatnost dostiže vrhunac, i to podjednako u razdoblju kad je zadarska komuna preuzela nadzor nad solju i kasnije nakon učvršćivanja Ladislavove vlasti. Već god. 1400. kupuje na otoku Pašmanu (ad Sdrelač) 1000 modija,²¹⁰ a zatim 3000 modija soli na Dugom otoku.²¹¹ Prema tome, Jurju

²⁰³ V. bilj. 200.

²⁰⁴ V. bilj. 201.

²⁰⁵ HAZ, SZN, P. de Serčana, B. II/24, fol. 10vo, 24. I 1385.

²⁰⁶ Smičiklas, n. dj. XIV, 122–4, 13. III 1368.

²⁰⁷ HAZ, SZN, P. de Serčana, B. II/32, fol. 15vo–16vo, 5. IV 1390.

²⁰⁸ Isti, B. II/32, fol. 16vo, 6. IV 1390.

²⁰⁹ Isti, B. III/46, 8. XI 1393.

²¹⁰ HAZ, SZN, J. de Casulis, B. I, F. II/2, fol. 24vo, 3. XI 1400.

²¹¹ Isti, B. I, F. II/2, fol. 28vo–^{vo}, 6. XI 1400.

de Rosa nije bila dovoljna samo sol iz vlastitih solana za njegovu veliku trgovinu solju, pa je kupovao i na zadarskim otocima: i 4. II 1403. kupuje na Pašmanu 1 milijarij soli.²¹² O njegovu nastojanju da sakupi što veće količine soli govore i podaci o kupovanju vrlo malih količina soli: potkraj god. 1402. kupuje 160 modija,²¹³ a zatim još 300 modija paške soli.²¹⁴ Koliko su te količine soli bile skromne za Jurja de Rosu pokazuje usporedba s količinama soli koje je on stavljao u promet. Na samom početku god. 1403. Juraj de Rosa ulaže u societates sa zadarskom komunom čak 25 milijarija soli,²¹⁵ a u travnju 1404. izvozi u Split 8 milijarija soli!²¹⁶

U sredini god. 1408. Juraj de Rosa zakupljuje jedan brod iz Riminija za izvoz soli iz Paga najprije u Drijeva, a zatim, u drugom putovanju, iz Paga na susjednu talijansku obalu (Fermo, Pesaro, Rimini) i to je posljednji podatak, koji mi je poznat, o Jurjevoj trgovini solju prije mletačkog osvajanja Zadra god. 1409.²¹⁷ Ta politička promjena nije u početku utjecala na trgovačku djelatnost Jurja de Rosa: god. 1411. ulaže u jednu societates tkanina u vrijednosti od 700 dukata,²¹⁸ a u početku god. 1412. zakupljuje jedan brod za tri putovanja s teretom soli iz Paga u Kotor ili Marke.²¹⁹ Još u kolovozu 1412. spominje se u jednom ugovoru da mu splitski patricij Zanin Papalić (de Papalis) duguje 374 dukata za prodane tkanine,²²⁰ a onda ime Jurja de Rosa nestaje iz notarskih spisa. U sredini god. 1414. i on se nalazi na popisu zadarskih plemića i pučana koji, prema odluci zadarskih rektora i mletačkih providura, moraju otići u progonstvo u Veneciju,²²¹ ali ta odluka nije mogla odmah biti ostvarena jer se Juraj de Rosa nije nalazio u Zadru, nego u trgovačkom poslu u Markama. Zbog toga su providuri odlučili da se pošalje u Veneciju kad se vrati u Zadar.²²² Nije poznato je li Juraj de Rosa i konfiniran u Veneciji, a u travnju 1418. kaže se u dokumentima za Šimuna de Rosa da je sin »quondam ser Georgij de Rosa«.²²³

Spomenut ću još nekoliko istaknutih trgovaca solju iz redova patricijata. Bartol de Qualis (Bartolus condam ser Johannis de Qualis) pretežno se bavio izvozom zadarske i paške soli u srednjovjekovnu Bosnu preko Drijeva i Brštanika. Podaci o njegovoj trgovini solju odnose se na 80-te godine XIV st., ali se iz jednog podatka iz god. 1402. vidi da je još u početku XV st. izvezio sol u Drijeva. God. 1384. kupuje od Pavla de Cesamis 1000 modija soli, obvezujući ga da sol u njegovo ime preveze »usque ad castrum domini regis Rassie et Bosne, quod Brestenich appellatur«.²²⁴ U sredini iste godine

²¹² HAZ, SZN, A. de Riuignano, B. III, F. VIII, 4. II 1403.

²¹³ Isti, B. III, F. VIII, 25. XI 1402.

²¹⁴ Isti, B. III, F. VIII, 7. XII 1402.

²¹⁵ V. bilj. 90.

²¹⁶ HAZ, SZN, V. de Firmo, B. I, F. II/5, fol. 452vo, 28. IV 1404.

²¹⁷ HAZ, SZN, J. de Casulis, B. I, F. II/3, fol. 24vo—25vo, 20. VI 1408.

²¹⁸ HAZ, SZN, Theodorus de Prandino, B. I, F. I, fol. 105vo—106vo, 18. IX 1411.

²¹⁹ Isti, B. I, F. I, fol. 209vo, 16. II 1412.

²²⁰ Isti, B. I, F. I, fol. 282vo, 11. VIII 1412.

²²¹ Listine VII, 183.

²²² Isto, 172—3.

²²³ HAZ, SZN, T. de Prandino, B. II, F. II, fol. 114vo, 27. IV 1418.

²²⁴ HAZ, SZN, A. de Riuignano, B. I, F. I, fol. 102vo—103vo, 9. IX 1384.

sklapa dva ugovora o prijevozu soli iz Paga »ad bucham Narenti et ad castrum sancti Michaelis« (Brštanik) sa zapovjednicima dva broda iz Zadra, Markom Brisičićem i Radojom Družinićem.²²⁵ God. 1387. magister Petar mu prodaje 10 milijarija paške soli koju je dužan prevesti »usque ad mercatum Brestanichi«.²²⁶ Nije pobliže poznat način kojim se vršila prodaja soli u Brštaniku. Trgovci koji prodaju sol Bartolu de Qualis redovito se obvezuju da će tu sol predati Bartolu u Brštaniku, ali nije sasvim sigurno da je on osobno vodio, barem ne uvijek, trgovinu solju u dolini Neretve. U jednom dokumentu iz god. 1389. spominje se Radon Obretković iz Brštanka (Radonus Obretcouich de Bistrinico), »factor . . . ser Bartolj de Qualis«, pa je zadarski patricijat, po svoj prilici, preko takvih opunomoćenika trgovao solju u dolini Neretve.²²⁷ Jireček navodi, prema jednom podatku iz god. 1389, da je Bartol de Qualis bio činovnik Tvrtka I u Brštaniku, pa mu je ta dužnost, iako za nju nisam našao potvrde u zadarskim notarskim spisima, sigurno olakšala trgovanje solju u Brštaniku.²²⁸ Iz 90-ih godina nije sačuvan nijedan podatak o Bartolovu izvozu soli u Bosnu, ali budući da još god. 1402. zakupljuje marcilijanu Ivana Venturina uz obvezu njezinu zapovjedniku, Stjepanu Banu, da mu preveze 270 modija soli sa zadarskih otoka do Drijeva (usque ad forum Narenti),²²⁹ može se pretpostaviti da je Bartol de Qualis u toku gotovo dva desetljeća izvezio sol u srednjovjekovnu Bosnu. U dokumentima nije zabilježeno u što je Bartol ulagao stečene kapitale, ali nije isključeno da je i on za prodanu sol kupovao bosanske kovine, kako smo već vidjeli na primjeru magistra Petra iz Firence.

Trgovinom solju u Brštaniku bavio se i Girardin de Carnaruto. God. 1386. sklapa dva ugovora o kupnji većih količina soli: 16. IV magister Petar mu prodaje 4 milijarija soli i obvezuje se da će mu sol predati u Brštaniku. Istodobno je ugovorom, kako smo već vidjeli, bila predviđena mogućnost da Girardin plati ostatak duga magistru Petru u olovu.²³⁰ 27. IV iste godine Girardin kupuje 3 milijarija soli od Venturina iz Cesene: i Venturin se obvezao, kao i magister Petar, da će sol prevesti »ad mercatum Brestanichi«, a na isti način kao i u ugovoru s magistrum Petrom bilo je predviđeno da će Girardin platiti Venturinu sol u srebru, i to uz cijenu od 6 dukata »prosingula marcha ipsius argenti fini«.²³¹

U razdoblju do god. 1409. ističe se trgovinom solju i Kosa de Begna (Cosa quondam Matei de Begna) koji je u drugoj polovici XIV st. vodio vrlo razgranatu trgovinu u Zadru i bio jedan od najistaknutijih poslovnih ljudi iz redova patricijata. Podaci o Kosinoj trgovini solju vremenski su međusobno vrlo udaljeni, prvi je iz god. 1370, posljednji iz god. 1412. (1370.

²²⁵ HAZ, SZN, R. de Modii, B. I, F. I, fol. 4°, 13. VII 1384.

²²⁶ HAZ, SZN, A. de Riuignano, B. I, F. III/1, 20. V 1387.

²²⁷ HAZ, SZN, P. de Serçana, B. II/29, fol. 23°, 25. II 1389.

²²⁸ K. Jireček, Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjega veka, Zbornik Konstantina Jirečeka II, Beograd 1962, 328.

²²⁹ HAZ, SZN, A. de Riuignano, B. III, F. VIII, 14. VI 1402.

²³⁰ Isti, B. I, F. II, 16. IV 1386.

²³¹ Isti, B. I, F. II, 27. IV 1386.

prodaje 700 modija soli,²³² a 1412. kupuje na Pagu 150 modija soli²³³), ali i na temelju njih može se zaključiti da se Kosa de Begna isticao u prometu paške soli, to prije što je na otoku Pagu posjedovao velik broj solana. God. 1387. magister Petar duguje mu 1650 dukata za 16.500 modija soli koju je kupio od njega,²³⁴ a god. 1412. kupuje na javnoj dražbi magazin za sol na Pagu za golemu svotu od 800 dukata.²³⁵

U toku prve polovice XV st., nakon mletačkog osvajanja Zadra, zadarsko-paška trgovina solju postepeno se smanjuje, što je bio rezultat gospodarske politike koju je mletačka vlada vodila prema trgovini solju, s jedne, i kaznenih odluka koje je vlada donijela protiv politički zazornih pripadnika zadarskog patricijata, s druge strane. Između god. 1409. i 1430. velik broj zadarskih plemića bio je zatočen u Veneciji,²³⁶ pa se u XV st. ponavlja ista pojava kao nakon zadarskog ustanka 1345—46. kad je Venecija također poslala u zatočeništvo veliku skupinu plemića iz Zadra, pa zbog toga u tom razdoblju u trgovini solju i dominiraju mletački trgovci. U prvoj polovici XV st. patricijat i dalje trguje solju, ali u skladu s općenitim smanjenjem opsega trgovine solju više ne susrećemo u dokumentima krupne trgovce solju, kao što su u XIV st. bili na primjer, Miha i Juraj de Rosa. U XV st. općenito se trguje manjim količinama soli, a prema sredini XV st. u notarskim dokumentima sve se manje spominje trgovina solju.^{236a}

Među zadarskim plemićima koji u tom razdoblju trguju solju valja spomenuti Kresu de Ciualellis (Cressius de Ciualellis) koji god. 1411. prodaje Šimunu de Nasis 1000 modija soli,²³⁷ a u početku god. 1412. 1200 modija paške soli Petru Venturinu.²³⁸ Iako je patricijat i u ovom razdoblju ponekad trgovao većim količinama soli — god. 1437. Ante de Cipriano prodaje Grguru Mrganiću 4½ milijarija soli,²³⁹ a god. 1447. Nikola, Ivan i Kosa de Begna imenuju opunomoćenika za prodaju 3 milijarija paške soli u Italiji²⁴⁰ — ipak je taj promet solju bio vrlo skroman, barem koliko se to može utvrditi na temelju sačuvanih podataka, u usporedbi s golemim količinama soli koje je patricijat slao na tržište u XIV i u početku XV stoljeća. Budući da su istraživanja o gospodarskoj djelatnosti zadarskog patricijata u XV st. još u

²³² HAZ, SZN, P. Perençanus, B. I/13, fol. 17vo—^{vo}, 31. I 1370.

²³³ HAZ, SZN, T. de Prandino, B. I, F. I, fol. 254°, 11. V 1412.

²³⁴ HAZ, SZN, A. de Riuignano, B. I, F. III/1, 13. VI 1387.

²³⁵ HAZ, SZN, T. de Prandino, B. I, F. I, fol. 256°, 18. V 1412.

²³⁶ Usp. o tome: Šunjić, n. dj., 191—9.

^{236a} U zadarskim notarskim spisima iz druge polovice XV st. ima vrlo malo podataka o trgovini solju. To nikako ne znači da trgovine solju nije bilo, ali ostaje otvoreno pitanje zbog čega notarski spisi između god. 1450. i 1500. vrlo malo bilježe prodaju soli (a i drugih proizvoda!), iako znamo da su Zadrani i u tom razdoblju trgovali solju, doduše u nešto manjem opsegu nego u početku XV st., a pogotovu manje nego u anžuvinskom razdoblju. Zadarski notarski spisi od druge polovice XV st. dalje prestaju biti izvor za poznavanje zadarske trgovine, pa zbog te pojave, koju zasad ne mogu objasniti, nije moguće utvrditi opseg zadarske trgovine solju u drugoj polovici XV stoljeća. Možda će odgovor na to pitanje dati buduća istraživanja (mletački arhiv, arhivi drugih dalmatinskih gradova).

²³⁷ HAZ, SZN, T. de Prandino, B. I, F. I, fol. 135°, 25. X 1411.

²³⁸ Isti, B. I, F. I, fol. 185°, 20. I 1412.

²³⁹ Isti, B. V, F. VII, fol. 72°, 28. VIII 1437.

²⁴⁰ HAZ, SZN, Johannes de Calcina, B. II, F. IV, fol. 45°, 9. II 1447.

toku, ne mogu egzaktnije dokumentirati i objasniti uzroke smanjivanju trgovine solju od strane patricijata. Kao i u XIV, patricijat je i u XV st. posjedovao velik broj solana na otoku Pagu, a ipak njegova uloga u prometu soli slabi. Novi politički uvjeti (nakon god. 1409) negativno su utjecali na gospodarsku djelatnost patricijata. Neki podaci upućuju na zaključak da je patricijat nakon god. 1409. proizvodio manje soli, prepuštajući solane drugim slojevima zadarskog društva: u početku god. 1413. Gvido de Grubogna daje u zakup na 12 godina ljekarniku Franji iz Zadra 25 solana na Pagu,²⁴¹ a u ožujku iste godine Kreso de Ciualellis daje u zakup Petru Venturinu polovicu prihoda svojih 49 solana na otoku Pagu na 6 godina.²⁴² U najboljem slučaju to je mogao biti samo jedan od više uzroka koji su utjecali na smanjenje uloge zadarskog patricijata u trgovini solju u prvoj polovici XV st., pa taj problem ostaje zadatak budućih istraživanja.

10. Dosad je bilo govora o dvije skupine nosilaca zadarske trgovine solju u XIV i XV st.: o zadarskom patricijatu i o strancima, doseljenicima, koji su u toj trgovini sudjelovali samo u kraćim razdobljima, a sad valja nešto reći i o trećoj skupini, o zadarskom i paškom puku. Dok je kod prve dvije skupine staleško određivanje bilo jasno, a analiza njihove uloge lakša, pri raspravljanju o ulozi pučana nužna je njihova klasna diferencijacija. Osim zadarskih i paških pučana koji su sudjelovali u proizvodnji i trgovini solju, valja voditi računa i o zadarskim distriktualcima, na otocima i na terrafermi, koji su kao obrađivači solana (salinari) također trgovali solju.^{242a}

Da bismo odredili značenje zadarskog i paškog puka, s jedne, i zadarskih distriktualaca, s druge strane, u trgovini solju (XIV—XV st.), nužno je utvrditi njihovo sudjelovanje u proizvodnji soli:

1) *imovno najjači zadarski pučani* (bogatiji trgovci i obrtnici) posjeduju solane i daju ih na obrađivanje salinarijima.

2) *niži slojevi pučana:*

a) *Zadar:* o njihovoj ulozi u proizvodnji soli (vlasništvo nad solanama, obrađivanje solana) sačuvano je vrlo malo podataka pa je teško utvrditi njihov odnos prema proizvodnji soli.

b) *Pag:* najveći dio vlasnika solana i obrađivača solana pripada ovom solju paških pučana.

3) *zadarski distriktualci:* redovito su obrađivači solana.

Način sudjelovanja u proizvodnji soli uvjetuje i ulogu pojedinih slojeva pučana i distriktualaca u trgovini solju. Bogati pučani trguju velikim količinama soli, dijelom i iz vlastitih solana, i njihova djelatnost često je ravna onoj patricijata. Teže je pri utvrđivanju uloge paških pučana, odnosno pri

²⁴¹ HAZ, SZN, T. de Prandino, B. I, F. I, fol. 336vo, 13. I 1413.

²⁴² Isti, B. I. F. I, fol. 363vo, 15. III 1413.

^{242a} Zadarski notari iz posljednje četvrtine XIV i u XV st. upotrebljavaju termin »salinarius« za obrađivača solana, dakle za osobu koja sklapa ugovor s vlasnikom solana o njihovu obrađivanju i koja za svoj rad prima naturalnu rentu, dio skupljene soli (npr.: A. de Riuignano, B. I, F. I, fol. 137vo, 4. XI 1384; T. de Prandino, B. I, F. I, fol. 116vo, 11. X 1411; J. de Calcina, B. I, F. I, fol. 128vo, 19. III 1441. itd). Dakako, za naš predmet nema odlučno značenje činjenica da je salinarius morao uzeti pomoćnu radnu snagu za rad na solanama.

raspravljanju o pitanju: koliko obrađivači solana (salinarii) sudjeluju u trgovini solju?

U izvorima nije uvijek lako odrediti je li prodavač soli iz skupine paških pučana vlasnik solana ili samo obrađivač solana i to otežava zaključivanje o značenju salinarija u trgovini solju. Ne ulazeći ovdje u problem odnosa između vlasnika i obrađivača solana, važno je napomenuti da su salinarii u ime rente dobivali različite dijelove soli, ali gotovo uvijek samo manji dio sakupljene soli. Usprkos tome, salinarii su stanovite količine soli prodavali, ali o tome ima malo podataka pa je teško odrediti strukturu kupaca i oblike trgovine tom solju.

Salinarius je u prvom redu mogao prodati sol vlasniku solana, o čemu ima podataka, ali se ne može utvrditi koliko je ta vrsta prodaje bila česta. God. 1353. Desinja Prodanov iz Paga obvezuje se da će od $\frac{1}{9}$ soli, koja mu pripada kao obrađivaču, prodati vlasniku solane, Petru de Valle, polovicu, ali pri tom njegov položaj nije bio povoljan: iako se tada sol prodavala i po 25 dukata za centenarij, Desinja se obvezao da će prodati sol za samo 10 dukata po centenariju.²⁴³ Na temelju svega nekoliko podataka o izravnoj trgovini salinarii-patroni salinarum teško je stvarati čvršće zaključke jer nam nedostaju mnogi elementi u njihovu međusobnom odnosu. Nije poznato, na primjer, je li vlasnik lakše ili teže osiguravao radnu snagu za svoje solane, što je vrlo važan element koji je utjecao i na cijenu soli pri trgovini između obrađivača i vlasnika solana. Čini se, opet na temelju izoliranih podataka, da je rad salinarija u XV st. bio prilično dragocjen, pa je vlasnik solana bio primoran na davanje olakšica da bi osigurao obrađivanje solana. Zanimljiv je primjer jednog salinarija iz početka XV st. koji istodobno obrađuje i vlasnikov vinograd: da bi osigurao obrađivanje solana, vlasnik mu oprašta davanje četvrtine iz vinograda dok bude njegov salinarius.²⁴⁴ (Nešto sigurnije rezultate dobit ćemo tek kad se podvrgnu pažljivoj analizi ugovori o uzimanju solana na obrađivanje!) Ako je zaključak o oskudici radne snage u solanama u XV st. ispravan, onda je to moralo utjecati na stvaranje viših cijena pri prodaji soli vlasniku solane. God. 1441. braća Vučina i Kuzma s otoka Pašmana obvezuje se Kresi de Ciuaellis da će obrađivati njegove solane, i to zbog toga jer se on obvezao da će svake godine od njih otkupiti »totam partem salis que continget dictis salinarijs«, uz cijenu od 20 libara za centenarij modija, što je bilo ravno tadašnjim cijenama soli na zadarskom području.²⁴⁵ Usprkos tome, u ugovorima o obrađivanju solana vrlo rijetko stoje klauzule o prodaji soli vlasnicima solana, pa se čini da su salinarii radije izbjegavali takve obveze i sami birali kupce. God. 1411. salinarii samostana sv. Krševana iz Zadra prodaju sol, koja im pripada u samostanskim solanama na Dugom otoku (Birbinj), Pavlu Radmanovu iz Obrovca, zadarskom građaninu, uz cijenu od 12 dukata za centenarij modija, što je za 2 dukata više od prosječne cijene za centenarij soli u tom razdoblju.²⁴⁶

²⁴³ HAZ, SZN, A. de Cantio, B. I, F. I, fol. 3°, 9. III 1353.

²⁴⁴ HAZ, SZN, V. de Firmo, B. I, F. II/1, fol. 309°, 24. VIII 1402.

²⁴⁵ HAZ, SZN, J. de Calcina, B. I, F. I, fol. 128°, 19. III 1441.

²⁴⁶ HAZ, SZN, T. de Prandino, B. I, F. I, fol. 100°, 3. IX 1411.

U izvorima iz XIV i XV st. vrlo često susrećemo Pažane kao prodavače soli, za koje, kako je već istaknuto, nije uvijek moguće utvrditi jesu li oni obrađivači tuđih ili vlasnici solana, ali je lako moguće da se rad na vlastitim solanama kombinirao s obrađivanjem tuđih solana. Takvih podataka ima osobito mnogo u posljednjoj četvrtini XIV st. kad zadarsko-paška trgovina solju u cjelini doživljava doba cvata i iz njih se utvrđuje da Pažani vrlo rijetko izravno izvoze sol, nego da najčešće sol prodaju zadarskim trgovcima ili stranim trgovcima u Zadru. God. 1378. Stipac Dujmović i Ciprijan Ratković iz Paga prodaju Luki Leonisu iz Zadra 600 modija soli,²⁴⁷ god. 1384. Misul Desinje iz Paga prodaje Liparelu iz Ancone, nastanjenu u Zadru, 2 centenarija soli,²⁴⁸ a Ante Sečić, također iz Paga, Mihi de Martinussio 2 centenarija soli.²⁴⁹ Pažani pri tom uglavnom trguju manjim količinama soli (do 500 modija), dok su količine od 100 modija soli ili više rjeđe u prometu: god. 1384. Bogdan Dujmov iz Paga prodaje Ludoviku de Matafaris 1000 modija soli,²⁵⁰ god. 1394. Ivan Kašić prodaje Anti de Grisogonis 2000 modija,²⁵¹ a god. 1403. Belota Dobronić i Stjepan Martinov prodaju Petru Venturinu 1 milijarij soli.²⁵² I sol sa zadarskog teritorija najčešće se prodaje zadarskim trgovcima: god. 1394. Stojan Relušević iz Sukošana prodaje drapariju Petru protomagistra Andrije 600 modija soli (u Sukošanu).²⁵³ Svi spomenuti ugovori sadrže jedno važno obilježje: vlasnici soli, paški pučani ili zadarski distriktualci, prodaju uglavnom manje količine, pri čemu sol uvijek ostaje uskladištena na mjestu proizvodnje (Pag, zadarski otoci i kopneni dio distrikta), bilo da su kupci zadarski trgovci ili stranci. Drugim riječima, paški ili zadarski vlasnici soli iz redova pučana, bez obzira jesu li vlasnici solana ili samo salinarij, vrlo se rijetko bave izvozom soli. O izravnom izvozu soli od strane Pažana ili zadarskih distriktualaca sačuvano je vrlo malo podataka: jedan od paških izvoznika soli je Belota Marojević koji god. 1385. i 1386. plaća izvoznu daću.²⁵⁴ Pašku sol izvoze tek njezini kupci: zadarski patricijat ili strani trgovci, osobito Firentinci u 80-im godinama XIV st., koji na Pagu nabavljaju sol (Ambaldus Tadejev iz Firence kupuje na Pagu potkraj god. 1384. 300 modija, a u početku 1385. 400 modija soli).²⁵⁵

Paški proizvođači soli nisu izravno sudjelovali u izveznoj trgovini solju jer za to nisu raspolagali potrebnim kapitalima. Sol je izvezio samo onaj koji je za to imao sve mogućnosti. Paški proizvođač koji je sakupio 300 ili 500 modija soli nije mogao tu sol izvesti u Italiju ili u Drijeva jer je za vođenje izvezne trgovine bio neophodan znatan kapital da bi se zakupio brod s posadom, platili troškovi prekrcavanja soli i izvezna carina, a osim toga, trgovina solju bila je općenito vrlo opasna, a rizik je mogao podnijeti samo bogati trgovac.

²⁴⁷ HAZ, SZN, P. de Serçana, B. II/11, fol. 11vo.

²⁴⁸ HAZ, SZN, A. de Riuignano, B. I, F. I, fol. 118vo—119vo, 8. X 1384.

²⁴⁹ Isti, B. I, F. I, fol. 151vo—152vo, 14. XII 1384.

²⁵⁰ Isti, B. I, F. I, fol. 103vo—104vo, 13. IX 1384.

²⁵¹ HAZ, SZN, P. de Serçana, B. III/51, X 1394.

²⁵² HAZ, SZN, V. de Firmo, B. I, F. II/1, fol. 398vo, 9. X 1403.

²⁵³ HAZ, SZN, P. de Serçana, B. III/47, 14. I 1394.

²⁵⁴ Isti, B. II/25, fol. 12vo, 30. VII 1385; R. de Modiiis, B. I, F. I, fol. 124vo, 12. VI 1386.

²⁵⁵ Isti, B. II/24, fol. 3vo, 17. XII 1384 i fol. 6vo, 5. I 1385.

Zadarski patricijat, stranci i bogati trgovci, zadarski pučani, sabiru od paških proizvođača manje količine soli i tek tada sol unose u veliku izveznu trgovinu.

Skupina imućnih trgovaca i obrtnika iz Zadra, koja je samo u staleškom pogledu pripadala gradskom puku, a po svojim kapitalima bila je ponekad ravna patricijatu, odigrala je u XIV i XV st. važnu ulogu u zadarskoj trgovini solju. Iz te skupine trgovaca spomenut ću samo trojicu: Venturina iz Cesene, Petra draparija, sina protomagistra Andrije, i Grgura Mrganica.

Venturin Pasinijev došao je u Zadar iz Cesene (Venturinus condam Paxinj de Cesena, habitator Jadre) i premda ga notarski dokumenti nazivaju »caldararius«, njegova djelatnost u Zadru u posljednjoj četvrtini XIV st. bila je neusporedivo šira. Raspolazući velikim kapitalima, bavio se velikom izveznom trgovinom solju, pa ide u red takvih trgovaca solju kakvi su bili magister Petar iz Firence ili Juraj de Rosa. Venturin je trgovao isključivo velikim količinama soli koju je izvezio u Brštanik, Drijeva i Kotor. God. 1384. kupuje od Mihe de Rosa, u zajednici s Honofrijem i Cionom iz Firence, 5½ milijarija soli,²⁵⁶ a u početku 1385, također od Mihe de Rosa, 7 milijarija soli.²⁵⁷ Te goleme količine soli Venturin je izvezio, pa mu u početku god. 1386. Cion iz Firence dopušta da izveze 5 milijarija soli u Kotor.²⁵⁸ U istom mjesecu (18. I) Venturin sklapa ugovor s Pavlom iz Ferare, nastanjenim u Zadru, o izvozu soli u Kotor: Pavao je bio dužan svojim brodom prenijeti sa zadarskih otoka u Kotor 1 milijarij soli, a zatim, u drugom putovanju, izvesti iz Paga u Kotor još 1 milijarij soli.²⁵⁹ 26. I. 1386. Venturin sklapa isti takav ugovor s Kolom iz Drača, nastanjenim u Zadru (Cola condam Johannis de Duratio, habitator Jadre), koji se također obvezao na dva putovanja s teretom solju, najprije sa zadarskih otoka u Kotor, a zatim iz Paga u Kotor. Iako u ovom ugovoru nije označena količina soli, vjerojatno je bila jednaka kao i u ugovoru od 18. I (2 milijarija),²⁶⁰ pa je Venturin samo u siječnju 1386. izvezao iz Zadra i Paga u Kotor ukupno 9 milijarija soli! Osim u Kotor, Venturin je izvezio sol, kako smo vidjeli, i u Brštanik: 27. IV obvezuje se Girardinu de Carnaruto da će mu dovesti u Brštanik 3 milijarija soli, uz mogućnost plaćanja u bosanskom srebru.²⁶¹

Draparij Petar, sin protomagistra Andrije (Petrus drapparius, filius Andree protomagistri), razvijao je nešto skromniju djelatnost od Venturina iz Cesene, ali je ona zanimljiva po njegovu trgovanju s protovestijarom kralja Stjepana Dabiše, Žorom Bogšićem, u Drijevimama. Na njegovu primjeru jasno možemo pratiti trgovačke putove kojima je išla zadarska i paška sol, od proizvođača do kupca, pri čemu su zadarski trgovci bili samo posrednici. Kako smo vidjeli, 14. I 1394. Stojan Relušević iz Sukošana prodaje drapariju Petru 600 modija soli,²⁶² a 6. II Petar imenuje opunomoćenika, Antu Vitova iz Zadra, »ad eundum ad forum Narenti« sa zadatkom da preda sol (količina nije

²⁵⁶ Isti, B. II/23, fol. 4°, 14. VII 1384.

²⁵⁷ Isti, B. II/24, fol. 10°, 24. I 1385.

²⁵⁸ Isti, B. II/26, fol. 3°, 6. I 1386.

²⁵⁹ HAZ, SZN, R. de Modiiis, B. I, F. I, fol. 97°, 18. I 1386.

²⁶⁰ Isti, B. I, F. I, fol. 98°—99°, 26. I 1386.

²⁶¹ HAZ, SZN, A. de Riuignano, B. I, F. II, 27. IV 1386.

²⁶² V. bilj. 253.

navedena) Žori Bogšiću («Gregorio de Ragusio, protobestiario regis Bossine»²⁶³ Idućeg dana (7. II) jedan Dubrovčanin preuzima od draparija Petra 85 modija soli, obvezujući se da će tu sol predati »in Narentno ser Georgio protobestiario regis Bossine»²⁶⁴ To su, dakako, samo fragmenti o toj zanimljivoj trgovačkoj vezi draparija Petra, pa je moguće da je Petrov izvoz soli u srednjovjekovnu Bosnu, preko Drijeva i Žore Bogšića, bio trajniji i opsežniji, osobito zbog toga jer je draparij Petar u tom razdoblju (do 7. I 1395) bio jedan od zakupnika tracte salis za Zadar i Pag. Prema sačuvanim podacima čini se da je draparij Petar slao manje količine soli u Drijeva, ali da je u sredini 90-ih godina XIV st. trgovao i vrlo velikim količinama soli dokazuje ugovor od 14. IV 1395. kojim je kupio, zajedno s Jurjem de Drasillo, pravo na izvoz (tracta) 20 milijarija soli s Paga i zadarskog distrikta u Italiju za 1250 dukata!²⁶⁵

Grgur Mrganić, koji je svoju samostalnu poslovnu djelatnost u Zadru započeo prvih dana godine 1405. (11. I),²⁶⁶ istaknuti je trgovac, posjednik i financijer mletačkog Zadra u toku prve polovice XV stoljeća. Grgur Mrganić obnavlja u toku svoje trgovačke djelatnosti u Zadru rad zadarskih trgovaca iz anžuvinskog razdoblja, ali je opseg njegova rada upravo toliko skromniji koliko se općenito smanjio opseg gospodarske djelatnosti u Zadru nakon god. 1409. U prvoj polovici XV st. u Zadru više nema velike trgovine solju, pa se Grgur Mrganić ističe među zadarskim trgovcima, iako je trgovao s manjim količinama soli (god. 1413. Grgur Mrganić kupuje 1500 modija paške soli).²⁶⁷ Jedini primjer koji mi je poznat o Mrganićevu trgovanju velikim količinama soli potječe iz god. 1437. kad kupuje od Ante de Cipriano 4½ milijarija soli.²⁶⁸ O Mrganićevu izvozu soli ima malo podataka. Prema jednom podatku iz god. 1421. (28. V Ivan Andrijin iz Venecije potvrđuje da duguje Mrganiću 130 dukata za kupljenu sol)²⁶⁹ možda bismo smjeli zaključiti da je trgovao s mletačkim trgovcima. God. 1440. unajmljuje brod (carachia) za dva putovanja s teretom soli iz Paga u Drijeva,²⁷⁰ a zatim zakupljuje i jednu marcilijanu za dva putovanja iz Paga u Drijeva.²⁷¹ Je li Mrganić izvezio sol i do susjedne talijanske obale, ne može se reći jer nema podataka, ali se to može smatrati vjerojatnim.

11. Već iz dosadašnjeg izlaganja proizlazi da se zadarska i paška sol izvozila duž obje obale Jadrana. Glavni izvozni pravci duž istočne obale Jadrana vodili su u XIV st. u Drijeva, Brštanik (samo u 80-im godinama) i

²⁶³ HAZ, SZN, P. de Serčana, B. III/48, 6. II 1394.

²⁶⁴ Isti, B. III/48, 7. II 1394.

²⁶⁵ Isti, B. III/54, 14. IV 1395.

²⁶⁶ Isti, B. V/99, 11. I 1405.: Stanislav Mrganić »Gregorium filium eius... a se emancipavit... ita, quod sine patruie potestatis obtentu possit ex tunc testari, agere, contrahere, mercari, negotiari etc«. Tim instrumentom o emancipaciji počinje samostalna djelatnost Grgura Mrganića u Zadru, pa ovim podatkom valja dopuniti iscrpnu radnju R. Jelića, »Grgur Mrganić«, Radovi Instituta JA u Zadru VI—VII/1960, 487—508.

²⁶⁷ HAZ, SZN, T. de Prandino, B. I, F. I, fol. 346ro, 27. I 1413.

²⁶⁸ Isti, B. V, F. VII, fol. 72ro, 28. VIII 1437.

²⁶⁹ Isti, B. II, F. III, fol. 162ro, 28. V 1421.

²⁷⁰ HAZ, SZN, J. de Calcina, B. I, F. I, fol. 34ro, 29. IV 1440.

²⁷¹ Isti, B. I, F. I, fol. 34ro, 1. V 1440.

Kotor, a prema zapadnoj, talijanskoj obali, u gradove u Romagni, Markama i Abruzzima (nema, potpuno razumljivo, podataka o izvozu soli u Apuliju, jer je i ona sama bila izvoznik soli!). Osobito je bio intenzivan izvoz paške i zadarske soli u Kotor i Drijeva, preko kojih je sol odlazila u Srbiju i Bosnu.

Kotor je, uz Drijeva, Dubrovnik i Sv. Srđ na Bojani, bio jedno od četiri tržišta preko kojih se sol uvozila u Bosnu i Srbiju.²⁷² Izvoz zadarske i paške soli u Kotor tekao je u toku čitava XIV st., a vršili su ga, prema sačuvanim podacima, gotovo redovito zadarski trgovci. Količine soli koje su zadarski trgovci donosili u Kotor bile su vrlo velike. Prema oskudnim podacima iz prve polovice XIV st. vidi se da su samo između god. 1326. i 1331. Zadrani dovezli u Kotor i prodali kotorskoj komuni 10½ milijarija soli po kotorskoj mjeri za modij (»ad mensuram Catari«).²⁷³ Ako pri tom uzmemo u obzir da je kotorski modij bio otprilike dvaput veći od zadarskog modija, onda su zadarski trgovci dovezli u Kotor oko 21 milijarij modija »ad mensuram Jadre«.²⁷⁴ Izvoz soli iz Zadra i Paga u Kotor vršio se i u 60-im godinama XIV st., a u 80-im godinama taj je izvoz bio osobito intenzivan. God. 1385. Miha de Nassis, Miha de Pechiaro i Honofrije iz Firence, činovnik Camere salis u Zadru, sklapaju societates o izvozu 10 milijarija soli (ad mensuram Jadre) u Kotor,²⁷⁵ a u siječnju 1386. Venturin iz Cesene izvozi u Kotor 9 milijarija soli.²⁷⁶ Na početku XV st. izvoz soli u Kotor i dalje je znatan: Misul iz Zadra prevozi u Kotor 11 centenarija soli,²⁷⁷ a još god. 1412. Juraj de Rosa unajmljuje brod za tri putovanja s teretom soli u Kotor ili Marke.²⁷⁸ Iako su podaci o trgovini solju između Zadra i Kotora sačuvani samo za razdoblje od god. 1326. do 1412, ipak je vrlo vjerojatna pretpostavka da je ta trgovina znatno starija od druge četvrtine XIV st. i da je ona postojala u toku čitava XV st., premda se to, barem za sada, ne može podacima dokumentirati.

Izvoz soli iz Zadra u Drijeva (forum Narenti) zabilježen je već god. 1318.²⁷⁹ Iako u notarskim spisima nema više podataka o izvozu soli u Drijeva sve do sredine 80-ih godina, ipak se sa sigurnošću može pretpostaviti da se izvoz zadarske i paške soli u Drijeva odvijao u toku čitava XIV stoljeća. Izvoz soli u Drijeva nastavljen je i u prvoj polovici XV st., ali, budući da je za to razdoblje sačuvano malo podataka o zadarskoj trgovini solju, nije moguće utvrditi opseg zadarske trgovine solju s Drijevim. Na samom početku XV st. ta trgovina bila je još prilično razvijena, ali nakon god. 1409. o njoj ima sve manje podataka. Iako intenzitet podataka u notarskim spisima ne može biti pouzdan kriterij, jer se najveći dio trgovačkih poslova odvijao bez no-

²⁷² Dinić, n. dj., 143; Ćirković, n. dj., 149.

²⁷³ A. Mayer, *Kotorski spomenici I*, Zagreb 1951, 71—2, 87—8, 108, 228, 271.

²⁷⁴ Da je kotorski modij bio otprilike dvostruko veći od zadarskog modija za sol, vidi se iz notarskog dokumenta od 19. I 1385. kojim se centenarij modija »ad mensuram Jadre« prodaje po 30 dukata, a centenarij modija »ad mensuram Catari« za 60 dukata (HAZ, SZN, R. de Modiis, B. I, F. I, fol. 28vo—29vo).

²⁷⁵ HAZ, SZN, R. de Modiis, B. I, F. I, fol. 27vo—28vo, 19. I 1385.

²⁷⁶ V. bilj. 258, 259 i 260.

²⁷⁷ HAZ, SZN, P. de Serčana, B. IV/85, 16. VIII 1400.

²⁷⁸ HAZ, SZN, T. de Prandino, B. I, F. I, fol. 209vo, 16. II 1412.

²⁷⁹ V. bilj. 166.

tarskog instrumenta, ipak podaci iz notarskih spisa upozoravaju na opadanje izvozne trgovine u Drijeva, što je bio u prvom redu rezultat mletačkog carinskog sustava. Sačuvanost podataka o izvozu soli u Drijevu poklapa se s promjenama u visini izvozne carine. Između god. 1409. i 1423. nije sačuvan nijedan podatak o izvozu soli u Drijeva, a upravo u tom razdoblju, od 31. VIII 1414. do 8. VI 1423, tracta za izvoz soli u Drijeva iznosila je čak 20 dukata. Vjerojatno nije slučajno da je posljednji sačuvani podatak o izvozu soli u Kotor iz god. 1412, također prije povećanja tracte iz 1414. God. 1423 tracta za izvoz soli »per viam maris« snižena je na 10 dukata, pa iz god. 1423. i 1424. ima nekoliko podataka o izvozu soli u Drijeva.²⁸⁰ Zbog visokih carina koje je mletačka vlada nametnula izvozu zadarske i paške soli u Drijeva zadarski trgovci nisu mogli u Drijevim konkurrirati dubrovačkim trgovcima koji su s Levanta dovozili jeftiniju sol koja nije bila opterećena tako visokim carinama, pa su zadarski trgovci gotovo sasvim istisnuti iz Drijeva.²⁸¹ To nije pogađalo samo zadarske trgovce paškom solju nego i mletačku vladu, pa je ona nastojala na različite načine osigurati Drijeva kao tržište za sol iz mletačke Dalmacije. U početku 20-ih godina XV st. Venecija je pokušala zakupiti carinu u Drijevim, uz uvjet da se preko Drijeva uvozi samo sol s njezinih posjeda, ali u tome nije uspjela.²⁸² Da bi ipak olakšala prodor dalmatinske soli u srednjovjekovnu Bosnu preko Drijeva, vlada je, kako smo vidjeli, 8. VI 1423. snizila izvoznju carinu za Drijeva od 20 na 10 dukata, a 10. XII 1428. čak na 5 dukata, što najbolje pokazuje koliko je Veneciji bilo stalo do suzbijanja konkurencije dubrovačkih trgovaca. Budući da u zadarskim notarskim spisima nema podataka o izvozu soli u Drijeva sve do god. 1440, kad Grgur Mrganić izvozi sol u Drijeva,²⁸³ nije moguće utvrditi koliki je taj izvoz bio i do kada je trajao. Uza sve to možemo sa sigurnošću zaključiti da su Drijeva, uz Kotor, bila u XIV i XV st. najvažnije tržište za zadarsku i pašku sol na istočnoj obali Jadrana.

Prvi podatak o izvozu paške soli u Brštanik potječe iz srpnja 1384. (Bartol de Qualis), dakle uskoro nakon što ga je kralj Tvrtko I osnovao na lijevoj obali Neretve nedaleko od ušća (1383).²⁸⁴ Zadarski trgovci, kako smo već vidjeli, i god. 1386. i 1387. izvoze u Brštanik velike količine soli (magister Petar, Venturin iz Cesene), pa je očito novo tržište bilo vrlo privlačno za zadarske trgovce. Izvoz zadarske i paške soli u srednjovjekovnu Bosnu preko Brštanika nije mogao spriječiti ni odlučan otpor Dubrovčana protiv uvođenja novog tržišta za sol. Već u toku god. 1385. Dubrovčani su pokrenuli

²⁸⁰ 8. XII 1423. spore se Ante, sin Bartola de Qualis i Splićanin Ivan Zotto, nastanjen u Veneciji, jer ovaj nije izvršio odredbe ugovora, prema kojem je bio dužan prevesti 400 modija soli iz Paga u Drijeva (HAZ, SZN, T. de Prandino, B. II, F. III, fol. 460ro). 14. VIII 1424. komestabile Toma de Pellegrino prima od Jakova Ljubavca 100 dukata »pro soluendo tractam vnus milliaris salis, conducti Narentam« (isti, B. III, F. IV, fol. 52vo).

²⁸¹ Dinić, n. dj., 144; Krekić, n. dj., 80.

²⁸² Dinić, n. dj., 128.

²⁸³ V. bilj. 270 i 271.

²⁸⁴ D. Kovačević, Brštanik, Enciklopedija Jugoslavije 2, Zagreb 1956, 244; Čirković, n. dj., 151.

akciju na budimskom dvoru protiv izvoza soli u Brštanik. Prema ispravi ugarsko-hrvatske kraljice Elizabete od 1. V 1385, dubrovački poslanici izjavili su kraljici da »nonnulli ex ciuibus uestris... salem different ad forum sub castro Brostanik Sancti Michaelis appellatum«, na štetu Dubrovnika, što se u prvom redu odnosilo, kako dokazuju podaci iz zadarskih notarskih spisa, na djelatnost zadarskih trgovaca, pa je kraljica u ispravi upućenoj dalmatinskim gradovima naredila »ut nulli ex uobis deinceps salem ad dictum forum et ad alia inconsueta loca transducere et exportare non sint ausi«,²⁸⁵ Kraljičina zabrana nije donijela nikakav rezultat, jer zadarski trgovci još god. 1387. izvoze u Brštanik goleme količine soli (magister Petar 10 milijarija, 20. V).²⁸⁶ Je li se paška sol dovozila u Brštanik i nakon god. 1387. i jesu li možda Dubrovčani obnovili svoje proteste, nije poznato, jer o zadarskoj trgovini solju u Brštaniku nakon god. 1387. nema podataka.

Dok o izvozu zadarske i paške soli u Kotor, Drijeva i Brštanik svjedoče mnogobrojni podaci, dotle o izravnom izvozu soli iz Paga i Zadra u Dubrovnik nisam našao nijedan podatak u zadarskim notarskim spisima, što, doduše, ne znači da takve trgovine nije bilo, ali gotovo onemogućuje utvrđivanje uloge Dubrovčana u zadarskoj trgovini solju.²⁸⁷ Nešto se više zna o djelatnosti Dubrovčana pri prometu soli između Zadra i Drijeva. Zadarski draparij Petar protomagistra Andrije održava u sredini 90-ih godina XIV st. trgovačke veze s Dubrovčaninom Žorom Bogšićem, protovestijarom kralja Dabiše. Ima nekoliko podataka i o trgovini solju iz Zadra u Drijeva koju vode dubrovački trgovci. Tako god. 1401. Jakov Radoslavov, Dubrovčanin nastanjen u Drijeva (habitor in Narento), zakupljuje jedan brod, vlasništvo zadarskog trgovca Liparela iz Ancone, za prijevoz 9 centenarija soli iz zadarskih otoka u Drijeva.²⁸⁸ Na opseg dubrovačko-zadarskih veza na području trgovine solju utjecala je, po svoj prilici, i činjenica da su zadarski i dubrovački trgovci solju bili izravni konkurenti u XIV i XV st. (zadarski izvoz soli u Kotor i, osobito, u Brštanik).

Iz rečenoga proizlazi da su Kotor, Drijeva i Brštanik (samo u 80-im godinama XIV st.) bili vrlo važna tržišta za izvoz zadarske i paške soli. Dakako, velike količine soli koje su zadarski trgovci donosili na ta tržišta gotovo su u cjelini odlazile dalje u njihovo zaleđe. To ne vrijedi samo za Drijeva i Brštanik, koji su bili izrazite trgovačke postaje s tranzitnim značenjem, nego i za Kotor. Jireček navodi podatak da je Kotoru godišnje za vlastitu upotrebu bilo dovoljno 600 modija soli,²⁸⁹ pa je najveći dio uvezene soli odlazio u njegovo zaleđe. Zadarska i paška sol je na taj način, preko Drijeva, Brštanika i Kotora, prodirala u dubinu Balkanskog poluotoka, na bosanske i srpske trgove.²⁹⁰

²⁸⁵ J. Radonić, Dubrovačka akta i povelje, knjiga I/1, Beograd 1934, 178—9. Na ispravu je upozorila M. Gecić, n. dj., 99.

²⁸⁶ HAZ, SZN, A. de Riuignano, B. I, F. III/1, 20. V 1387.

²⁸⁷ Nekoliko podataka o dubrovačko-zadarsko-paškoj trgovini solju u XIV st. navodi M. Gecić, n. dj., 116—7.

²⁸⁸ HAZ, SZN, V. de Firmo, B. I, F. II/1, fol. 196°, 29. I 1401.

²⁸⁹ K. Jireček — J. Radonić, Istorija Srba II, Beograd 1952, 215.

²⁹⁰ Isto, 194.

U ugovorima se rijetko spominje što je zadarski trgovac kupovao u Drijevimama ili Kotoru za dobiveni kapital, ali je sigurno da je on gotovo redovito ondje nabavljao proizvode srednjovjekovne Bosne i Srbije koji su se dovozili dolinom Neretve iz Bosne ili u Kotor iz Srbije. Potvrdu za to nalazimo u kotorskim dokumentima iz god. 1326. i 1327. o izvozu zadarske soli u Kotor. 4. XII 1326. kotorska komuna (communitas Catarensis) sklapa ugovor s Franjom de Fumatis (Franciscus Fumadi de Jadra) kojim se ovaj obvezuje da će dovesti u Kotor 3 milijarija soli »ad mensuram Catari«, dok se kotorska komuna obvezuje da će tu sol platiti Franji u mletačkim grošima, a ako ih ne bi imala, da je dužna dati »bonum argentum secundum cursum terre«. ²⁹¹ U jednom ranijem ugovoru iz iste godine kotorska općina obvezuje se da će Krševanu Marinovu iz Zadra platiti 500 modija soli ili u novcu »aut in argento pro duodecim perperis uel cera secundum cursum terre«, dakle u srebru ili vosku. ²⁹² Za Brštanik smo već ranije vidjeli da magister Petar i Venturin iz Cesene, izvozeći 4, odnosno 3 milijarija soli, predviđaju u ugovorima isplatu u bosanskom olovu i srebru, ²⁹³ dok jedino za Drijeva nema u izvorima za to izričite potvrde, ali je vrlo vjerojatno da su zadarski trgovci i u Drijevimama kupovali proizvode srednjovjekovne Bosne, u prvom redu kovine. Zadarski trgovac je bosansko i srpsko srebro i bosansko olovo prevezio dalje u Veneciju — Zadar je pri tom bio samo tranzitna postaja — pa je time postajao sudionik u velikoj trgovini bosanskim i srpskim kovinama preko Venecije u zapadnu i srednju Evropu. Dakako, podaci o toj ulozi zadarskih trgovaca odviše su oskudni a da bismo mogli utvrditi opseg te trgovine i zaključiti koliko su oni mogli time konkurirati dubrovačkim trgovcima koji su uvelike kontrolirali trgovinu bosanskim kovinama prema Veneciji. ²⁹⁴

Izvoz soli iz Zadra i Paga u druge dalmatinske gradove daleko je zaostajao za izvozom u Kotor i Drijeva. Možda je u anžuvinskom razdoblju bio nešto značajniji izvoz soli u Split, koji je oskudijevao solju jer se na njegovu teritoriju ona gotovo i nije proizvodila. ²⁹⁵ God. 1404. Juraj de Rosa izvozi u Split i prodaje Ivanu iz Bolonje, nastanjenu u Splitu, golemu količinu od 8 milijarija soli, ²⁹⁶ što je moglo biti namijenjeno samo izvozu u splitsko zaleđe, u srednjovjekovnu Hrvatsku i Bosnu, jer je samo manji dio te soli mogao biti potreban stanovništvu grada i distrikta. U splitskoj ispravi od 1. XII 1377. protestiraju Zanin Cipriani, u ime svog sina Ciprijana, i Dionizije Ilijin, zakupnici Camere salis et trentessimi u Splitu protiv vicekastelana cetinskog kneza Ivana, jer su ovi opljačkali bosanske trgovce koji su s robom dolazili u Split i Drijeva i koji su se vraćali odatle s dvije stotine konja »ponderatis sale et alijs mercibus«, zahtijevajući da nadoknade komori štetu u iznosu od 20 tisuća dukata. ²⁹⁷ Ta je isprava dragocjen dokaz o opsegu splitske trgovine u drugoj

²⁹¹ Kotorski spomenici I, 87—8.

²⁹² Isto, 71—2, 7. XI 1326.

²⁹³ HAZ, SZN, A. de Riuignano, B. I, F. II, 16. i 27. IV 1386.

²⁹⁴ Ćirković, n. dj., 141—2.

²⁹⁵ Novak, n. dj., 460—1.

²⁹⁶ HAZ, SZN, V. de Firmo, B. I, F. II/5, fol. 452°, 28. IV 1404.

²⁹⁷ V. R i s m o n d o, Pomorski Split druge polovine XIV st. Notarske imbre vijature, Split 1954, 20—2.

polovici XIV st.: iako se u njoj ne kaže kakvu su robu bosanski trgovci nabavili u Splitu, a kakvu u Drijevimama, nije isključeno da su dio soli, koju su oteli vicekastelani cetinskog kneza, nabavili i u Splitu. S obzirom na izvorne podatke može se pretpostaviti da je i Split bio jedno od trgovačkih središta preko kojih je u XIV i XV st. tekao izvoz zadarske i paške soli u srednjo-vjekovnu Hrvatsku i Bosnu, iako je, dakako, sasvim sigurno da se uloga Splita ne može ni usporediti s važnošću koju su u trgovini solju imali Drijeva i Kotor.

Manje količine soli zadarski su trgovci izvozili i u Rijeku²⁹⁸ i u Senj,²⁹⁹ ali je značenje te trgovine bilo prilično ograničeno, barem prema podacima iz notarskih dokumenata.

Drugo važno područje za izvoz zadarske i paške soli bila je Italija, područje Romagne, Marke i Abruzzza. Najraniji podatak o zadarskoj trgovini solju s Italijom, koji mi je poznat, potječe iz god. 1354. (izvoz 900 modija soli u Anconu),³⁰⁰ ali je sasvim sigurno da je ta trgovina znatno starija. Izvorni podaci o izvozu soli u Italiju sve su brojniji od posljednje četvrtine XIV st. i pokazuju da se u Italiju ponekad izvoze goleme količine soli, najveće koje su zabilježene u notarskim spisima. God. 1395. Juraj de Drasillo i Petar proto-magistra Andrije zakupljuju tractu za izvoz 20 milijarija soli u Marke, Abruzzze ili Romagnu.³⁰¹ 18. I 1403. zadarska komuna i Juraj de Rosa sklapaju societetas o izvozu 50 milijarija soli u Italiju (ultra mare) i to je, koliko mi je poznato, najveća količina soli spomenuta u jednom ugovoru.³⁰²

U izveznoj trgovini solju prema Italiji nisu sudjelovali samo Zadrani nego i strani trgovci. God. 1389. (4. I) Firentinac Ante Lukin zakupljuje pravo na izvoz (tracta) 15.000 modija soli iz Paga i iz zadarskih otoka,³⁰³ i već 8. I zakupljuje brod Mateja iz Venecije da mu prenese 7 centenarija soli iz Paga u Fermo, pa je vjerojatno čitava količina soli (15.000 modija) izvezena u Italiju.³⁰⁴ 20. I 1403. zadarska komuna prodaje Martinu iz Rekanata 3 milijarija soli koju će ovaj izvesti »ad partes Marchie«.³⁰⁵

Dok su zadarski trgovci donosili iz Kotora, Drijeva i Brštanika u prvom redu bosanske i srpske kovine, iz Italije su dovozili najviše žito, iako i o tome u dokumentima ima malo podataka. U ugovoru između zadarske komune i Jurja de Rosa od 18. I 1403. bilo je predviđeno da se 50 milijarija soli izveze u Italiju i proda »siue ad denarios, siue formentum uel alias mercantias«,³⁰⁶ a god. 1411. Ivan de Nassis i braća Robert i Donat Gravina iz Zadra stvaraju trgovačko društvo (societas) za prodaju 6 centenarija soli: Donat će tu sol

²⁹⁸ God. 1401. magister Toma iz Zadra izvozi iz Paga »ad terram Fluminis« 4 centenarija soli (HAZ, SZN, V. de Firmo, B. I, F. II/1, fol. 247vo), a god. 1402. sklapa se societetas za prodaju 2100 modija soli na Rijeci (isti, fol. 284vo).

²⁹⁹ God. 1389. jedan ankonitanski trgovac, nastanjen u Senju, kupuje 2000 modija paške soli od Benedikta de Gallo (HAZ, SZN, R. de Modiis, B. I, F. I, fol. 383vo).

³⁰⁰ HAZ, SZN, A. de Cantio, B. I, F. III, fol. 26vo, 11. IX 1354.

³⁰¹ HAZ, SZN, P. de Serçana, B. III/54, 14. IV 1395.

³⁰² HAZ, SZN, J. de Casulis, B. I, F. II/3, fol. 6vo.

³⁰³ HAZ, SZN, R. de Modiis, B. I, F. I, fol. 347vo—348vo, 4. I 1389.

³⁰⁴ Isti, B. I, F. I, fol. 350vo—^{vo}, 8. I 1389.

³⁰⁵ HAZ, SZN, J. de Casulis, B. I, F. II/3, fol. 6vo, 20. I 1403.

³⁰⁶ V. bilj. 302.

prodati u Italiji, a za dobiveni novac kupit će žito (*frumentum*) u Apuliji (Barletta ili Manfredonia) i dovesti ga u Zadar.³⁰⁷

Osim ta dva glavna izvozna pravca (Kotor, Drijeva; talijanska obala), pri čemu se sol izvozila morem (*per viam maris*), sol se izvozila iz Zadra i u njegovo zaleđe (*per terram*), ali o tom obliku izvoza soli znamo vrlo malo: prodaja soli »*per terram*« bila je u svim razdobljima monopol, komune u prvoj polovici XIV st., Camere regie u drugoj polovici tog stoljeća i mletačke komore u XV stoljeću. Budući da se o toj vrsti prodaje soli uglavnom nisu sastavljali notarski instrumenti, o tome je sačuvano malo podataka. Pod izvozom soli »*per terram*« u dokumentima se podrazumijeva prodaja soli neposrednom zaleđu dalmatinskoga grada, dakle stočarskom stanovništvu koje izvori XIV i XV st. redovito označavaju terminom Vlah (Vlachus) i Vlasi (Vlacci). Stočarskom stanovništvu u zaleđu dalmatinskih gradova, dakle u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, sol je bila mnogostruko potrebna: za prehranu ljudi i stoke, za soljenje mesa, proizvodnju sira i dr., pa je taj pravac izvozne trgovine solju vrlo star, mnogo stariji od prvih sačuvanih podataka. U zadarsko-mletačkom ugovoru (24. VI 1352) Venecija je ostavila Zadru 12 milijarija soli za vlastitu upotrebu i za prodaju Morlacima, stočarima u srednjovjekovnoj Hrvatskoj.³⁰⁸ Sudeći prema tom podatku, izvoz soli iz Zadra u srednjovjekovnu Hrvatsku bio je već u sredini XIV st. vrlo velik. U anžuvinskom razdoblju prodaju soli Vlasima preuzela je Camera regia salis et tricesime, ali su podaci o tome sačuvani vrlo nepotpuno. Izvorni podaci upućuju na nekoliko bitnih obilježja te trgovine: 1) Camera salis u potpunosti monopolizira prodaju soli Vlasima, 2) Camera je zbog toga u mogućnosti da Vlasima nametne vrlo visoke cijene soli i 3) Vlasi uglavnom kupuju od komorskih činovnika vrlo malene količine soli. Prvi podatak o prodaji soli Vlasima iz anžuvinskog razdoblja, koji mi je poznat, potječe iz god. 1383: Cion iz Firence prodaje dvojici Vlaha 42 modija soli uz visoku cijenu od 100 libara.³⁰⁹ Najviše podataka o trgovini solju Camera salis-Vlasi sačuvano je iz god. 1397, dok su zakupnici komore bili Damjan de Nassis i Juraj de Rosa. Za primjer uzimam srpanj 1397. (napominjem da su ti sveščići notara Petra iz Serčane oštećeni, pa podaci nisu potpuni!): u toku tog mjeseca zakupnici komore prodali su četrdesetosmorici Vlaha ukupno 813 modija soli, pa je svaki stočar kupio prosječno nešto manje od 17 modija soli, dakle manju količinu soli.³¹⁰

U XV st. prodaju soli u zadarsko zaleđe vršila je mletačka komora u Zadru, ali o količinama prodane soli ništa nije poznato. Mletačka vlada provodila je strogi nadzor nad prodajom soli seljačkom stanovništvu u srednjovjekovnoj Hrvatskoj i na zadarskom teritoriju, uvodeći komplicirane načine kontrole da bi se izbjeglo krijumčarenje soli. Iako o opsegu te trgovine solju ništa nije poznato, valja ipak pretpostaviti da je njezino značenje u XV st. bilo barem jednako kao u XIV stoljeću.

³⁰⁷ HAZ, SZN, A. de Riuignano, B. III, F. XI, 3. II 1411.

³⁰⁸ Listine III, 237.

³⁰⁹ HAZ, SZN, P. de Serčana, B. II/21, fol. 14ro, 10. VIII 1383.

³¹⁰ Isti, B. IV/66, 67 i 68, srpanj 1397.

12. Prateći cijene za sol, utvrđujemo već na prvi pogled da su one bile vrlo neujednačene i da je njihov studij jedan od težih problema u istraživanju zadarske trgovine solju u tom razdoblju, jer pri tom valja voditi računa o mnogim elementima koji su utjecali na njihovo oblikovanje. Problem cijena još je teži i zbog toga jer su na njih utjecali i takvi čimbenici koji nam iz izvora ne mogu biti poznati, na primjer intenzitet ponude i potražnje soli, pa često ni pažljiva analiza ne može u potpunosti objasniti uzrok promjeni u visini cijena. Teškoće zadaje i nepoznavanje odnosa između mjera za sol. U XIV i XV st. sol se mjerila modijem kao najmanjom jedinicom, a cijena se izražavala u centenarijima (= 100 modija) i milijarijama (= 1000 modija). U zadarskim notarskim spisima najčešće se spominje paški modij (ad mensuram Pagi) i zadarski modij (ad mensuram Jadre), dok se pri izvozu u Kotor sol mjerila i kotorskim modijem (ad mensuram Catari). Međusobni omjer te tri vrste modija nije precizno poznat i to otežava proučavanje cijena.³¹¹

U dokumentima iz XIV i XV st. nalazimo dvije glavne vrste cijena za sol: prodajnu cijenu u mjestu proizvodnje soli (Pag, Zadar) i izvoznju, tržišnu cijenu soli u mjestu prodaje soli.

Prodajna cijena paške i zadarske soli (u mjestu proizvodnje) bila je vrlo različita u pojedinim razdobljima. Cijene zadarske i paške soli poznate su tek od posljednjeg desetljeća XIII st., iz razdoblja kad su sačuvani najstariji zadarski notarski spisi. Iz njih se vidi da su god. 1289. i 1290. cijene za centenarij soli bile: 30, 18, 20 i 12 libara malih denara, dakle prosječno oko 20 libara.³¹² Ako uzmemo u obzir tečaj dukata prema libri u drugoj polovici XIII st. (1 dukat = 2 libre i 8 solda)³¹³, dobivamo da je prosječna cijena za centenarij soli »ad mensuram Pagi« iznosila 8 dukata i 16 solda malih denara, i to u lokalnom, zadarsko-paškom prometu. Cijene soli u prvoj četvrtini XIV st. bile su nešto manje i iznosile su god. 1317. i 1318. 17 libara za centenarij (Vrgada, Pag) ili 5 dukata i 1 libru malih denara.³¹⁴

Navedene cijene soli u mjestu proizvodnje bile su niže od cijena soli koju su zadarski trgovci izvozili na vanjsko tržište, u Kotor. God. 1326. i 1327.

³¹¹ U bilj. 274 naveo sam podatak koji pokazuje da je kotorski modij bio otprilike dvostruko veći od zadarskog modija, a iz ugovora od 7. XI 1385. vidi se da je približno jednak bio i omjer između kotorskog i paškog modija; Ivan de Calcina prodaje Venturinu iz Cesene 700 modija soli »ad mensuram Pagi« po 23½ dukata za centenarij, dok je istodobno cijena za centenarij modija »ad mensuram Catari« bila 47 dukata, dakle dvostruko (HAZ, SZN, R. de Modiis, B. I, F. I, fol. 82vo—83vo). Iz navedenih omjera u cijenama proizlazi da je kotorski modij bio otprilike dvostruko veći od zadarskog i paškog, između kojih, čini se nije bilo veće razlike u težini. O veličini zadarskog modija za sol poznat mi je samo jedan podatak iz kraja XV st.: u ugovoru o zakupu gabelle salis u Zadru od 29. VI 1486. ističe se »chel mozo del sal habia apesar cum el sacco lire centosetanta ala grossa uel circha«, dakle da težina 1 modija soli zajedno s vrećom iznosi 170 libara grossorum, odnosno: 1 modij = 81½ kg (HAZ, Datia et incantus ciuitatis Jadre et eius districtus, L. III/11, fol. 105vo).

³¹² M. Zjačić, Spisi zadarskih bilježnika I, Zadar 1959, 181, 188—9, 219, 232.

³¹³ Z. Herkov, Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske I, 364.

³¹⁴ Zjačić-Stipičić, n. dj., 130—1; Herkov, n. dj. I, 365.

cijena za centenarij zadarske soli »ad mensuram Catari« iznosila je u Kotoru između 33 i 35 mletačkih perpera grossorum (perperi denariorum grossorum Venetorum),³¹⁵ što preračunato u mletačke dukate iznosi 16 1/2 i 17 1/2 dukata, prosječno 17 dukata.³¹⁶ God. 1331. cijene zadarske soli u Kotoru znatno su više: 53 i 50 mletačkih perpera grossorum, odnosno oko 26 dukata za centenarij »ad mensuram Catari«.³¹⁷ Kotorsku cijenu zadarske soli u tom razdoblju ipak ne možemo iscrpnije analizirati jer nam nije u potpunosti poznata njezina struktura: zadarski trgovac bio je dužan predati sol komunalnim činovnicima u Kotoru, ali tko je snosio sve troškove, dokumenti ne kažu.³¹⁸

Dok smo za prvu polovicu XIV st. mogli samo utvrditi da su izvozne cijene za sol (Kotor) bile više od onih u lokalnom prometu, obilje izvornih podataka u drugoj polovici XIV i u početku XV st. omogućuje mnogo potpuniju analizu cijena soli (vidi u prilogu pregled cijena zadarske i paške soli između god. 1350. i 1450: Tabela I!).

Prosječna cijena za centenarij soli u lokalnoj trgovini iznosila je u drugoj polovici 60-ih godina (između 1367. i 1370) oko 10 dukata (ili florena), pri čemu sol prodaje i kupuje zadarski patricijat.³¹⁹ Potkraj 70-ih godina cijena za centenarij soli koju prodaju paški proizvođači iznosi manje od 3 dukata.³²⁰ U 80-im godinama XIV st. dijelom možemo uspoređivati cijene soli koju prodaje patricijat s cijenama koje postiže proizvođač na Pagu ili zadarskim otocima. U sredini 80-ih godina (1384) paški proizvođači prodaju centenarij soli, najčešće u manjim količinama, uz cijenu od 3 do 3 1/2 dukata.³²¹ Ali, dok Ante Sečić prodaje 2 centenarija soli za 6 dukata, odnosno centenarij za 3 dukata (14. XII 1384),³²² dotle istodobno Miha de Rosa, prodajući Cionu iz Firence veliku količinu od 7 milijarija, postiže dvostruko višu cijenu: 6 dukata za centenarij.³²³ God. 1385. patricijat prodaje sol uz prosječnu cijenu od 7 dukata za centenarij,³²⁴ a god. 1386. i 1387. uz prosječnu cijenu od 10 dukata.³²⁵ Na žalost, nisu mi poznate cijene koje su paški vlasnici solana i salinarii postizali god. 1385—87. za svoju sol, pa ne mogu utvrditi jesu li porasle i cijene njihove soli, što je vjerojatno, i kakav je bio njihov odnos prema cijenama soli u trgovini koju je vodio patricijat.

U početku 90-ih godina (1390—92) cijene soli koju prodaje patricijat naglo rastu i kreću se između 15 i 25 dukata za centenarij, prosječno 20 dukata.³²⁶

³¹⁵ Kotorski spomenici I, 71—2, 87—8, 108.

³¹⁶ God. 1335. u Kotoru 1 dukat = 2 mletačka perpera grossorum (isto, 425).

³¹⁷ Isto, 228, 271.

³¹⁸ 23. IV 1327. zadarski trgovac Cressus Marini izričito se obvezuje da će sol »conducere Catarum« (isto, 108).

³¹⁹ V. u prilogu: Tabela I.

³²⁰ God. 1378. Stipac Dujmović i Ciprijan Ratković, Pažani, prodaju Luki Leonisu iz Zadra 600 modija soli za 60 libara (HAZ, SZN, P. de Serčana, B. II/11).

³²¹ 14. XII 1384. Ante Sečić iz Paga prodaje Mihi de Martinussio 2 centenarija soli za 6 dukata (HAZ, SZN, A. de Riugnano, B. I, F. I, fol. 151vo—152vo).

³²² Isto.

³²³ HAZ, SZN, P. de Sercana, B. II/24, fol. 3ro, 17. XII 1384.

³²⁴ 16. XII 1385. Juraj de Zadulinis prodaje magistru Petru 600 modija soli uz cijenu od 7 dukata za centenarij (HAZ, SZN, R. de Modius, B. I, F. I, fol. 94vo—^{vo}).

³²⁵ V. u prilogu: Tabela I.

³²⁶ Isto.

Teško je sa sigurnošću objasniti uzroke tom naglom povećanju cijena za sol, ali nije bez temelja pretpostavka da je ta pojava rezultat političke nesigurnosti u srednjovjekovnoj Hrvatskoj i Dalmaciji, u trenutku kad kralj Tvrtko I sve više širi svoju vlast. Zanimljivo je da već potkraj god. 1389. (11. XI) Zorol de Rosa kupuje na Pagu 2 centenarija soli za 40 dukata, odnosno centenarij za 20 dukata,³²⁷ a to je upravo razdoblje kad Tvrtkov pritisak na Zadar sve više raste, pa je u takvim uvjetima, kad je možda i sama proizvodnja soli bila sve teža, sol postajala dragocjenija i skuplja. Tako visoke cijene soli nisu se dugo održale, jer su u sredini 90-ih godina prilike u trgovini solju bile mnogo sređenije (u početku god. 1395. ponovo se organizira Camera salis et tricesime!). Paški i zadarski proizvođači prodavali su u sredini 90-ih godina sol po cijenama koje se kreću od 3 1/2³²⁸ do 6 dukata,³²⁹ odnosno uz prosječnu cijenu od nešto manje od 5 dukata za centenarij.³³⁰

Na samom kraju XIV i u početku XV st. cijene soli naglo padaju. Paški proizvođači prodaju god. 1403. centenarij soli za svega 10 libara, odnosno nešto preko 2 dukata,³³¹ a cijene soli koju prodaje patricijat iznose između god. 1399. i 1403. prosječno 5 dukata za centenarij.³³² Na žalost, nedostaju podaci o cijenama soli u najzanimljivijem razdoblju neposredno prije i nakon mletačkog osvajanja Zadra god. 1409, pa se ne može utvrditi kako je ta politička promjena utjecala na trgovinu i cijene soli. God. 1408. cijena za 1 centenarij soli bila je još dosta niska, 6 dukata,³³³ a zatim nema podataka o cijenama soli do god. 1411. kad one u prvi šest mjeseci (siječanj-lipanj) dostižu izvanredno visok raspon od 29 do 35 dukata za centenarij!³³⁴ U drugoj polovici god. 1411. cijene soli naglo padaju, pa prosječna cijena za centenarij soli od listopada 1411. do sredine 1413. iznosi 10 dukata,³³⁵ dok trojica salinarija na Dugom otoku postižu cijenu od 12 dukata za centenarij modija.³³⁶ Potkraj god. 1413. cijene soli ponovo rastu i iznose oko 20 dukata za centenarij.³³⁷ Uzrok tako naglom gibanju cijena soli teško je sa sigurnošću objasniti pogotovu zbog toga što nedostaju podaci o cijenama soli u god. 1409. i 1410. Možda pad cijena soli od druge polovice 1411. do sredine 1413. valja objasniti ratnim prilikama (Žigmund vodi prvi rat protiv Venecije upravo u tom razdoblju: od rujna 1411. do travnja 1413!), što bi objasnilo i povećanje cijena soli nakon

³²⁷ HAZ, SZN, P. de Serčana, B. II/30, fol. 25ro.

³²⁸ 15. X 1394. Martin Hvalović iz Paga prodaje Petru de Nassis 1000 modija paške soli za 35 dukata (HAZ, SZN, P. de Serčana, B. III/51).

³²⁹ U siječnju 1394. Radoš Radošev iz Paga prodaje Anti de Buthouano 1000 modija soli za 60 dukata (isti, B. III/47).

³³⁰ Cijena centenarija soli u zadarskom distriktu (Sukošan, Iž Mali) iznosi god. 1394. i 1396. 5 dukata (isti, B. III/47, 14. I 1394; B. III/59, 13. III 1396).

³³¹ 9. X 1403. Belota Dobrović i Stjepan Martinov iz Paga prodaju Petru Venturinu 1 milijarij soli uz cijenu od 10 libara za centenarij (HAZ, SZN, V. de Firmo, B. I, F. II/1, fol. 398.ro).

³³² V. u prilogu: Tabela I.

³³³ HAZ, SZN, P. de Serčana, B. V/106, 20. VI 1408.

³³⁴ V. u prilogu: Tabela I.

³³⁵ Isto.

³³⁶ HAZ, SZN, T. de Prandino, B. I, F. I, fol. 100ro, 3. IX 1411.

³³⁷ U listopadu 1413. 1 centenarij soli na Dugom otoku vrijedi 20 dukata (isti, fol. 484ro, 19. X 1413).

sklapanja primirja. Neobjašnjeno, zasad, ostaje naglo povećanje cijena u prvoj polovici god. 1411, dok se ne utvrdi uzrok toj pojavi (mletačke odluke?) i pronađu cijene soli u god. 1409. i 1410.

Od god. 1413. dalje podaci o trgovini solju i o cijenama soli postaju sve oskudniji. Prema sredini XV st. cijene soli postepeno postaju sve manje, što je, po svoj prilici, posljedica smanjenja konkurentske sposobnosti dalmatinskog trgovca solju zbog carinske politike mletačke vlade. God. 1417. cijena za centenarij soli iznosi 16 dukata,³³⁸ god. 1421. 10 dukata,³³⁹ 1426. 10 dukata,³⁴⁰ a god. 1437. svega 4 1/2 dukata!³⁴¹ God. 1441. salinarii na otoku Pašmanu prodaju sol vlasniku solana, Kresi de Zadulinis, uz cijenu od 20 libara, odnosno 3 dukata i 3 libre malih denara za centenarij.³⁴²

Prema tome, cijene soli u lokalnom, zadarsko-paškom, prometu neprekidno se mijenjaju u vremenskom razdoblju između god. 1350. i 1450. i istraživač je često nemoćan pri pokušaju da otkrije uzroke tom gibanju. Promjene u visini cijena soli dijelom su svakako rezultat promjena u intenzitetu ponude i potražnje, ali i političkih prilika, carinskog sustava i sl. U drugoj polovici XIV st. cijene soli koju su prodavali zadarski i paški proizvođači bile su nešto niže od cijena koje je u lokalnoj trgovini postizao patricijat. Čini se da je lošiji položaj proizvođača soli bio rezultat nemogućnosti da malene količine soli sam izveze: između god. 1375. i 1450. prosječna cijena za centenarij soli koju je prodavao paški proizvođač iznosila je, ako izuzmemo naglo povećanje cijena god. 1411, *svega 3 dukata*, što dokazuje da je sol dobivala svoju stvarnu tržišnu vrijednost tek u izvoznoj trgovini, a ova je bila u rukama patricijata, pa je zadarski patricij ili bogatiji pučanin bio u mogućnosti da već u lokalnoj trgovini ostvari više cijene soli.

Izvozne, tržišne, cijene soli (u mjestu prodaje) bile su znatno više od navedenih cijena u mjestu proizvodnje, jer su na oblikovanje izvozne cijene soli u XIV i XV st. utjecali mnogi elementi. Struktura izvozne cijene soli u tom razdoblju izgledala je ovako:

A) *prodajna cijena u mjestu proizvodnje*

- 1) izvozna carina (tracta)
- 2) troškovi ukrcavanja soli na brod i mjerenja soli
- 3) prijevoznina (naulum)
- 4) planirani gubitak soli pri prijevozu (kalo)
- 5) troškovi iskrcavanja i mjerenja soli
- 6) uvozna daća u mjestu prodaje soli

B) *izvozna, tržišna cijena soli u mjestu prodaje*

Izvozna cijenu soli tvorila je, dakle, prodajna cijena soli u mjestu proizvodnje uvećana tim elementima ili dijelom tih elemenata. Razumljivo je da

³³⁸ Ivan Ostoje, trgovac iz Zadra, prodaje 29. IX 1417. 1 milijarij paške soli za 160 dukata (isti, B. II, F. II, fol. 47ro).

³³⁹ Isti, B. II, F. III, fol. 144ro, 8. IV 1421.

³⁴⁰ Isti, B. III, F. IV, fol. 239ro, 8. VII 1426.

³⁴¹ 28. VIII 1437. Ante de Cipriano prodaje Grguru Mrganiću 4½ milijarija soli za 202½ dukata (isti, B. V, F. VII, fol. 72ro).

³⁴² HAZ, SZN, J. de Calcina, B. I, F. I, fol. 128ro, 19. III 1441.

ostvarena izvozna cijena soli u XIV i XV st. nije uvijek bila mehanički zbroj svih elemenata: na cijenu su utjecale i konkurentske cijene trgovaca solju iz drugih regija, pa je izvozna cijena mogla biti i manja od prodajne cijene, uvećane troškovima. Tekstovi dokumenata najčešće navode samo izvoznju cijenu, ne određujući pri tom njezine sastavne dijelove, ali, ipak, u notarskim spisima ima dragocjenih podataka o načinu oblikovanja izvozne cijene soli.

God. 1385. Miha de Pechiaro i Miha de Nassis sklapaju *societas* s komorskim činovnikom Honofrijem iz Firence o izvozu i prodaji soli kotorskoj komuni, određujući da će polovica dobiti od prodaje soli pripasti Honofriju, ali s tim da se prije podjele dobiti od nje odbiju troškovi prodaje, i to: a) 12 dukata za centenarij soli »ad mensuram Jadre« u ime prijevoznine (pro naulo dicti salis), i to u korist Mihe de Pechiaro i Mihe de Nassis, b) sve troškove ukrcavanja i iskrčavanja soli (pro bastasia dicti salis) i c) redoviti gubitak soli prilikom prijevoza u Kotor (totum calum dicti salis).³⁴³ U ugovoru se ističe da Honofrije dobiva polovicu dobiti zbog toga što se obvezao da od vlasnika soli (Miha de Nassis i Miha de Pechiaro) neće tražiti nikakvu izvoznju daću.³⁴⁴ Prema tome, u ovom primjeru izvoznju cijenu soli u Kotoru tvorili su, osim cijene soli u Zadru, prijevoznina, troškovi ukrcavanja i iskrčavanja, kalo i izvozna daća.

God. 1387. Kresul Lončić, mornar iz Zadra, obvezuje se Stjepanu iz Arezza (Stephanus condam Baldin de Aretio) da će dovesti u Kotor brod natovaren s 1100 modija paške soli i da će mu je prodati u kotorskoj luci uz cijenu od 21 dukat za centenarij »ad mensuram Pagi«.³⁴⁵ Tu prilično nisku cijenu soli u Kotoru (prosječna cijena za centenarij soli na Pagu iznosi te godine 10 dukata) objašnjavaju odredbe ugovora kojima se utvrđuje da će Stjepan iz Arezza platiti izvoznju daću i troškove iskrčavanja i mjerenja soli u Kotoru, dakle da će snositi sve troškove osim prijevoznine (naulum), pa se, dakle, cijena od 21 dukat za centenarij soli sastojala samo od prodajne cijene na Pagu i prijevoznih troškova od Paga do Kotora.³⁴⁶

O izvoznju daći (*tracta*) već je bilo dovoljno govora, a sad valja nešto reći o troškovima prijevoza soli. Dok su cijene soli u XIV i XV st. bile vrlo promjenljive, dotle iznosi prijevoznina (naulum) pokazuju u XIV st. priličnu stabilnost. Prosječni iznos prijevoznine iz Paga u Kotor bio je u drugoj polovici XIV st. oko 9 dukata za centenarij modija, a sa zadarskih otoka ili iz Zadra, u Kotor 8 dukata (vidi u prilogu Tabelu II!). Naulum iz Paga u Drijeva iznosio je u istom razdoblju oko 8 dukata, a iz Zadra nešto manje, oko 7 dukata za centenarij modija soli. Cijene prijevoza soli u Italiju bile su neznatno niže, oko 7 dukata: za Ascoli 7 i 8 dukata, za Fermo 8 i 6 dukata i za Pesaro 7 i 8 dukata, odnosno za talijansku obalu općenito 7 dukata za centenarij modija soli. Prema tome, prosječni iznos prijevoznine za centenarij soli iz Paga i Zadra u Dri-

³⁴³ HAZ, SZN, R. de Modiis, B. I, F. I, fol. 27vo—28ro, 19. I 1385.

³⁴⁴ Na istom mjestu.

³⁴⁵ Isti, B. I, F. I, fol. 185vo—186ro, 23. V 1387.

³⁴⁶ Na istom mjestu: »Et hoc ideo, quia dictus Stephanus promisit... dicto Cressolo... soluere *tractam, siue pro tracta dicti salis officialibus existentibus ad tractam exigendam*«, a osim toga obvezao se da će platiti »de suis proprijs denarijs *pro bastasia et mensura dicte quantitatis salis, qua fient in Cataro*«.

jeva i Kotor bio je oko 8 dukata, a do talijanskih luka oko 7 dukata. Prema sredini XV st. cijene prijevoza opadaju: god. 1440. naulum iz Paga u Drijeva iznosi svega 5 dukata, a god. 1431. do talijanskih luka između 4 i 5 dukata.

Prema tome, visina prijevoznina u XIV st. neznatno se mijenja i tek u sredini XV st. prijevoznine se smanjuju, što je sigurno rezultat visokih izvoznih carina u XV st.: da bi donekle održali konkurentsku sposobnost u Drijevimama ili na talijanskom tržištu, zadarski i paški trgovci su morali smanjiti druge troškove u strukturi izvozne cijene za sol, u prvom redu naulum.

U cjelini uzevši, prijevoznine za sol u XIV i XV st. bile su vrlo visoke, a često su bile više od stvarne vrijednosti soli, što upućuje na mnogostruke opasnosti koje je u kasnom srednjem vijeku donosio pomorski promet. Suhoparni i škrti jezik notarskih imbrevijatura malo govori o opasnostima koje su očekivale pomorce u XIV i XV st., ali i poneki podaci u notarskim ugovorima dočaravaju svu nesigurnost kasnosrednjovjekovne plovidbe. Kad magister Petar iz Firence sklapa god. 1387. ugovor s Bartolom de Qualis o izvozu soli u Brštanik, obvezuje se da će snositi sve troškove prijevoza, osim »si . . . damnum aliquid fieret per gentes domini regis Bosne«.³⁴⁷

Cijene soli u Brštaniku između god. 1384. i 1387. iznosile su od 29 do 35 dukata za centenarij »ad mensuram Pagi«.³⁴⁸ Zanimljivo je da je sačuvano vrlo malo podataka o cijenama soli u Drijevimama, ali su one vjerojatno bile slične onima u Brštaniku. Cijene soli u Kotoru u prvoj polovici XIV st. već sam spomenuo, dok za drugu polovicu XIV st. ima više podataka. God. 1387. cijena za centenarij soli (bez troškova, osim prijevoznine) bila je u Kotoru 21 dukat, a evo još jednog primjera iz god. 1385.: 7. XI Ivan de Calcina prodaje Venturinu iz Cesene polovicu od 1400 modija soli »ad mensuram Pagi«, dakle 700 modija, koju je imao u Kotoru u zajednici s Jakovom iz Ortone, uz cijenu od 23 1/2 dukata za centenarij.³⁴⁹ Istog dana Venturin određuje svog sina Julijana za opunomoćenika da prodaje tu sol u Kotoru,³⁵⁰ a istodobno Ivan Calcina obavještava Jakova iz Ortone da svoju polovicu soli u Kotoru ne smije prodavati uz manju cijenu od 47 dukata za centenarij modija »ad mensuram Catari«.³⁵¹ Pri tom valja napomenuti da je prosječna cijena za centenarij modija soli na Pagu iznosila u to doba oko 10 dukata, pa je kotorska cijena od 23 1/2 dukata po svoj prilici bila cijena bez tracte, samo s prijevoznim troškovima.

Nešto manje ima podataka o cijenama paške i zadarske soli u Italiji. God. 1388. magister Petar iz Firence prodaje ankonitanskoj komuni 2000 modija paške soli »ad mensuram Pagi« uz cijenu od 31 dukat za centenarij, pri čemu je magister Petar snosio sve troškove.³⁵² God. 1390. Juraj de Rosa daje Jurju Smokriću iz Obrovca u koleganciju (in collegantia et societate) 9 centenarija soli po tadašnjoj cijeni od 25 dukata, obvezujući ga da sol preveze u Marke gdje

³⁴⁷ HAZ, SZN, A. de Riuignano, B. I, F. III/1, 20. V 1387.

³⁴⁸ 16. IV 1386. magister Petar prodaje Girardinu de Carnaruto 4 milijarija soli »ad mensuram Pagi« uz cijenu od 29 dukata za centenarij (HAZ, SZN, A. de Riuignano, B. I, F. II), a 9. IX 1384. Pavao de Cesamis Bartolu de Qualis 1000 modija za 350 dukata (isti, B. I, F. I, 102vo—103vo).

³⁴⁹ HAZ, SZN, R. de Modiis, B. I, F. I, fol. 82vo.

³⁵⁰ Isti, fol. 82vo—83vo.

³⁵¹ Isti, fol. 83vo.

³⁵² Isti, fol. 245vo—^{vo}, 16. II 1388.

ju ne smije prodati jeftinije od 40 dukata za centenarij.³⁵³ Prema tome, cijene soli u Italiji bile su prilično visoke, možda i nešto više od onih u Kotoru, iako je tracta bila jednaka, a naulom čak i nešto manji. Za poblize ispitivanje te razlike u cijeni ima premalo podataka.

Najmanje podataka sačuvano je o cijenama soli u anžuvinskoj i mletačkoj komori za sol, ali i na temelju poznate izvorne građe zaključujemo da su komorske cijene za sol koju su komore prodavale stočarskom stanovništvu u zaleđu (Vlasi) bile izvanredno visoke. Monopolni položaj Camere salis et tricesime najjasniji je upravo pri prodaji soli »per terram«, jer je komora mogla sama utvrđivati visinu cijena. Prema trogirskom privilegiju iz god. 1359. kraljevski činovnik kupovao je trogirsku sol za 32 libre i prodavao po cijeni od 80 libara za centenarij, pa je komora na svaki centenarij soli imala dobit od 48 libara.³⁵⁴ God. 1377. cijena jednom centenariju komorske soli bila je 50 florena,³⁵⁵ a god. 1383. Cion iz Firence prodaje sol Vlasima čak za 230—240 libara centenarij ili oko 60 dukata,³⁵⁶ i to u doba dok paški proizvođač prodaje centenarij soli za 3 do 3 1/2 dukata! U drugoj polovici 90-ih godina, kad se centenarij paške soli prodaje na Pagu prosječno za 5 dukata, Camera salis et tricesime prodaje sol Vlasima iz srednjovjekovne Hrvatske uz vrlo visoku cijenu od 200 libara ili 44 dukata za centenarij (1 modij soli prodaje se u komori po cijeni od 2 libre).³⁵⁷

Mletačka je vlada u XV st. zadržala visoke cijene soli u komorama u dalmatinskim gradovima. Dukalom od 8. VI 1423. bilo je određeno da se 1 modij soli prodaje uz cijenu od 48 solda, odnosno 1 centenarij za 48 dukata,³⁵⁸ iako su cijene soli u tom razdoblju prosječno iznosile oko 10 dukata.

Iako nema sačuvanih podataka o cijenama po kojima je komuna prodavala sol u prvoj polovici XIV st., sigurno je da je ta cijena također bila visoka. Razlika između cijene koju su postizali trgovci solju i cijena po kojima je sol prodavala komuna i anžuvinska ili mletačka komora donosila je u XIV i XV st., uz izvoznu carinu na sol, velike prihode dalmatinskim komunama i komorama.

Promet soli u kasnom srednjem vijeku donosio je u cjelini velike prihode. Način podjele prihoda od soli pokazuje da su sitni vlasnici paških solana i obrađivači (salinarii) dobivali najmanji dio cijene soli i da su krupni trgovci koji su izvozili sol ostvarivali velike prihode, a isto tako i prijevoznici soli, ali da je najveći profit od proizvodnje i prometa dalmatinskom solju imala komunalna i državna vlast, jer je po svojoj volji utvrđivala izvozne carine i cijene pri prodaji soli u komunalnom skladištu i Cameri salis. To istodobno najbolje objašnjava postanak i trajnost monopola soli u čitavu kasnosrednjovjekovnom razdoblju.

³⁵³ HAZ, SZN, P. de Serçana, B. II/32, fol. 15vo—16ro, 5. IV 1390.

³⁵⁴ V. bilj. 105 i 106.

³⁵⁵ 9. VI 1377. Cvitko Klapčić iz Obrovca potvrđuje da duguje komorskom činovniku Andriji Bartolinijevu 100 florena za 200 modija soli (HAZ, SZN, P. de Serçana, B. II/9, fol. 6ro).

³⁵⁶ 10. VIII 1383. Milatko Dobravčić potvrđuje da duguje Cionu iz Firence 60 libara za 25 modija soli (isti, B. II/21, fol. 14ro).

³⁵⁷ V. bilj. 310.

³⁵⁸ HAZ, Ducali e terminazioni I, fol. 28vo.

Prilozi:

Tabela I: Pregled cijena zadarske i paške soli (1350—1450)

Godina	Količina	Cijena	Cijena za centenarij	Mjesto	Hist. arh. u Zadru Spisi zadar. notara
1353.	60 modija	60 libara		Nin	A. de Cantio, F. I, 7.
1356.	1000 "	50 dukata	5 dukata	Pag	Isti, F. V, 53.
1366.	1000 "	25 "	2 ½ "	"	Perençanus, B. I/2,3.
1367.	200 "	16 "	8 "	Zadar	Isti, B. I/5,29.
1367.	300 "	25 "	"	"	Isti, B. I/5,29'.
1369.	2500 "	250 florena	10 florena	"	Isti, B. I/10,38.
1370.	700 "	84 dukata	12 dukata	"	Isti, B. I/13,17.
1370.	1000 "	100 florena	10 florena	"	Isti, B. I/14,1—2.
1370.	800 "	236 florena	29 ½ fl.	"	Isti, B. I/14,23'—24.
1376.	1000 "	"	4 ½ fl.	Pag	Serçana, B. II/6,16.
1377.	300 "	150 florena	50 florena	Camera	Isti, B. II/8,27'.
1377.	200 "	100 "	50 "	"	Isti, B. II/9,6.
1378.	600 "	60 libara	10 libara	Pag	Isti, B. II/11,11'.
1382.	2 milijar.	"	10 dukata	Dugi otok	Isti, B. II/19,6.
1383.	25 modija	60 libara	"	Camera	Isti, B. II/21,14.
1383.	17 "	42 libre	"	"	Isti, B. II/21,14.
1384.	1000 "	130 dukata	13 dukata	Zadar	Isti, B. II/22,10.
1384.	1000 "	350 "	35 "	Brštanik	Articutius, F. I, 102—3.
1384.	1000 "	30 "	3 "	Pag	Isti, F. I, 103'—104.
1384.	2 centen.	7 "	3 ½ duk.	"	Isti, F. I, 118'—119.
1384.	2 "	6 "	3 dukata	"	Isti, F. I, 151'—152.
1384.	7 milijar.	420 "	6 "	"	Serçana, B. II/24,3.
1384.	300 modija	"	15 libara	"	Isti, B. II/24,3'.
1385.	400 "	"	14 "	"	Isti, B. II/24,6'.
1385.	4500 "	"	30 d. (zad. m.)	Kotor	Modiis, F. I, 28'—29.
			60 " (kot. m.)	"	
1385.	7 milijar.	420 dukata	6 dukata	Pag	Serçana, B. II/24,10'.
1385.	2 centen.	16 "	8 "	Zadar	Modiis, F. I, 47.
1385.	439 modija	"	19 "	Ancona	Isti, F. I, 69.
1385.	1400 "	"	23,5 dukata	Kotor	Isti, F. I, 82—3.
			(paški modij)		
			47 d. (kot. m.)		
1385.	600 modija	"	7 dukata	Pag	Isti, F. I, 94.
1386.	1200 "	"	10 "	"	Isti, F. I, 117'.
1386.	4 milijar.	1160 dukata	29 "	Brštanik	Articutius, F. II.
1386.	3 "	"	29 "	"	Isti, F. II.
1386.	1000 modija	110 "	11 "	Ljuba	Serçana, B. II/26,10.
1386.	8000 modija	"	12 dukata	Pag	Modiis, F. I, 142'.
1387.	1500 "	132,5 duk.	"	"	Serçana, B. II/27,5.
1387.	10 milijar.	"	32 "	Brštanik	Articutius, F. III/1.
1387.	1100 modija	"	21 "	Kotor	Modiis, F. I, 185'—186.
1387.	16500 "	1650 dukata	10 "	Pag	Articutius, F. III/1.
1387.	1000 "	120 "	12 "	"	Isti, F. III/1.
1387.	2820 "	282 "	10 "	"	Isti, F. III/1.
1387.	6000 "	600 "	10 "	"	Modiis, F. I, 203.
1387.	10000 "	1000 "	10 "	"	Isti, F. I, 227'.
1388.	2000 "	620 "	31 "	Ancona	Isti, F. I, 245.
1388.	5 centen.	100 "	20 "	Pag	Isti, F. I, 299.
1389.	2000 modija	"	32 "	Senj	Isti, F. I, 383'.

Zadarska trgovina solju u XIV i XV st.

1389.	200 "	40 "	20 "	Pag	Serçana, B. II/30,25.
1390.	9 centen.	225 "	25 "	Pag	Isti, B. II/32,15'—16.
			40 "	Marke	
1390.	2000 modija	500 "	25 "	Pag	Isti, B. II/32,16'.
1390.	350 "	77 "	22 "	"	Isti, B. III/34.
1390.	1000 "	150 "	15 "	"	Isti, B. III/34.
1392.	200 "	40 "	20 "	"	Isti, B. III/40.
1392.	100 "	20 "	20 "	"	Isti, B. III/40.
1392.	1000 "	130 "	13 "	"	Isti, B. III/41.
1394.	1000 "	60 "	6 "	"	Isti, B. III/47.
1394.	600 "	30 "	5 "	Sukošan	Isti, B. III/47.
1394.	1000 "	35 "	3,5 dukata	Pag	Isti, B. III/51.
1394.	2000 "	70 "	3,5 "	"	Isti, B. III/51.
1395.	20 "	40 libara	2 libre (mod.)	Camera	Isti, B. III/55.
1396.	1000 "	50 dukata	5 dukata	Iž Mali	Isti, B. III/59.
1396.	67 "	134 libre	2 lib. modij	Camera	Isti, B. III/61.
1397.	22 "	44 "	2 "	"	Isti, B. IV/67,19'.
1397.	57 "	114 "	2 "	"	Isti, B. IV/68,2.
1397.	72 "	144 "	2 "	"	Isti, B. IV/68,10'.
1397.	67 "	134 "	2 "	"	Isti, B. IV/68,12'.
1397.	225 "	450 "	2 "	"	Isti, B. IV/68,13.
1397.	38 "	76 "	2 "	"	Isti, B. IV/68,14.
1397.	43 "	86 "	2 "	"	Isti, B. IV/68.
1399.	500 "	30 dukata	6 dukata	Pag	Isti, B. IV/81.
1400.	1000 "	50 "	5 "	Pašman	Casulis, F. II/2,24'.
1400.	3000 "	140 "	4 ² / ₃ duk.	Dugi otok	Isti, F. II/2,28.
1401.	1 milijar.	90 "	9 "	zad. kom.	V. de Firmo, F. II/1.
1401.	600 modija	54 "	9 "	"	Isti, F. II/1,244'.
1401.	4 centen.	36 "	9 "	"	Isti, F. II/1,247.
1401.	3 centen.	27 dukata	9 dukata	zad. kom.	Isti, F. II/1,248.
1402.	2 milijar.	100 "	5 "	Pag	Isti, F. II/1,267.
1402.	1 "	200 libara	20 libara	"	Isti, F. II/1,310.
1402.	500 modija	100 "	20 "	"	Isti, F. II/1,326.
1402.	1100 "	121 dukat	11 dukata	"	Serçana, B. IV/91.
1402.	2300 "	115 "	5 "	"	Isti, B. IV/92.
1402.	160 "	32 libre	20 libara	"	Artic., B. III, F. VIII.
1402.	1000 "	50 dukata	5 dukata	Ugljan	Serçana, B. IV/93.
1402.	150 "	30 libara	20 libara	Pag	Artic. B. III, F. VIII.
1403.	1 milijar.	50 dukata	5 dukata	Pašman	Isti, B. III, F. VIII.
1403.	1 "	100 libara	10 libara	Pag	V. de Fir., F. II/1,398.
1404.	8 "		11 dukata	Split	Isti, F. II/1,452.
1408.	500 "	30 dukata	6 "	Pag	Serçana, B. V/106.
1411.	6 centen.		32,5 duk.	"	Artic., B. III, F. XI.
1411.	50 modija	20 dukata	40 "	"	Prandino, F. I, 21'.
1411.	300 "	105 "	35 "	"	Isti, F. I, 42.
1411.	1000 "	290 "	29 "	"	Isti, F. I, 52'.
1411.	2000 "	500 "	25 "	"	Isti, F. I, 62.
1411.	155 "	46,5 "	30 "	"	Isti, F. I, 63'.
1411.	300 "	36 "	12 "	Dugi otok	Isti, F. I, 100.
1411.	1000 "	110 "	11 "	Iž Mali	Isti, F. I, 135'.
1412.	400 "	40 "	10 "	Pag	Isti, F. I, 182.
1412.	1200 "	120 "	10 "	"	Isti, F. I, 185'.
1412.	200 "	20 "	10 "	"	Isti, F. I, 186'.
1412.	800 "	72 "	9 "	"	Isti, F. I, 186'.
1412.	600 "	60 "	10 "	"	Isti, F. I, 242.
1412.	1500 "	150 "	10 "	"	Isti, F. I, 245'.
1412.	1400 "	140 "	10 "	"	Art., B. III, F. XII/1.

1413.	1500	„	150	„	10	„	„	Prandino, F. I, 346.
1413.	300	„	24	„	8	„	„	Isti, F. I, 383'.
1413.	400	„	80	„	20	„	Dugi otok	Isti, F. I, 484.
1413.	150	„	150	libara	100	libara	Pag	Isti, F. I, 501.
1417.	1	milijar.	160	dukata	16	dukata	„	Isti, F. II, 47.
1421.	1100	modija	110	„	10	„	„	Isti, F. III, 144.
1423.	400	„	60	„	15	„	„	Isti, F. III, 460.
1437.	4,5	mil.	202,5	duk.	„	„	„	Isti, F. VII, 72'.
1441.					20	libara	Pašman	Calcina, F. I, 128.
1452.	400	modija			12	dukata	Pag	S. Dam., F. IV/3,98'.

Tabela II: Pregled prijevoznina (naulum) zadarske i paške soli (1350—1450)

Godina	Trgovački pravac	Naulum za 1 centenarij soli	Hist. arhiv u Zadru Spisi zadar. notara
1366.	Pag — Kotor	8 ½ dukata	Perenčanus, B. I/2,1.
1367.	Pag — Kotor	9	Isti, B. I/5,5'—6.
1384.	Pag — Drijeva, Brštanik	8	R. de Modiis, F. I, 4'.
1385.	Pag, Zadar — Kotor	12	Isti, F. I, 27'—28.
1386.	Zadar — Kotor	8	Isti, F. I, 97'.
1386.	Pag — Kotor	10	Isti, F. I, 97'.
1386.	Pag — Ascoli	8	Isti, F. I, 107.
1389.	Pag — Fermo	12	Isti, F. I, 350.
1390.	Pag — Fermo	8	Serçana, B. II/33.
1394.	Pag — Drijeva	8	Isti, B. III/48.
1394.	Zadar — Drijeva	7 ½	Isti, B. III/49.
1394.	Pag — Pesaro	7	Isti, B. III/49.
1395.	Iž Mali — Pesaro	8	Isti, B. III/55.
1397.	zadarski otoci — Italija	7	Isti, B. IV/67,16.
1400.	Zadar — Kotor	8	Isti, B. IV/85.
1401.	Zadar — Drijeva	7	V. de Firmo, F. II/1,196.
1401.	Pag — Rijeka	4	Isti, F. II/1,247'.
1402.	Pag — Drijeva	8	Isti, F. II/1,274'.
1403.	Nin — talij. obala	7	Isti, F. II/1,383.
1408.	Pag — Drijeva	6 ½	J. de Casulis, F. II/3.
1408.	Pag — Fermo, Pesaro	6	Isti, F. II/3.
1431.	Pag — talij. obala	4	T. de Prandino, F. V/A, 19.
1431.	Pag — talij. obala	5	Isti, F. V/A, 23.
1440.	Pag — Drijeva	5	J. de Calcina, F. I, 34.
1452.	Pag — Split	5	S. Damiani, F. IV/3,98'—99.

S u m m a r y

ZADAR'S SALT TRADE IN THE FOURTEENTH AND THE FIFTEENTH CENTURIES

In this treatise the author treats of two problems: the first one talks about the relation of the communal and the state government to the production and to the salt trade in Dalmatia in the 14th and the 15th centuries; the second one treats of Zadar's salt trade during that period. Talking over the first problem the author concludes that the Dalmatian community strictly controlled the production and the trading in salt in the second half of the 13th century and the first half of the 14th century (Dubrovnik, Trogir, Split). After peace in Zadar (1358) when the Dalmatian towns were put under the rule of the king Ludovic the King's Chamber of salt and of the thirtieth in Dalmatia and Croatia (Camera regia salis et tricessime) took over the control of the Dalmatian salt trade from the community. In the second part of the 14th century Petrus and Cionus from Florence were the eminent tenants of the King's Chamber and Georgius de Rosa, the patrician from Zadar, was very important figure in the nineties. After the Venetian conquest of Zadar (1409) the sale of salt and the collection of the export duty became the monopoly of the Venetian Chamber. The Zadar patriciate possessing a great number of salt-works at the island Pag was the most important bearer of the Zadar's salt trade in the 14th and the 15th centuries. Between 1347. and 1358. the patriciate was driven out by the Venetian merchants and in the eighties the Florentines, who were also dealing in salt, joined to them. Among the Florentines magister Petrus, the chamber tenant called monetarius, was very prominent figure by his trading in salt. Between 1390 and 1409 the patriciate took the leading role again. Georgius de Rosa, Bartolus de Qualis and Cosa de Begna were the leading figures in those days and Venturinus from Cesena was the prominent figure among Zadar's plebeians. After 1409 Zadar's salt trade was gradually decreasing as the result of the too high export duties imposed by the Venetian government in the 15th century. In the 14th and the 15th centuries salt from Zadar and Pag was exported along the both coasts of the Adriatic sea. Drijeva, Brštanik (in the eighties) and Kotor were main trade centres on our coast and Romagna, Marche and Abruzzi were important centres on the Italian coast. In the 14th and the 15th centuries the prices of salt were very unfixd because they were changed under the influence of many factors. The export price of salt was higher than the selling price in the place of production because the export price of salt included the export duty (tracta) and the transport costs (naulum).

S V E U Č I L I Š T E U Z A G R E B U

R A D O V I
F I L O Z O F S K O G F A K U L T E T A
O D S J E K Z A P O V I J E S T

7—8

Miroslav Brandt: Dualističko-gnostička religija Tolteka
Tomislav Raukar: Zadarska trgovina solju u XIV i XV stoljeću
Josip Adamček: Pobuna seljaka u Donjoj Bakvi (1479)
Ljubo Boban: Nacrt Ustava grupe zagrebačkih intelektualaca (1937)
Osvrti

Z A G R E B

1969/70

S V E U Č I L I Š T E U Z A G R E B U

RADOVI
FILOZOFSKOG FAKULTETA
ODSJEK ZA POVIJEST

7—8

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
RADOVI
FILOZOFSKOG FAKULTETA
ODSJEK ZA POVIJEST 7—8

ZA SADRŽAJ PRILOGA ODGOVARA AUTOR. — UREDNIK Dr Ljubo BOBAN

ŠTAMPARSKI ZAVOD »OGNJEN PRICA«, ZARGE 1970.